

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

**NÜFUZ, İKTİDAR, SERVET VE LÜKS TÜKETİM: ANADOLU
SELÇUKLULARINDA SİYASAL NÜFUZ, GÜÇ VE OTORİTE
İLİŞKİSİ**

Necmettin DURMUŞ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2013

NÜFUZ, İKTİDAR, SERVET VE LÜKS TÜKETİM: ANADOLU
SELÇUKLULARINDA SİYASAL NÜFUZ, GÜÇ VE OTORİTE
İLİŞKİSİ

Necmettin DURMUŞ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2013

KABUL VE ONAY

Necmettin Durmuş tarafından hazırlanan “Nüfuz, İktidar, Servet ve Lüks Tüketim: Anadolu Selçuklularında Siyasal Nüfuz, Güç ve Otorite İlişkisi” başlıklı bu çalışma, 21.06.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (Başkan)

Doç. Dr. Yunus Koç (Danışman)

Prof. Dr. Tufan Gündüz

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Yusuf Çelik

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

15.06.2013

Necmettin DURMUŞ

ÖZET

DURMUŞ, Necmettin, “Nüfuz, İktidar, Servet ve Lüks Tüketim: Anadolu Selçuklularında Siyasal Nüfuz, Güç ve Otorite İlişkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Tüketim, temelinde ekonomi bulunmakla birlikte, sosyal, kültürel, siyasal ve psikolojik pek çok alanı etkileyen ve bu alanlar tarafından etkilenen bir faaliyettir. Tüketim, tüketim maddelerinin, temin edilmesi, kullanılması ve yok edilmesi anlamına geldiği gibi, servetin, yani ekonomik sermayenin tüketilmesi anlamını da taşımaktadır. Aynı zamanda, tüketim, tüketim tarzlarına ve bunların simgesel anlamlarına bağlı olarak iletişim kurmanın da bir biçimidir. Lüks tüketim ise, belli bir toplumun geniş kesimleri tarafından yapılamayan ve fakat sahip oldukları kaynaklar bakımından, yalnızca toplum ortalamasının üzerinde yer alan sınıfların karşılayabildikleri tüketim faaliyetidir. Bu nedenden ötürü lüks tüketim, bunu yapmaya muktedir olan sınıflar tarafından, sınıfsal konumlarını pekiştirmek ve sınıf içi mücadelelerde ön plana çıkabilmek amacıyla da kullanılabilir.

Kapitalizm öncesi toplumlarda, kapitalist zihniyetin olmaması nedeniyle, biriktirmekten çok tüketmenin esas olduğu bir yapının bulunduğu söylenebilir. Özellikle siyasal aktörler, siyasi güçlerini pekiştirmek, meşruiyet ve hegemonyalarını sağlamak amacıyla lüks tüketim faaliyetlerini etkin bir şekilde kullanmaktalardı. Dolayısıyla, kapitalizm öncesi toplumların siyasal yapılarını incelerken, siyasal aktörlerin tüketim faaliyetlerini gözden kaçırmamak gerekir.

Bu tezin amacı, 11. yüzyılın sonlarından 14. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürmüş olan Anadolu Selçuklu Devleti siyasal alanında görülen iktidar mücadeleleri ile tüketim ritüelleri arasındaki ilişkiyi, kaynakların el verdiği ölçüde, anlamaya çalışmaktır. Bu amaçla, tezin ilk bölümünde, tüketim, lüks tüketim ve tüketim ritüellerinin ne olduğunun yanı sıra, tüketim zihniyetini etkileyen faktörlerin neler olduğu tartışılacaktır. İkinci bölümde ise, Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasal yapısını anlamaya çalışmakla birlikte, siyasal alanın tüketim ritüelleri açısından, nasıl uygun ortam sağladığı anlatılmaya çalışacaktır. Son bölüm ise, tüketim ritüellerinin neler

olduğu ve bu ritüellerde lüks tüketimin hangi yollarla yapıldığını göstermek amacını taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Anadolu Selçuklu Devleti, siyaset, iktidar mücadelesi, tüketim ritüelleri, lüks tüketim.

ABSTRACT

DURMUS, Necmettin, “Influence, Power, Wealth and Luxury Consumption: The Relation Between Political Influence, Power and Authority in Anatolian Seljuks” Master Thesis, Ankara, 2013.

Consumption, although it mainly depends on an economic base, is an activity that affects and also affected by many social, cultural, political, and psychological issues. Consumption both means procuring, using, wasting of consumption goods and consuming economic capital and wealth. At the same time, consumption is a way of communication, changing in accordance with the consumption style and the symbolic meanings of these consumption styles. Luxury consumption; on the other hand, is a consumption type that cannot be afforded by the majority of society while it heavily concentrates on classes that are above the average of the society. In this respect, luxury consumption is a way of strengthening class position and attaining power in class.

It can be said that because of the fact that there doesn't exist a capitalist mindset in pre-capitalist societies the structure of the society depends more on consumption than accumulation. Especially political agents resorted to luxury consumption activities to strengthen their political power and to ensure their own legitimacy and hegemony. Hence, while scrutinizing the political structure of the pre-capitalist societies the consumption activities of political agents should not be ignored.

The purpose of this theses is to depict, as far as possible depending on the available documents, the relation between power struggles and consumption rituals observed in Anatolian Seljuks whose reign lasted from 11th to early 14th century. To this end, in the first part of the theses consumption, luxury consumption and luxury rituals along side the factors that affect the consumption mindset will be discussed. In the second part, along side the depiction of political structure of the Anatolian Seljuks, it will be a given a special importance to the role of political activities in fostering consumption rituals. As for the last part, it has been aimed at showing what the consumption rituals were and in which ways these rituals were carried out.

Keywords: Anatolian Seljuk State, politics, power struggle, consumption rituals, luxury consumption.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	10
TÜKETİM NEDİR?	10
1.1. TÜKETİMİN TANIMI VE TÜRLERİ.....	10
1.2. TÜKETİM TARZINI VE ALGISINI ETKİYEN ASLİ FAKTÖRLER	16
1.2.1. Üretim ve Tüketim	16
1.2.2. Toplum, Din ve Tüketim.....	20
1.2.3. Simgesel Kodlar ve Tüketim.....	25
1.2.4. Toplumsal Statü ve Tüketim	27
İKİNCİ BÖLÜM	32
ANADOLU SELÇUKLULARINDA LÜKS TÜKETİMİN ÖZNELERİ.....	32
2.1. SİYASİ VE EKONOMİK YAPI.....	32
2.2. SULTAN	36
2.3. ÜMERÂ VE EKÂBİR	44
2.4. SULTAN VE ÜMERA ÇATIŞMASI: ALÂEDDİN KEYKUBAD DEVRİ	54
2.5. SİYASET VE TÜKETİM.....	64
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	68
ANADOLU SELÇUKLULARINDA GÜÇ VE NÜFUZ SEMBOLÜ OLARAK	
LÜKS TÜKETİMİN KULLANIM ALANLARI	68
3.1. LÜKS TÜKETİM MALLARININ TEMİN EDİLME YOLLARI	71
3.2. LÜKS TÜKETİM RİTÜELLERİ	76
3.2.1. Hediye Alışverişi.....	77

3.2.2. Meclisler (Bezmler)	86
3.2.2.1. Meclislerin Düzenlenmesi	89
3.2.3. Tahta Çıkış Törenleri	92
3.2.4. Düğünler.....	99
3.2.4.1. Çeyiz ve Hediyeler.....	100
3.2.4.2. Düğün Kutlamaları	103
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA	110

KISALTMALAR LİSTESİ

Anonim	: Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DAKTAV	: Doğu Akdeniz Tarih ve Kültür Araştırma Vakfı
Dü.	: Düzenleyen
E.Ü.	: Ege Üniversitesi
Ed.	: Editör
Hk.	: Hakkında
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
s.	: Sayfa
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UK	: United Kingdom

GİRİŞ

Tüketim, temelinde ekonominin yer aldığı ve ekonomiyle doğrudan ilişkili bir kavramdır. Bununla birlikte, tüketimi yalnızca ekonomiye bağlamak, tüketimi etkileyen ve tüketim tarafından etkilenen daha geniş ve çeşitli alanları gözden kaçırmak anlamına gelebilir. Tüketimin sınırlılıklarını ve kapsamını üretim biçimi etkilemekle birlikte, tüketim maddeleri, toplumda dolaşıma çıkmalarının ardından siyasal, sosyal ve kültürel, ahlaki, psikolojik pek çok alanı etkilediği gibi, bu alanlar tarafından da etkiye maruz kalır ve dönüştürülür. Tüketim üzerine yapılmış oldukça fazla çalışma mevcut olmakla birlikte, burada hepsini sayabilmek mümkün değildir. Dolayısıyla özellikle çalışmamız üzerinde etkileri bulunan çalışmaların bir kısmından kısaca bahsetmenin faydalı olacağı kanısındayız.

Üretim araçlarının, tüketim tarzını belirlemedeki etkisine dikkati çeken en önemli isimlerden birisi Karl Marx olmuştur.¹ Marx, üretimin, ürettiği ürünler aracılığıyla, aynı zamanda tüketimin biçimini ve tarzını da biçimlendirdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, Thorstein Veblen, henüz erken sayılabilecek bir tarihte, tüketimin simgesel anlamının farkına varabilmiş ve kullandığı gösterişçi tüketim (*conspicuous consumption*) kavramıyla birlikte, Amerikan burjuvazisinin, kendilerini diğer sınıflardan ayırmak amacıyla gösterişçi tüketimi nasıl kullandığı üzerine odaklanmıştır.² Max Weber ise tüketim çalışmalarına iki temel yaklaşımıyla katkı sunmuştur. Öncelikle, kapitalizmin gelişimini incelediği eserinde³, din ve tüketim ilişkisi bağlamında, Batı'da kapitalizmin gelişimini aydınlatmaya çalışmıştır. Weber'e göre, Protestan ahlaki tarafından, lüks tüketim kısıtlanmış ve çok çalışmak ilahi kurtuluşun bir aracı olarak tanımlanmıştır. Böylece, çok çalışan; buna karşılık lüks tüketimden kaçınan Protestanlar, özellikle de Calvin'ciler kapitalizmin gelişiminde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Weber'in tüketim çalışmalarına diğer bir katkısı ise, statü grupları ve statü gruplarının benimsedikleri yaşam tarzı üzerine odaklandığı çalışmaları vasıtasıyla

---

¹ Marx (2011: 241)

² Veblen (2005)

³ Weber (2011)

olmuştur.⁴ Weber, bu çalışmalarında statü gruplarının kendine has yaşam tarzlarının, tüketim biçimlerinin olacağını ve bu tüketim biçimiyle statü gruplarının birbirinden ayrılacağını vurgulamıştır. Tüketimin önemine vurgu yapan bir diğer sosyal bilimci ise Werner Sombart olmuştur. *Aşk, Lüks Tüketim ve Kapitalizm*⁵ isimli çalışmasında, tüketimin Avrupa'da gelişimi üzerine odaklanan Sombart'a göre, Avrupa'da tüketimin gelişimine, özellikle burjuvaların evlilik dışı aşk ilişkilerinde, aşklarını göstermek amacıyla metreslerine sundukları lüks hediyelerin katkısı olduğunu iddia etmiştir. Bununla birlikte, meşru eşler de kocalarına kendilerini beğendirmek amacıyla bir yandan kendilerini, diğer yandan ise evlerini lüks şekilde süsleme yoluna gitmişlerdir. Bu şekilde cereyan eden burjuva yaşam tarzı, aynı zamanda lüks tüketimin gelişmesine katkı sağlamıştır. Çalışmalarında Marx ve Weber'in yoğun etkisi görülen Pierre Bourdieu ise, *Distinction*⁶ isimli çalışmasıyla tüketim çalışmalarına büyük katkı sağlamıştır. Bourdieu, toplumsal sınıfların, habitus adını vermiş olduğu, kabaca yatkınlık olarak adlandırabileceğimiz, kendilerine has ve diğer toplumsal sınıflardan kendilerini ayırt eden tüketim anlayışlarına sahip olduklarını, farklı bir şekilde söylenecek olursa, toplumsal sınıfların sahip oldukları habitus yoluyla tüketim alışkanlıklarının sonraki kuşaklara aktarıldığını iddia etmiştir. Bir diğer önemli çalışma ise Mary Douglas ve Baron Isherwood'un ortak çalışması olan *Tüketimin Antropolojisi*'dir.⁷ Douglas ve Isherwood, tüketimin iletişim kurma işlevi üzerinde odaklanmışlardır. Onlara göre, tüketim, her şeyden önce sözsüz bir konuşma biçimi, bireyler arasında ilişki kurma ve ilişkileri sürdürmekte kullanışlı ve çok önemli bir araçtır. Tüketim üzerine bir başka önemli çalışma ise Grant McCracken'den gelmiştir. McCracken, I. Elizabeth (1533-1603) dönemi İngiltere'sinde, kraliçenin düzenlemiş olduğu ziyafetlerde, soylular arasında, ön plana çıkmak amacıyla girişilen rekabetin bir tezahürü olarak gelişen lüks tüketim üzerinde durmuştur.⁸

Son yıllarda Türkiye'de de tüketim araştırmalarında bir artış gözlenmektedir. Neredeyse tamamı sosyologlar tarafından yapılmış olan bu çalışmalar arasında, tüketim teorilerinin anlatıldığı eserler ve Türkiye'de tüketim toplumunun gelişimi üzerine araştırmalar

---

⁴ Weber (2008: 281-303)

⁵ Sombart (1998)

⁶ Bourdieu (2010)

⁷ Douglas, Isherwood (1999)

⁸ Bkz. Zorlu (2006a: 205-207); Zorlu (2006b: 5-7)

yapılmıştır. Bu çalışmanın da teorik yapısının kurulmasında oldukça yardımcı olan çalışmalar arasında Abdülkadir Zorlu'nun iki eseri⁹ başta gelmektedir. Zorlu, *Üretim ve Tüketim Teorileri* isimli eserinde, Batı'da üretim ve tüketim alanlarında yapılan çalışmaların başarılı bir özetini sunmuştur. İkinci olarak, *Modern Tüketime Tarihinden Tüketim Araştırmalarına Tüketim Sosyolojisi*¹⁰ isimli eserinde ise yine tüketim teorilerinin özetini sunmakla birlikte, aynı zamanda Avrupa'da ve Türkiye'de tüketim toplumunun gelişmesi üzerine de yorumlarda bulunmuştur. Sosyolog Cengiz Yanıklar ise, *Tüketime Sosyolojisi*¹¹ isimli eserinde, benzer şekilde, tüketim teorilerinin genel bir incelemesini yapmıştır. Mustafa Orçan ise *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*¹² isimli eserinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda batılılaşma çabalarından itibaren, tüketim kültürünün de değişimini incelemiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nde 2000'li yıllara kadar gelen süreçte, tüketim toplumunun gelişimi ve aşamaları üzerine incelemede bulunmuştur. Söz konusu çalışmalar genellikle tüketimin toplum geneline yayılması veya tüketim teorilerinin genel bir analizi üzerinde durmuştur. Bununla birlikte, bu çalışmanın konusu, henüz tüketimin yaygınlaşmadığı, özellikle de lüks tüketimin, toplumun kısıtlı bir sınıfı tarafından yapılabildiği bir dönem olan Ortaçağ Anadolu'su üzerinde odaklanmaktadır. McCracken'in çalışmasında üzerinde durduğu, soylular arası mücadelede lüks tüketimin kullanılması, bizim çalışmamız açısından yol gösterici olmuştur. Anadolu Selçuklularında, lüks tüketimin siyasal alanda nasıl kullanıldığı, sultan ve ümera ve aynı zamanda ümera arası siyasal mücadelelerde lüks tüketimin kullanım alanları ve biçimleri üzerinde durulacaktır. Bunun yanı sıra, lüks tüketim aracılığıyla, siyasi aktörlerin, siyasal güç elde etme mücadelesi ve halk üzerinde kurulmaya çalışılan hegemonya ve sağlanmaya çalışılan meşruiyetin nasıl sağlandığı incelenmeye çalışılacaktır.

Anadolu Selçuklu Devleti üzerine, burada sayılamayacak kadar çok eser yayınlanmıştır. Siyasi, ekonomik, dini ve kültürel, sanat ve mimari alanlarında pek çok çalışma yapılmıştır.¹³ Söz konusu çalışmalardan hiç birisi doğrudan tüketim üzerine

---

⁹ Zorlu (2006a); Zorlu (2006b)

¹⁰ Zorlu (2006b)

¹¹ Yanıklar (2006)

¹² Orçan (2008)

¹³ Selçuklular üzerine yapılmış çeşitli çalışmaları ihtiva eden bibliyografya için bkz. Işın (2001); Konuş (2006)

odaklanmamış olsa dahi, çalışmamız açısından kullanabileceğimiz geniş bilgiler vermektedir. Örneğin, siyasi tarih üzerinde odaklanan çalışmalar, siyasal alanda süregiden güç mücadelesi ve kurulan siyasi ittifaklar hakkında bilgiler verirken; Anadolu Selçuklu tarihi üzerine yapılan ekonomi çalışmaları, üretim tarzı, üretim araçlarının mevcut durumu ve tüketimin imkânları üzerine fikir vermektedir. Dini ve kültürel alan çalışmaları ise, tüketimin şekillenmesi ve sınırlanmasında etkili olan iki önemli faktör hakkında bilgilerimize katkı sunmaktadır. Son olarak, sanat ve mimarinin işlendiği çalışmalar, tüketim zihniyetinin oluşumu hakkında fikir vermektedir.

Anadolu Selçuklu tarihi çalışmalarının en büyük sorunlarından birisi, hiç kuşkusuz, kaynakların sınırlılığıdır. Önce Fuad Köprülü¹⁴ ve ardından Osman Turan'ın¹⁵ yayınlamış olduğu kaynaklar dışında elimizdeki kaynaklar oldukça kısıtlıdır.¹⁶ Siyasi tarih çalışmaları açısından, kaynakları karşılaştırarak çalışmalar yapmaya elveren, yeterli olmasa da kaynak mevcuttur. Bununla birlikte, lüks tüketim üzerine yapılacak bir çalışma için, kaynakların kısıtlılığı konusu daha açık şekilde açığa çıkmaktadır. Nitekim karşılaştırma yapmaya, kaynakları ciddi bir muhakemeye tabi tutacak denli farklı kaynağın ve devlete ait yazışmaları ihtiva eden belgelerin henüz bulunmaması işimizi oldukça zorlaştırmaktadır. Yine de tamamen ümitsizliğe kapılmamak gerekmektedir. Kaynakları karşılaştırma yoluyla muhakemeye tabi tutamasa da, dönemin genel koşullarından yola çıkarak, kendi içerisinde abartılı yorumları ayıklayabilmek de mümkündür.

Anadolu Selçuklu tarihi çalışmalarının ana kaynağını teşkil eden ve benzer şekilde çalışmamızın da temel dayanağı olan kaynak hiç kuşkusuz İbn Bibi'nin yazmış olduğu *el-Evamirü 'l-Alaiye fi 'l-Umuri 'l-Alaiye'*dir.¹⁷ İbn Bibi'nin, gerçek adı Emir Nasireddin Hüseyin b. Muhammed b. Ali er-Ca'feri el-Rugadî'dir. Annesi, El-Bibi el-Müneccime adında ünlü bir astrolog olup, Alâeddin Keykubad'ın hizmetinde bulunmuş, babası Mecdüddin Muhammed Tercüman ise Anadolu Selçuklu Devleti'nde divan kâtipliği ve çeşitli zamanlarda elçi olarak görev yapmıştır. İbn Bibi adıyla tanınmış olan Nasireddin

---

¹⁴ Köprülü (2006)

¹⁵ Turan (1988)

¹⁶ Burgu (2011)

¹⁷ İbn Bibi (1996a); İbn Bibi (1996b)

Hüseyin ise “Darü’l-inşa-yi saltanat” veya “divan-ı tuğra” reisliği yapmıştır.¹⁸ İbn Bibi’nin eseri 1192 yılında, II. Kılıç Arslan’ın, oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev’i veliahd ilan etmesiyle başlamakta ve 1280 yılına kadar olan devreyi kapsamaktadır.¹⁹ Anne-babasının sarayda görevli olması hasebiyle, küçük yaştan itibaren saray yaşamı ve siyasal alan içinde yetişmesi nedeniyle, siyasal alanda meydana gelen güç mücadelelerini ve siyasal aktörlerin lüks tüketim faaliyetleri konusunda geniş bilgisi olduğuna kuşku yoktur. Nitekim İbn Bibi’yi döneminin pek çok kaynağından ayıran unsurların başında belki de, kuru bir siyasi tarih yazmak yerine, bizim de çalışmamız boyunca kullanacağımız, siyasal alandaki güç mücadelelerinin ve lüks tüketim faaliyetlerinin canlı anlatımlarını da sunmasıdır. Bu nedenle, çalışma boyunca ana kaynağımızı teşkil edecektir.

Anadolu Selçuklu tarihi çalışmalarının ana kaynaklarından bir diğeri ise, Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî isimli müverrihin yazmış olduğu *Müsâmeretü’l-Ahbâr*²⁰ isimli eseridir. Eserinden anlaşıldığı kadarıyla, devlet hizmetinde görev almış ve divanda bulunmuş bir devlet görevlisidir.²¹ Devlet hizmetinde bulunan birisi olarak, siyasal alanda meydana gelen güç mücadelelerini gözlemleyebildiği düşünülebilir. İbn Bibi’nin eserine oranla, Aksarayî’nin eseri daha fazla siyasi tarihe odaklanmıştır. Bununla birlikte çalışmamızda kullanabileceğimiz, siyasal alanda güç mücadelelerini ve dönemin siyasal aktörlerinin tüketim zihniyetini anlayabileceğimiz az da olsa önemli bilgiler vermektedir. Aynı zamanda, eserinde zaman zaman siyasetname özelliği taşıyan, yönetenlere önerilerin bulunduğu kısımların da mevcut olması, yöneticilerin nasıl olması gerektiği konusundaki fikirleri, dönemin ortalama bir siyasal aktörünün zihniyetinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Bir diğer çağdaş kaynak ise Anonim Selçukname adıyla da bilinen, yazarı belli olmayan eser, dilimize *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*²² olarak çevrilen eserdir. Yazım tarzı açısından, İbn Bibi’nin eserinden çok, Aksarayî’nin eserine benzeyen Anonim Selçukname, ağırlıklı olarak siyasi tarih üzerinde odaklanmakla birlikte, İbn Bibi ve

¹⁸ İbn Bibi (1996a: 1-3)

¹⁹ İbn Bibi (1996a: 4)

²⁰ Aksarayî (2000)

²¹ Aksarayî (2000: XIII)

²² Anonim (1952)

Aksarayî'nin eserleri kadar kapsamlı bir eser değildir; bununla birlikte, siyasal alandaki çatışmaların anlaşılmasına yardımcı olacak bilgiler vermesinin yanı sıra, siyasal aktörlerin tüketim zihniyetine dair de ipuçları vermektedir.

Büyük Selçukluların ünlü veziri Nizâmü'l-Mülk'ün *Siyâset-Nâme* isimli eseri, zaman zaman başvurulacak önemli kaynaklar arasındadır. İranlı bir siyasetçi olan Nizâmü'l-Mülk, Büyük Selçuklu sultanları Alp Arslan (1063-1072) ve Melikşah'ın (1072-1092) vezirliğini yapmış ve eserini Melikşah'ın isteği üzerine, tipik bir siyasetname tarzında yazmıştır. İran devlet geleneğinin bir temsilcisi olan Nizâmü'l-Mülk, Anadolu Selçuklularını da etkileyen bu geleneği anlamamız açısından büyük öneme sahiptir. İyi bir sultanın nasıl olması ve nelere dikkat etmesi gerektiğini 51 ayrı fasılda anlatan eser, sultanların lüks tüketim anlayışının ve yapılış tarzının nasıl olması gerektiğine dair dönemin zihniyeti hakkında fikir sunmaktadır. Bununla birlikte İbn Bibi'nin bir kaydından anlaşıldığı kadarıyla²³, Nizâmü'l-Mülk'ün eseri Anadolu Selçuklu sultanlarının da bildiği ve önemseydiği bir eserdir.

Çalışmamıza kaynak oluşturan bir diğer eser ise Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî'nin yazmış olduğu *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*²⁴ isimli eserdir. Eser, doğuşundan 1194 yılında yıkılışına kadar Büyük Selçukluların tarihini anlatmasına rağmen, siyasetname tarzında yazılmış birçok kısmı barındırması ve aynı zamanda Anadolu Selçuklu sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e sunulmuş olması nedeniyle önemlidir. Özellikle sultanın tüketim anlayışının nasıl olması gerektiğine dair pek çok öneride bulunması ve örnekler sunması, dönem zihniyetinin anlaşılması açısından eseri önemli kılmaktadır.

Bir Süryani Patriği olan Gregory Abû'l-Farac'ın (Bar Hebraeus) *Abû'l-Farac Tarihi*²⁵ adıyla bilinen eseri, genel bir dünya tarihi tarzında tasarlanmış olmakla birlikte, Anadolu Selçukluları hakkında da çeşitli bilgiler ihtiva etmektedir. Zaman zaman Anadolu Selçuklu tarihi içerisinde meydana gelen siyasi olaylara değinmekle birlikte, Anadolu Selçuklularının çevre ülkelerle olan çeşitli ilişkilerini de içermektedir.

²³ İbn Bibi (1996: 246)

²⁴ Râvendî (1999a); Râvendî (1999b)

²⁵ Abû'l-Farac (1999a); Abû'l-Farac (1999b)

Özellikle siyasal mücadeleler ve bir takım hediye alışverişine dair bilgiler çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Abûl-Farac'ın aynı zamanda, *Abû'l-Farac Tarihi* isimli eserinin, İslam tarihini ihtiva eden bölümlerini içerir tarzda *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*²⁶ isimli bir eseri daha bulunmaktadır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilişkide bulunduğu devletlerden birisi olan Memlûk Devleti'nin sultanı olup daha çok Baypars adıyla tanınan Al-Melik-Al-Zahir'in hayatını ve siyasi icraatlarını anlatan, yazarı ve ne zaman yazıldığı bilinmeyen *Baypars Tarihi*²⁷ isimli eser, gerek Anadolu Selçukluları siyasetindeki iç mücadeleler, gerekse Memlûk Devleti ile olan ilişkileri hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Aynı zamanda, Memlûk sultanı Baypars'ın 1277'deki Anadolu seferine katıldığı anlaşılan müellif, bu sefer ve Anadolu hakkında bilgiler verdiği gibi, aynı zamanda, Baypars'ın Anadolu'da taç giymesi nedeniyle, Anadolu Selçuklularında tahta çıkış törenleri hakkında da bilgiler vermektedir.

*Alexiad*²⁸, *Historia*²⁹, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*³⁰ gibi Bizans kaynakları bir yandan Bizans- Anadolu Selçuklu arasındaki siyasi ilişkiler ve iki devlet arasında meydana gelen hediyeleşmeler hakkında bilgi verirken, diğer taraftan da Anadolu Selçuklu Devleti iç siyasal mücadeleleri hakkında da bilgilere yer vermektedir. Benzer şekilde çevre ülkelerde yazılan kaynaklardan olan *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi* ve *Papaz Grigor'un Zeyli*³¹ isimli eser, az da olsa Anadolu Selçuklularının iç ve dış siyasal mücadeleleri hakkında bilgi vermektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin sıklıkla siyasi ilişkide bulunduğu Gürcistan tarihine dair kronikleri derleyen Brosset'in hazırlamış olduğu *Gürcistan Tarihi*³² isimli kitap, Gürcüler ile Selçuklular arasındaki siyasal ilişkiler ve çeşitli hediyeleşmeler hakkında bilgiler vermektedir.

1245 yılında Moğollara, Papalık tarafından gönderilen elçilik heyetinde yer alan Simon de Saint Quentin, Alâeddin Keykubad I'in ölümü ve Gıyaseddin Keyhüsrev II'nin tahta

²⁶ Ebû'l-Ferec (2011)

²⁷ Baypars Tarihi (2000)

²⁸ Alexiad (1996)

²⁹ Khoniates (1995)

³⁰ Kinnamos (2001)

³¹ Meteos, Grigor (2000)

³² Brosset (2003)

çıkışını ve bu sırada siyasal alanda gücü eline geçiren Saadeddin Köpek hakkında ilginç bilgiler içeren *Historia Tartarorum*³³ isimli eser, siyasal alandaki güç mücadeleleri açısından ve aynı zamanda Anadolu Selçukluları hakkında vermiş olduğu ekonomiye dair bilgiler nedeniyle çalışmamız açısından değerlidir.

Anadolu Selçuklu tarihinden kısmen bahseden kaynaklardan olan *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân*³⁴, *Azimî Tarihi*³⁵, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*³⁶ gibi eserlerde ne yazık ki konumuza dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Tüm bu kaynaklardan ve Anadolu Selçukluları üzerine yapılan çalışmalardan yararlanılarak, burada Anadolu Selçuklularında siyaset ve siyasal aktörlerin, siyasal alanda lüks tüketimi kullanım biçimleri anlatılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, birinci bölümde tüketimin tanımı üzerinde durulmasının ardından, tüketim tarzını ve algısını belirleyen muhtemel faktörler üzerinde durulacaktır. İkinci bölüm ise, Selçuklu siyasal düzenini açıklamak üzere ayrılmıştır. Öncelikle genel bir çerçeve çizildikten sonra, siyasal alanın önemli aktörleri olan sultan ve ümeranın siyasal alandaki yerleri ve güç mücadelesi incelenecek, bunun akabinde sultan ve ümera arasındaki siyasal çatışma konusunda en açık örneklerden birisini sunan I. Alâeddin Keykubad dönemi siyasal çatışması incelenecektir. Son olarak ise, Anadolu Selçuklu Devleti'nde siyaset ve tüketimin neden birlikte incelenmesi gerektiği, birbirleri için önemli oldukları konusu üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın son bölümünü oluşturan üçüncü bölümde ise öncelikle, lüksün genel tanımı ve Ortaçağ'da ne ifade ettiği, neye lüks mal denilebileceği konusunda tahminlerde bulunulacak, lüks tüketim faaliyeti ve tüketim ritüellerinin tanımları yapılacak ve ardından lüks tüketim mallarının Anadolu Selçuklu devleti siyasal aktörleri tarafından temin edilme yolları incelenecektir. Son olarak ise, Anadolu Selçuklu siyasal alanında, siyasal aktörlerin yapmış olduğu hediye alışverişi, meclisler, tahta çıkış törenleri, düğünler, âlimlerin hamiliği ve vakıf eserleri yaptırma gibi lüks tüketim faaliyetleri ve

³³ Bu çalışmada eserin Türkçe çevirisi olan Saint Quentin (2006) kullanılmıştır.

³⁴ İbnu'l-Cevzi (2011)

³⁵ Azimî (1988)

³⁶ Ahbârü'd- Devleti's-Selçukiyye (1999)

ritüelleri incelenecektir. Böylelikle lüks tüketim faaliyetlerinin ve ritüellerinin siyasal alandaki güç mücadelelerinde, hegemonya kurma ve meşruiyeti sağlama çabalarında etkin ve kullanışlı bir unsur olup olmadığı konusuna cevaplar verilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜKETİM NEDİR?

1.1. TÜKETİMİN TANIMI VE TÜRLERİ

Tüketim en genel anlamıyla ihtiyaçları ve arzuları tatmin etmek için harcanan zaman ve/veya servet olarak tanımlanabilir. Bir başka deyişle, ihtiyaçları ve arzuları doyumak amacıyla yapılan elde etme ve kullanma, yok etme faaliyetidir. İhtiyaç kavramı ile basit olarak fizyolojik yani, metabolizmanın yaşamını sürdürebilmek açısından gereksinim duyduğu tüketim maddeleri ve faaliyetleri olarak tanımlanabilir. Arzular ise fizyolojik ihtiyaçlardan bağımsız olan ve metabolizma dışındaki yapılar tarafından belirlenen ya da teşvik edilen, psikolojik, sosyal, siyasal nedenlerle toplumsal bireyin arzuladığı tüketim faaliyetleri olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

İnsanlar farklı neden ve kaygılarla çeşitli tüketim faaliyetleri ile meşgul olurlar. Tüketim kaygılarını belirleyen nedenlerden en başta geleni hiç kuşkusuz biyolojik ihtiyaçların karşılanması, bir başka deyişle organizmanın yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmesi amacıyla yapılan tüketimdir. İnsan, doğada bulunan en savunmasız hayvanlardan bir tanesidir. Zamanında, gerektiği kadar, gerektiği biçimde yeme, içme, barınma ve giyinme (örtünme) ihtiyaçlarını karşılayamadığı takdirde, çok kısa bir süre içerisinde yaşamsal faaliyetleri, metabolizması tehlikeye girer ve doğada yaşama şansı oldukça düşer. Bu nedenden ötürü yeme-içme gibi biyolojik ihtiyaçlarını ve giyinme (örtünme)-barınma gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için, yiyecek ve içecek bulma, barınak ve giyecek yapma gibi çeşitli faaliyetler içerisinde bulunur. Bu faaliyetlerin toplamına kabaca fizyolojik ihtiyaçların sağlanması amacıyla girişilen faaliyetler demek mümkündür. Abraham Maslow, 1943 yılında "*A Theory of Human Motivation*"³⁷ isimli makalesinde önermiş olduğu ihtiyaçlar piramidinde, kişinin kendini gerçekleştirme (*self actualization*) için ilk basamağın, fizyolojik ihtiyaçlarının, yani nefes alma, yeme, içme, seks, boşaltım vs. gibi temel ihtiyaçlarının, karşılanmasının gerekli olduğunu savunmuştur. Piramidin ilk basamağında yer alan insanın hayatta kalması için gerekli

---

³⁷ Maslow (1943)

ihtiyaçların, başka bir deyişle fizyolojik ihtiyaçların, karşılanmaması halinde insanın yaşama şansı bulunmamaktadır. Maslow'a göre, giyinme ve barınma gibi güvenlik ihtiyaçları ise piramidin ikinci basamağında yer almaktaysa da, uygun ve yeterli şekilde vücudunu dış koşullardan koruyamayan, bir başka ifadeyle giyinip barınamayan kişinin, nefes alma, yeme, içme, seks, boşaltım gibi fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamış olsa dahi, hayatta kalma şansı oldukça düşer. Dolayısıyla bu ihtiyaçların da piramidin ilk basamağına yerleştirilmemesi için hiçbir neden bulunmamaktadır.

Marksistler, insanın biyolojik ve zihinsel evriminin, yukarıda sayılan fizyolojik ihtiyaçları karşılama mücadelesi içerisinde, insanın ataları olan canlıların, gösterdikleri emekle mümkün olabildiğini savunmaktadırlar. Zubritski ve diğerlerine göre:

“[İnsanın]³⁸ Evriminin bütünü içinde kesin bir rol oynamış olan insanın bu özelliği birdenbire ortaya çıkmış değildir. Ayaküstü duruşun sağladığı elverişlilik ve bunun belirlediği kollardaki gelişme sayesinde, ön-insansılar, kendilerini büyük yırtıcı hayvanlara karşı savunmak, avlanmak, yenebilir bitkileri toplamak için her çeşit nesneyi –taş, kemik vb.- kullanmayı öğreniyorlardı. Kazılarla elde edilen bulgular, insanın en uzak atalarının, küçük hayvanları avlamak için her çeşit ağır nesnelere kullandıklarını, çağanoz ve kaplumbağaların bağalarını taşla kırdıklarını keşfetmemize olanak sağlıyor.

Doğada bulunan aletlerin sistemli olarak kullanılması, insanın atalarını, bu nesnelere kendi gereksinimlerine göre değiştirmeye ve daha sonra, iş avadanlıkları yapmaya ve çalışma etkinliğine geçmeye götürdü. Bu eylem sırasında, doğada bulunmuş nesnelere, kendi özel gereksinimlerini karşılamak amacıyla değiştiriyorlardı.

İş aletlerinin, en kabataslak olanlarının yapımı bile, insanı, hayvanlar âleminden kurtarır...³⁹

Bahsi geçen insanın ataları veyahut yabanıl insanlar gibi, tarihin her döneminde, insanın fizyolojik ihtiyaçlarını karşılaması gerekliliği sürmüştür ve tüketimin bu ilkel hali günümüze kadar aynı kalmıştır. İnsan ve parçası olduğu topluluk, bilim, üretim biçimi ve araçları, zihinsel gelişimi ve tüm diğer doğal ve toplumsal şartlar ne kadar ilerlemiş

³⁸ Metin içerisindeki köşeli parantezler, aksi belirtilmediği sürece, yazara aittir.

³⁹ Zubritski, Mirtopolski, Kerov (2011: 14)

olursa olsun, biyolojik ihtiyaçları konusunda, varlığının ilk gününden beri fizyolojik ihtiyaçları karşılanmaması durumunda aynı çaresizlik içinde kalmaktadır. Doğa ile insanın mücadelesi şeklinde geçen, bu ihtiyaçların karşılanma çabası toplumların, teknoloji ve bilimin, benzer biçimde kültürlerin gelişiminde büyük katkı sağlamıştır. İnsanın fizyolojik ihtiyaçları değişmemesine rağmen, toplumların gelişimi ile eşzamanlı olarak, fizyolojik ihtiyaçlarını karşılanma faaliyetlerine farklı ürünler ve farklı anlamlar yüklenmiştir. Toplum, bilim-teknoloji ve üretim imkânlarını geliştiren insan, açlığını bastırabileceği yiyecek ve içecek çeşitliliğini, aynı zamanda barınma ve örtünme olanaklarını geliştirirken, bunların tüketilme biçimlerine de anlamlar yüklemeye başlamıştır. Bir yiyecek veya içecek, açlık ve susuzluk ihtiyacını karşılayan maddelerin ötesinde anlamlar kazanmaya başlamıştır, soğuktan korunmak için gerçekleştirilen örtünme faaliyetinde ve yine soğuktan ve aynı zamanda doğanın çeşitli tehditlerine karşı savunma amacıyla ihtiyaç duyulan (kısacası her türlü çevresel faktöre karşı savunma amaçlı) barınma faaliyetinde anlam kaymaları yaşanmıştır.

Her insan açlığını karşılama faaliyetinde bulunurken, bazı yiyecek maddeleri, besin değeri ya da faydası bilinmeden veya önemsenmeden, diğerlerinden daha değerli kabul edilmiştir ve fazla arzulanır olmuştur. Benzer şekilde, soğuktan korunma amacıyla örtünmeye başlayan insanın bu faaliyeti, ahlaki, kültürel ve ekonomik amaçlar ihtiva eden “giyinme”⁴⁰ faaliyetine dönüşmüştür. Bir takım giyim nesnelere, diğerlerine oranla, yine faydası önemsenmeden, değerli kabul edilmiştir. Bu da lüksün tanımlanması ile ilgili bir durumdur. Lüks, lüks olmayanın, değersiz, bayağının, aşağıının, karşıtıdır. Lüks, ucuz olmayandır. Lüks, herkesin elde edemeyeceğidir. Hepsinden önemlisi, lüks zamana ve mekâna göre değişebilir ve koşullara bağlıdır. Neye lüks denebileceği konjonktürelidir. Bir dönem lüks olan, başka bir dönemde sıradan olabilir. Bir mekânın bayağısı, bir başka mekânın lüksü olabilir. Lüksü tanımlayabilmek için, insanlar arasındaki eşitsizlik şarttır. Lüks olarak bir maddeyi tanımlayabilmek için, bir grubun veya toplumun sahip olabileceği ve bir başka grubun

---

⁴⁰ Örtünme faaliyeti daha ilkel tarzda, çeşitli hayvan derilerinin vücutta durması için belki birbirlerine bağlanarak, sırf soğuktan korunmak yani objektif fayda gözetilerek girilen faaliyet olarak kullanılmıştır. Giyinme ise bilinçli olarak, bazen hayvan derileri ve genellikle dokuma maddeleri kullanılarak, vücuda uygun biçimde dikilmiş ürünlerin, sadece soğuktan korunma gibi objektif fayda amacıyla değil; ahlaki ve kültürel nedenler gibi amaçlarla da yapılmaya başlanmış olan bilinçli ve aynı zamanda simgesel anlamlar yüklenmiş faaliyet olarak kullanılmıştır.

veya toplumun sahip olamayacağı ve onu arzulayacağı koşulların oluşması gerekir. Herkesin sahip olduğu bayağıdır; azınlığın sahip olduğu ve çoğunluğun arzuladığı lüktür. Geçmişin lüksü karabiber, bugünün sıradanıdır. Geçmişin lüksü şeker, bugünün sıradanıdır. Bollukta buğday sıradan; kıtlıkta lüktür. Çölde su lüks iken, sulak yerde sıradandır. Lüks bir yandan simgeseldir, zihinseldir; azınlık bir grubun lüks malları tekeline tutması nedeni ile de somuttur, gerçektir.

İnsan, diğer hayvanlardan farklı olarak, simge yaratabilme ve simgesel olarak düşünebilme yeteneğine sahiptir. Bir başka deyişle, “tüketici olmak, yalnızca göstergelere verilen mekanik veya kültürel bir tepki değil, kültürel sembollere bağlı bir süreçtir.”⁴¹ Simgelerle düşünebilen insan, bu simgelere farklı anlamlar yükleyebilmektedir ve bu da insanın içerisinde bulunduğu maddi koşullarla olanaklı olmaktadır. Yani zamana, mekâna ve mevcut koşullara göre değişebilmekte, dönüşebilmektedir. Örneğin, giyinme soğuktan korunma anlamına gelebildiği gibi, bir statü göstergesi de olabilmektedir veyahut barınma da, aynı şekilde, doğa koşullarına karşı korunma anlamına gelebildiği gibi gösteriş açısından da kullanılabilir. Fizyolojik ihtiyaçlar nedeni dışında yapılan her türlü tüketim faaliyeti simgesel alana girmektedir ve doğada bunu başarabilen tek canlı insandır. Fizyolojik ihtiyaç nedeniyle yapılan tüketim faaliyetlerinin aksine, simgesel tüketim faaliyetleri, insanın biyolojik yaşamını sürdürebilmesi için gereken ihtiyaçlarına cevap verir nitelikte değildir. Buna karşılık simgesel tüketim, psikolojik, ekonomi, toplum, kültür ve siyaset gibi pek çok alanı kapsayan oldukça geniş bir kavramdır. Simgesel tüketim olarak adlandırdığımız tüketim faaliyeti, iletişim kurmanın bir biçimidir ve insanın toplumsallaşmasının bir ürünüdür. Birey kendisini diğerleri ile girdiği ilişkiye göre biçimlendirir ve tanımlar. Kendisi için yaptığı tüketimden daha fazlasını diğer insanlarla ilişki kurmak amacıyla yapar. Sevgisini, nefretini, gücünü, ihtişamını, zenginliğini, güçsüzlüğünü, fakirliğini, iyilikseverliğini, ait olduğu toplumsal grubu, siyasi tercihini, dini aidiyetini, toplumsal statüsünü, mesleğini, kısacası iletişimde bulunduğu insanların, kendisi hakkında düşünmesini istediklerini veya iletişim halinde olduğu kişilerin kendisinden davranmasını beklediklerini göstermek amacıyla tüketim faaliyetlerini sürdürür. Diğerlerine, kendisinin kim olduğu ve toplumdaki yerinin ne olduğunu anlatırken, aynı

---

⁴¹ Bocoock (2009: 91)

zamanda onların yerinin ne olduğunu da anlatmak ister. Tüketim aracılığıyla ilişki kurmak için konuşmaya ihtiyaç yoktur, sessiz bir iletişimdir bu. Kişi anlatmak istediklerini dil ile değil; tükettiği maddeler ile anlatır.⁴² Çoğu zaman ise, iletişim halinde olduğu insanların kim oldukları, yakınlık derecesi, onları tanıyıp tanımaması, sevip sevmemesi gibi ayrıntılar dahi önemli değildir. Giyinmiş olduğu lüks kıyafetler ve taktığı pahalı takılarla şehri turlayan bir kişi, yanından gelip geçen herkese aslında ne kadar zengin, ne kadar şık ve zevkli olduğunu anlatmaktadır. Köşe başında oturmuş olan, perişan vaziyetteki dilenci ise fakirliğini, yardıma muhtaçlığını sergilemektedir. Lüks ve şık kıyafetle şehri turlamakta olan tüketici, köşe başındaki dilenciye toplumsal konumunun ne olduğunu hatırlatırken, aynı zamanda kendi toplumsal konumunun ne olduğunu da teyit etmiş olmakta ve dilenciye vermiş olduğu parayla, dilenciye ve o anda eyleme şahit olanlara, belki kendi acıma duygusunu tatmin etmenin yanı sıra, ne kadar cömert, iyiliksever birisi olduğunu göstermektedir. Tüketim, iletişim kurmanın yanı sıra kişiler ya da topluluk arasında ilişki kurma işlevini de görür.

Bireyler, çeşitli nedenler ve vesilelerle, karşılıklı olarak verilen ve hediye olarak tanımlanan tüketim eşyaları vasıtasıyla birbirleriyle ilişki kurar ya da ilişkileri güçlendirirler. Her ne kadar, bu alışveriş tamamen çikarsız olmasa da, bireylerarası ilişkiler kurmadaki toplumsal işlevi yadsınamaz. Hediye konusu üzerine ilk ciddi çalışmayı “ilkel” topluluklar üzerinden yapan ve hediye “zorunlu olmayan yükümlülük” olarak bahseden Marcel Mauss⁴³, armağan alışveriş konusunda şunları söylemektedir:

“(…) bahsettiğimiz yükümlülüklerin görünüşte belli bir serbestisi olan, isteğe bağlı, keyfi ve bununla birlikte zorunlu karakterini ele alacağız. Bu yükümlülükler hemen hemen her zaman hediye biçimini almışlardır; uzlaşmaya eşlik eden böyle

⁴² Mary Douglas ve Baron Isherwood benzer şekilde şunları söylemektedirler: “Dilin asıl işlevinin şüre yatkınlığı olduğu söyleniyorsa, biz de tüketimin asıl işlevinin bir şey anlatmaya yatkınlığı olduğunu varsaymalıyız. Tüketicinin irrasyonel olduğunu varsayan fikri unutun. Malların yemeye, giyinmeye ve barınmaya yaradığını unutun; kullandıkları faydalarını unutun ve onun yerine metaların düşünmeye yaradığı fikrini deneyin; metaları insanın yaratma yetisinin sözel olmayan bir kanalı olarak ele alın.” Douglas, Isherwood (1999: 77)

“Birey, tüketimi, mümkün olan zaman ve mekânda, şehirde ya da kırdan olsun, işte ya da evde olsun, kendisi, ailesi ve toplumsal çevresi hakkında bir şeyler söylemek için kullanır. Vardığı yargılar, olumlu ya da olumsuz, belki de rekabetçi –ama ille rekabetçi olması gerekmez-, içinde bulunduğu evrenin türüne ilişkindir.” Douglas, Isherwood (1999: 83)

⁴³ Bkz. Mauss (2006)

bir hareket kurgudan, formalizmden ve toplumsal bir yalandan başka bir şey olmasa ve temelde bir zorunluluk ve ekonomik bir çıkar olsa da, cömert bir biçimde sunulan bir hediye olarak görülmektedir.”⁴⁴

Marcel Mauss, her ne kadar hediyeler çıkarsız ve isteyerek yapılıyor gibi görünse de, hediyeye karşılık vermenin yazılı olmayan bir kural olduğunu belirtmektedir. Ona göre, “bunlar teoride gönüllü olarak, gerçekte ise zorunlu olarak alınıp verilirler.”⁴⁵ Hediyein, toplumsal ilişki kurmada oynadığı önemli rolü, hemen her toplumda bulunmaktadır. Hediye sayesinde insanlar, ekonomik sermayelerini, toplumsal, siyasi çıkar ve itibar elde etmek amacıyla kullanabilirler. Tüketim açısından hediye alışverişlerin oldukça önemli olduğu kanısındayız ve bu tezin konusunu oluşturan Anadolu Selçuklu Devleti politikası içerisinde çok yoğun bir şekilde kullanıldığını ileride göreceğiz.⁴⁶

Hediyein yanı sıra, tüketim alanına giren ve ilişki kurmakta ve/veya güçlendirmekte kullanılan bir diğer tüketim faaliyeti ise misafir ağırlamaktır. Kişiler veya gruplar çok çeşitli nedenlerle misafir ağırlamaktadırlar. Düğünler, cenazeler, bayramlar veyahut diğer farklı kutlamalar amacıyla kişiler misafir ağırlamaktadırlar. Cele C. Otnes⁴⁷ bu tip tüketim faaliyetlerine “tüketim ritüelleri” (*consumption rituals*) demektedir. Otnes, tüketim ritüellerini, normal günlerde yapılan aktivitelerden ayırmaktadır. Ona göre bu günlerde, normal günlere göre, hediye alışverişini de kapsayan, daha yoğun ve bazen de aşırı şekilde tüketim yapılır.⁴⁸ Anadolu Selçuklu Devleti’nde tüketim faaliyetlerinin önemli ayaklardan biri hiç kuşkusuz tüketim ritüelleriydi. İleride⁴⁹ geniş olarak bahsedileceği gibi tüketim ritüelleri gerek toplumsal meşruiyet, gerekse siyasal alanda verilen güç mücadelesinde anahtar rollerden birisine sahipti.

Kısacası, bireyler tüketim faaliyetleri ve maddeleriyle, sadece fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamazlar. Tüketim aynı zamanda yalnızca ekonomiye dair bir alan da değildir. Tüketim başta ekonomik olmak üzere aynı zamanda, toplumsal, siyasal ve psikolojik

⁴⁴ Mauss (2006: 206)

⁴⁵ Mauss (2006: 205)

⁴⁶ Bkz. Bölüm 3.

⁴⁷ Otnes (2007: 753-754)

⁴⁸ Otnes (2007: 753)

⁴⁹ Bkz. Bölüm 3.2.1.

alanlara dahil olan bir faaliyettir. Tüketim algısı ve tarzının oluşması da bu alanlardan ayrı düşünülemez.

1.2. TÜKETİM TARZINI VE ALGISINI ETKİYEN ASLİ FAKTÖRLER

Tüketim algısı, tüketim tarzı ve tüketim imkânları belli başlı şartlar çerçevesinde belirlenir, şekillenir ve sürdürülebilir. Tüketimin sadece ekonomik alana değil; aynı zamanda sosyal, siyasal, kültürel, toplumsal ve psikolojik alana da dahil olduğu daha önce söylenmişti. Tüketim imkânları, tarzlarını ve algısını etkileyen şartların başında üretim gelmektedir. Üretim olmadan tüketimin olamayacağı açıktır. Bununla birlikte üretim tarzı ve üretim araçlarının o anki gelişmişlik düzeyi tüketim üzerinde büyük etkiye sahiptir. Bununla birlikte, toplumun değer yargılarını oluşturan kültür, ahlaki yapı, din gibi faktörler de tüketiciler üzerinde etkili olan faktörlerdendir. Aynı zamanda toplumun değer yargılarını da etkileyen, insanların şeyleri simgesel olarak düşünme ve anlamlandırmaları, tüketilen maddeleri anlamlandırma konusunda etkilidir. Son olarak toplumsal statü grupları ve sınıfsal konumlar tüketim faaliyetlerinin alanını sınırlayan ve genişleten etmenlerdendir.

1.2.1. Üretim ve Tüketim

Tüketim, doğrudan doğruya üretime bağlı ve bu nedenden ötürü, her şeyden önce ekonomik bir faaliyettir. Tüketilecek maddeler ve tüketim için gereken servet ekonomik alanın kavramlarıdır. Tüketimin imkânlarını, sınırlılık ve çeşitliliklerini belirleyen, en temelde üretim tarzı ve üretim araçlarının o anki gelişmişlik düzeyidir. Göçebe, feodal ya da kapitalist düzende yaşayan insanların tüketim tarzları da farklı olacaktır. Örneğin, göçebe hayat tarzını yaşayan bireylerin mimari yapılar oluşturmaları pek mümkün değilken, ortaçağda ortaya çıkarılan sanatsal mimari yapıların kapitalist dönemde görülmesi de pek mümkün görülmemektedir. Ortaçağda genellikle el işçiliği ile yapılan ve sanatsal bir tarzda inşa edilen muazzam süslemelerle bezenmiş mimari yapılar, kapitalist dönemle birlikte makinenin daha çok kullanıldığı ve kar amacı güdüldüğünden dolayı daha kısa sürede, daha az maliyetle yapılan, sanatsallıktan uzak yapılara dönüşmüştür. Öznel bir değerlendirme olmakla birlikte, Anadolu'da sanatsal mimarinin en üst seviyesinin Anadolu Selçuklu devrinde yaşandığını söylemek abartılı

bir yorum olmayacaktır. Kapitalist dönemde, daha fazla kar için, kullanışlı fakat sanatsal ruhtan ve estetikten yoksun binalar; Ortaçağ Anadolu'sunda yapılan mimari eserlerle kıyaslandığında oldukça düşük maliyetlerle imar olunmaktadır. Bu da kapitalizmin temel ilkesi olan kar anlayışıyla, yani kapitalizmin nedeni ve sonucu olan zihinsel yapıyla, ilgilidir. Ortaçağ mimarisinde estetik duygusu ve yüksek maliyetler söz konusu iken, kapitalist dönemde kâr tutkusu, düşük maliyetler ve sanatsallıktan uzak mimari söz konusudur. Bir başka deyişle, Weber'in kapitalizmin gelişmesi için gereken koşullardan bir tanesi olarak söz etmiş olduğu “rasyonelleşme”, sanatı ve sanatsal mimariyi kâr anlayışına kurban etmiştir.

Belli bir dönem ve toplumda, tüketimi ve tüketimin gelişmesini iki temel unsur etkiler: Üretim ve uluslararası ticaret. Sanayileşmiş toplumlarda, tüketimin gelişmesini üretim etkilerken; sanayileşmemiş toplumlarda tüketimin gelişmesi daha çok uluslararası ticaret ile ilgilidir.⁵⁰ Günümüz kapitalizminde, üretimin geldiği aşama itibariyle “tüketim kapitalizmi” olarak adlandırılmaya başlamıştır. Bunun temel nedeni, tüketimin kitleselleşmesi ve önem itibariyle de üretimin önüne geçtiğinin iddia edilmesidir.⁵¹ Bununla birlikte üretimin henüz çok düşük düzeylerde olduğu, bu tezin konusunu oluşturan Anadolu Selçuklularını da kapsayan ortaçağda tüketim, üretimin kısıtlılığı nedeniyle hem bireysel hem de toplumsal düzeyde oldukça kısıtlıydı. Günümüzde kapitalizmin ve tüketimin geldiği aşamanın aksine, Ortaçağ'da tüketim henüz kitleselleşmekten oldukça uzaktı. Temelde köylüleri kapsayan alt sınıfların tüketimi ile temelde üst düzey devlet görevlilerini kapsayan üst sınıf arasında, fizyolojik ihtiyaçların karşılanması bağlamı dışında, ortak nokta bulmak oldukça zordu. Köylüler genellikle geçimlik ekonomi ile ürettiklerinin belli bir kısmını vergi olarak, bir diğer kısmını tohumluk olarak ayırdıktan sonra, geriye kalan kısımla geçimlerini sağlıyor olmalıydılar. Pazar için büyük miktarlarda üretim yaptıklarını düşündürecek bir neden bulunmamaktadır. Ortaçağda üretim araçlarının henüz ilkel denilebilecek düzeyde olması ve üretimin insan emeği üzerine kurulu olması, özellikle lüks tüketim maddelerinin sadece zengin sınıflar tarafından tüketilmesine yol açıyordu. Aynı zamanda üretim araçlarının bulunduğu aşama tüketim imkânlarını, tarzlarını, bir başka deyişle nelerin tüketilip, nelerin tüketilemeyeceğini de belirliyordu. Karl Marx'a göre:

⁵⁰ Zorlu (2006a: 6); Zorlu (2006b: 12)

⁵¹ Bkz. Zorlu (2006a: 20-31); Zorlu (2006b: 12)

“(…) üretimin tüketime sağladığı, yalnızca nesne değildir. O, tüketime, belirlenmişliğini, karakterini, sonunu da sağlar. Tıpkı tüketimin ürüne ürün olarak kesin sonunu verışı gibi üretim de tüketime sonunu verir. İlkönce nesne, genel olarak bir nesne değildir, üretimin kendisinin ona aracılık edeceği belirli bir biçimde tüketilecek olan belirli bir nesnedir. Açlık, açlıktır, ama çatal bıçakla yenen pişmiş etle giderilen açlık, ellerden, tırnak ve dişlerden yararlanarak parçalanan ve yutulan çiğ etle giderilen açlıktan farklıdır. Üretimin ürettiği şey, yalnızca tüketimin nesnesi değildir, aynı zamanda, tüketim tarzıdır da, ve bu da yalnızca nesnel değil, aynı zamanda öznel tarzda yapılmaktadır. Demek ki üretim tüketiciyi yaratır.”⁵²

Kapitalizmin aksine tüketim maddelerine ulaşmadaki bu eşitsizlik, tüketimin kimin tarafından yapılabileceğini belirlerken, aynı zamanda tüketimi yapanın da kimliğini belirliyordu. Fernand Braudel’e göre, insanların beslenme alışkanlıkları, onların toplum hiyerarşisindeki yerleri ve onu çevreleyen uygarlık hakkında geniş bir bilgi vermektedir. Ona göre, et tüketimi daha çok zenginlere ait bir ayrıcalıkken, bitki ve tahıllar ise, köylülerin yiyeceğidir. Yani insanoğlu ne yiyorsa odur.⁵³ Göçebeler ise genellikle et değil; süt ve süt ürünleri gibi diğer hayvansal gıdaları tüketiyor olmalıdır. Hayvansal gıdalarda etin ikincil bir gıda olduğu düşünülebilir, zira kalabalık göçer topluluklarının temel geçim kaynağı olan hayvanlarını yiyecek olarak sürekli tüketmeleri pek mümkün gözükmemektedir. Daha çok hayvanların sütü ile yapılan süt ürünlerinin temel gıda maddesi olması daha olasıdır. Göçerler oldukça büyük sayılarda hayvanı, tabii oldukları yerleşiklere vergi olarak vermekteyken⁵⁴, yiyecek olarak da tüketmeleri kendilerini temel üretim araçlarından yoksun bırakabilirdi. Elbette bu yazılanlar, köylülerin ve göçerlerin et yemedikleri anlamına gelmemektedir, fakat et tüketiminin ikincil bir konumda olduğu düşünülebilir. Buna karşılık üst düzey devlet görevlileri hem çeşitlilik hem de miktar bakımından oldukça yoğun bir et tüketimi yapmaktaydı. Temel besin maddesinin et olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Örneğin, İbn Bibi’ye inanmak

⁵² Marx (2011: 248)

⁵³ Akt. Zorlu (2006a: 109)

⁵⁴ Örneğin göçebe Oğuzlar, tabii oldukları Büyük Selçuklu Sultanı Sencer’in mutfağına yılda 24.000 koyunu vergi olarak gönderiyorlardı. Bkz. Sevim, Merçil (1995: 223)

gerekirse, Alâeddin Keykubad dönemi emirlerinden Melikü'l-Ümera Emir Seyfeddin Ayaba'nın mutfağında her gün 100 baş koyun kesilmekteydi.⁵⁵

Bununla birlikte lüks tüketim mallarının tüketim ayrıcalığı da üst düzey devlet görevlilerinin elinde bulunmaktaydı. Üretim araçlarının henüz ilkel bir düzeyde olduğu ortaçağda, tüketim maddeleri oldukça yavaş ve bununla bağlantılı olarak az miktarda üretiliyordu. Az miktarda piyasada dolaşan ve bu yüzden de pahalı olan lüks malların alıcısı üst düzey devlet görevlileriydi. Dolayısıyla üretim tarzı ve üretim araçlarının mevcut koşulları, doğal şekilde tüketim anlayışında bir ayrışmaya neden olmaktadır. Bununla birlikte, üretim, belli bir dönem veya mekânda, nelerin tüketilebileceğini ve nelerin tüketilemeyeceğini belirleyerek, tüketim tarzını ve imkânlarını şekillendirmektedir. Tüketim bu anlamda doğrudan doğruya üretimin bir sonucudur. Arzulanabilir tüketim maddelerinin neler olduğu, nelerin üretilebileceğiyle ilgilidir, bu ise gelinen bilimsel aşama, yani üretim araçlarının ve bununla birlikte çevresel faktörlerin ve iletişim/ulaşım imkânlarının sınırlaması altındadır.

Ortaçağ Avrupa toplumu, özellikle 7. ve 8. yüzyıllardaki İslam yayılmasıyla birlikte denizlerdeki hâkimiyetini kaybetmiş ve haçlı seferlerine kadar da içine kapanmıştır. Bu dönemde ticaret durma noktasına gelmiş, Roma döneminden kalma şehirler neredeyse yok olmuştu. İçine kapanan ve Doğu ile ticaretten, aynı zamanda da iletişimden yoksun kalan Avrupa, Haçlı seferlerine kadar pek çok lüks maddeden ve tattan da yoksun kalmıştı.⁵⁶ Haçlı seferleri sayesinde Doğu ile iletişimi tekrar sağlayan Avrupa, pek çok sosyal, ekonomik, siyasal gelişmenin yanı sıra, Doğu'dan Avrupa'ya akan ve henüz bilinmeyen veya Doğu ile iletişimin kopmasıyla unutulmuş olan pek çok mal sayesinde, Wolfgang Schivelbusch tarafından oldukça güzel bir biçimde özetlenen bir tüketim devrimi de yaşamıştı:

“Doğu'nun baharatlarının Ortaçağ'ın tat –ve zevk- kültürünün tarihinde oynadığı rol çok daha kapsamlı bir gelişimin parçasıdır. Burada en geniş anlamıyla, Batı'nın Ortaçağ'da geliştirdiği zevk söz konusudur.

⁵⁵ İbn Bibi (1996a: 221)

⁵⁶ Avrupa'nın Ortaçağ'da sosyal, siyasal, ekonomik durumu ve dönüşümü hk. Bkz. Bloch (2005); Huberman (2008); Pirenne (2009); Pirenne (2010)

11. yüzyılda Avrupa’da yeni bir yaşam kültürüne, güzel şeylere ve görgü kurallarına karşı çok farklı bir ilgi uyanmaya başladı. O zamana değin feodal Batı toplumu kaba saba denebilecek bir çiftçi kültürüydü. Şatoların çiftliklerden tek farkı, etraflarının surlarla çevrili olmasıydı, bir şövalyenin yaşam biçimi bir çiftçinininkinden çok farklı değildi. Efendilerle usaklar hemen hemen aynı kumaştan giysiler giyer, benzer yemekler yerlerdi. Kısacası, sınıflar arasındaki toplumsal, dolayısıyla da kültürel mesafe nispeten kısaydı. Bu ilkel durum ancak yavaş yavaş, asırlar içinde değişti. Egemen sınıf tebaayla arasına giderek daha fazla mesafe koymayı amaçlayan bir yaşam biçimi geliştirdi. Kaba ve avam olan her şeye sırt çevirdi. Görgü kurallarının incelenmesi, gündelik yaşamın nesnelere zarifleşmesi, sınıflar arasına mesafe koyan en etkili araçlardan biri oldu.”⁵⁷

Özetlemek gerekirse, bir toplumun tüketim tarzını belirleyen faktörler arasında, üretim tarzı ve üretim araçlarının geldiği aşama, çevresel faktörler ve iletişim önemli belirleyenlerdir. Bu faktörler arasında özellikle üretim, tüketim tarzını, tüketim maddelerini ve tüketim imkânlarını belirlemekte temel faktörlerden bir tanesi, belki de en önemlisidir.

1.2.2. Toplum, Din ve Tüketim

Birey ve toplum veyahut birey ve kültür, diyalektik bir biçimde birbirlerinin içinden doğar, birbirleriyle zaman zaman çatışma veya uzlaşma içinde bulunur, birbirlerini dönüştürür ve etkilerler. Kültür, ahlak gibi toplumsal kodları insanlar oluşturur ve kültür, ahlak oluşturan insanlar ise kültür ve ahlak tarafından kısıtlanırlar. Kuşaklar ilerledikçe toplumun kodlarıyla yoğrulurlar, sınırlanırlar; bununla birlikte kuşaklar ilerledikçe toplumsal kodlar da insanlar tarafından değiştirilir, dönüştürülür. Toplumsal kodların değişimi, eğer bir dış etken yoksa (devrim, istila vs.) genellikle toplumun kendi dinamikleri içerisinde oldukça yavaş ve görülemeyecek, fark edilmeyecek hızlarla dönüşürler⁵⁸. Bu nedenle, toplumsal değişimleri incelemek için genellikle uzun bir

---

⁵⁷ Schivelbusch (2012: 15)

⁵⁸ Bkz. Braudel (2007)

zaman aralığında (longue durée⁵⁹) bakmak gerekir ve bu değişimler bir kuşağın insanları tarafından ya da bir insanın yaşam süresinde kolaylıkla gözlemlenemez.

Toplumsal yapılar, bireyin yapacağı seçimleri engelleyemez ya da belirleyemez; kısıtlar, sınırlar. Birey, toplumdaki statüsüne, toplumun genel ahlak anlayışına karşı ve toplumca hoş karşılanmayacak şekilde hareket edebilir. Birey, karşılaştığı bir problemde farklı davranış biçimleri seçmekte özgürdür ve toplum kişinin seçim yapma şansını engelleyemez. Buna karşılık, birey yaptığı seçimlerde, toplumun genel ahlak anlayışına karşıt bir harekete yönelmişse, bunun getireceği sonuçları da göze almak zorundadır.

Sosyalleşme ve kültürlenme süreciyle bireyler toplumun genel kurallarını, ahlak anlayışını, yasalarını veya kültürünü öğrenirken aynı zamanda, bu sayılanlara aksi davranışlarda bulunduğu takdirde karşılaşacağı hukuki ya da kültürel yaptırımların da neler olabileceğini öğrenmektedir ve bilmektedirler. Bireyler, dâhil oldukları toplumun, ahlaki ve kültürel kodlarını beğenmeyebilir veyahut kodlar doğrultusunda hareket etmeyi istemeyebilir, fakat diğer yandan, karşılaşabileceği olası yaptırımlar, bireyleri bu kodlar doğrultusunda davranmak konusunda baskılar. Toplum içerisinde kalmak isteyen bireyler, bu nedenden ötürü otokontrol mekanizmasını devreye sokarak, toplumun benimsemiş olduğu kodlarla uyum içinde davranma zorunluluğu hissedecek ve o doğrultuda hareket edecektir. Elbette, az önce de söylendiği üzere, toplumsal kodlar doğrultusunda seçim yapıp yapmamak konusu son kertede bireyin tasarrufunda bulunacaktır, yani birey bu bağlamda “özgürdür”⁶⁰.

Sanayi öncesi toplumlarda ya da geleneğin katı biçimde hâkim bulunduğu topluluklarda toplumsal kodlar, sanayi sonrası toplumlara veya şehirlere göre daha baskıcı olacaktır. Özellikle sanayi devrimi sonrası kapitalist sistemde oluşan şehirler bireysel düşüncelere, toplumsal kodlardan kurtulabilecek kaçış noktaları barındırmaktadır. Başka bir deyişle,

⁵⁹ Longue durée kavramı için bkz. Braudel (2007); Burke (2006: 72); Iggers (2007: 57); Sönmez (2008: 81); Tosh (2008: 122); Özbaran (2005: 74)

⁶⁰ Ortega y Gasset benzer şekilde şunları söyler: “(...) içinde yaşamak zorunda olduğumuz bu ortam ya da dünyanın en acayip ve tedirgin edici yanı, kendi kaçınılmaz çemberi ya da ufkunda eylemlerimiz için bize hep çeşitli olasılıklar sunması; o çeşitlilik karşısında seçmekten, dolayısıyla özgürlüğümüzü kullanmaktan başka çaremiz yok. İçinde kaçınılmaz biçimde yer aldığımız ve tutsağı olduğumuz ortam, bu yer ve bu zaman (...), bizi her an bir tek eyleme ya da uğraşa zorlamaz, birkaç olasılık sunar ve bizi acımadan kendi girişimimize, kendi esinimize teslim eder; yani kendi sorumluluğumuza.” Gasset (2007: 55)

şehirler bireylerin toplumsal kodlar dışında da benlik oluşturabileceği alanlar sağlamakta, farklı toplumsal ağlar meydana getirmektedir. Ancak, Anadolu Selçuklu devletinin de hüküm sürdüğü Ortaçağ'da, toplumsal kodlar, bireylerin düşüncelerini olmasa da, davranışlarını sıkı bir biçimde kontrol etme eğilimindedir. Geleneksel ya da sanayi öncesi toplumlar ile modern yani sanayi sonrası toplumlar arasındaki giyim tarzı ve faaliyeti üzerinden bakılacak olursa konu daha açıklıkla anlaşılacaktır. Modern toplumlarda giyim faaliyeti ve tarzları çeşitlilik ve sürekli bir dönüşüm ihtiva eder. Bireyler, kapitalist üretim sektörünün belirlemiş ve sunmuş olduğu farklı çeşitte giyim ürünü arasından seçim yapma özgürlüğüne sahiptir. Modern bir toplumda, kıyafet tarzlarında aynılık hoş karşılanmazken, farklılık ön plana çıkmıştır ve kişiler farklı tarzda kıyafetler giyinme eğilimindedirler. Buna karşılık sanayi öncesi ya da geleneksel toplumlarda, modern toplumun aksine kıyafetlerde süreklilik ve aynılık eğilimi esastır. Farklı tarzda giyim faaliyetleri hoş karşılanmaz ve geçerli olan ahlaki kodların baskısı yoğunudur ve giyim kodları cemaate gönderme yapar; cemaat ise giyim kodlarının cemaat ile uyumluluğu talebindedir.⁶¹

Anadolu Selçuklu Devletini de kapsayan, Ortaçağ İslam toplumlarında, toplumun değerlerini reddederek toplumu dışlamış ve dolayısıyla toplum tarafından da dışlanmış dinsel gruplar bulunmaktaydı. Bu dinsel gruplar genellikle Kalenderîler idi veya Kalenderî kökenden gelmekteydiler.⁶² Bu gruplar dünyevi olan her şeyi ikinci plana atmış, toplumun ahlaki ve kültürel kodlarını reddetmiş⁶³ ve doğal olarak tüketim anlayışını da önemsemişlerdi. A. Karamustafa'ya göre "Dış görünümün şaşmaz bir toplumsal kimlik olarak işlev gördüğü bir ortamda yasal olarak kabul edilen giyim biçimlerini benimsemeyi reddetmek ve bunların bile bile çirkin giyimlerle değiştirilmesi, açıkça törenin protestosu ve reddi anlamına geliyordu."⁶⁴ Söz konusu dinsel zümrelerin toplumsal kuralları reddedişi ve bunun dışı vurumu olarak kılık kıyafetlerini, geleneklerin yaşam tarzını belirlemede oldukça etkili olduğu toplumların kabul edemeyeceği biçimde tasarımları⁶⁵, Kalenderî tarikatının kuruluşunun ilk gününden itibaren halkın tepkisini çekmiştir. Tarikatın kurucusu Cemâlî'd-Dîn-i Sâvî,

⁶¹ Bkz. Zorlu (2006b: 206-208)

⁶² Ocak (1992: 5)

⁶³ Ocak (1992: 5); Karamustafa (2012: 12)

⁶⁴ Karamustafa (2012: 28)

⁶⁵ Bkz. Ocak (1992); Karamustafa (2012) muhtelif yerler ve Ocak (2009: 196)

tarikatin kurulduğu yer olan Dimařk (şam)'ta, gerek kendisinin gerekse de halife ve müritlerinin kılık kıyafeti yüzünden Dimařk halkı tarafından tepkiyle karşılanması sonucunda, Cemâlû'd-Dîn Celâl-i Dergezini'yi yerine vekil bırakıp Dimyat'a gider. Dimyat'da da ilk önce tepkiyle karşılanan Cemâlû'd-Dîn Sâvî, ilerleyen zamanda halk tarafından veli kabul edilmiştir.⁶⁶ Cemâlû'd-Dîn Sâvî'nin Dimyat halkı tarafından ilk olarak tepki görmesi ve ilerleyen zamanda dini kimliği nedeniyle kabul görmesinin de gösterdiği gibi, farklı giyim tarzları tepki çekmekte ve toplum dışına itilmeye çalışılmaktadır. Cemâlû'd-Dîn Sâvî ise topluma kendisini dini kimliği sayesinde kabul ettirebilmiştir. Ancak, genel eğilime baktığımızda, Kalenderî ve ondan türeyen diğer dini zümrelerin prensiplerinden önemli bir tanesi sürekli seyahattir, ki böylelikle yeryüzündeki gerçekleri kavrayabilecekleri inancındaydılar.⁶⁷ Dolayısıyla, bu dervişlerin topluma kendilerini kabul ettirmek gibi bir arzuları bulunmamaktaydı. Buna karşılık, Kalenderî tarikatının belli ölçülerde etkilenmiş olduğu ve fakr ve tecerrüd'ü esas alan⁶⁸ Melametî tarikatına baktığımızda ise, benliğine aşırı düşkünlüğe neden olabileceğinden dolayı, gösterişli bir dindarlığı sergilemeyi reddetmekte, gizli ibadet etmekte ve bu nedenle toplumdan ayrı düşmemeye özen göstermekte oldukları için toplum içerisinde davranışlarında ve kıyafetlerinde, Kalenderîlerin aksine dikkatli davranmaktaydılar.⁶⁹

Toplumu reddeden ve toplum içerisinde yaşamak konusunda bir istek duymayan Kalenderîler topluma tepki olarak, toplumun kıyafet kodlarının tersine hareket ediyorken, Kalenderîleri de etkilemiş olduğu düşünülen ve fakr ve tecerrüd'e dayanmakla birlikte toplum içerisinde ayırt edilmemek isteyen Melametîler toplumun kıyafet kodlarına uygun hareket ediyorlardı. Geleneksel toplumların bireyleri veya grupları dışlama nedeni, geleneğe uygun tüketim anlayışı sergilememesi olabiliyorken; bireyin veya grubun toplumsal kuralları reddediş şekli de geleneğe uygun olmayan bir biçimde tüketim faaliyetleri sergilemesi olabiliyordu. Kısaca söylemek gerekirse, tüketim algısı ve anlayışı, toplumun geleneklerinden, kültüründen ve ahlaki yapısından ayrı düşünülemez ve bir birey veya grup, toplumun dışına itilmeyi göze almadan

⁶⁶ Ocak (1992: 29)

⁶⁷ Ocak (1992: 34); Karamustafa (2012: 83)

⁶⁸ Ocak (1992: 12)

⁶⁹ Karamustafa (2012: 47)

toplumun kodlarına aykırı hareket etmeyi göze alamaz. Bu bağlamda toplum, bireyin etrafına aşılması zor ama imkânsız olmayan sınırlar çizmiştir.

Toplumun veya bireylerin dini tercihleri de tüketim açısından bazı konularda kısıtlamalara neden olması ve bazı konularda ise tüketimi teşvik etmesi bakımından ikili bir karaktere sahiptir. Dini binaların yapımı, süslenmesi ve bakımı hemen her yerleşik toplulukta dini tüketimin en önemli biçimlerinden bir tanesi, belki de en önemlisidir. Bu tüketim, kimi zaman devlet eliyle yapılırken, kimi zaman da şahıslar tarafından yapılmaktadır. Özellikle bireysel olarak yapılan bağışlar, dini yapıların imarlarını ve bakımlarını sürdürmede temel işlev görmekteydi. Göçebelerde ise, imar faaliyetleri olmadığından dolayı, eğer yerleşik yaşama geçme aşamasına gelmemişlerse, dini yapılar inşa etmek amacıyla bir tüketim faaliyetinde bulunmamaktalardı. İslam dünyasında oldukça kurumsal ve hukuki bir kimliği olan vakıf kurumları, dini tüketim tarzının en güzel örneğidir. Farklı nedenlerden ötürü bir dini yapı⁷⁰ yaptırmak isteyen şahıs, bu yapının devamlılığını sağlamak için, kendi hazinesinden giderlere yetecek kadar ve hatta daha fazlasını vakfetmekteydi. Yaptırılan binaya hayrat, giderlerini karşılamak için vakfedilen mallara ise akar adı verilmekteydi. Vakfedilen mallar vergiden muaf olurdu. Hukuki olarak korunan vakıfların, akarlarına dokunulamazdı.⁷¹ İslam âlemindekinden farklı olsa da, Ortaçağ Avrupa'sında da dini tüketim kiliseye yardım şeklinde mevcuttu. Özellikle kiliselerin gücünü arttırmalarında halk kitlelerinin veyahut soyluların verdiği sadakalar oldukça etkili olmuştur.⁷² Bu sayede kilise geniş topraklara sahip olabildiği gibi, aynı zamanda kilise içine pek çok “lüks” kutsal eşya doldurabilmişti. Torstein Veblen, henüz 20. yüzyılın başında yazdığı kitabında⁷³ “her toplumda özellikle sakinlerinin evlerinin maddi itibar standardının yüksek olmadığı mahallelerin ibadethane mimarisi ve dekorasyonu bakımından cemaatin evlerinden daha şatafatlı ve gösterişsel olarak daha müsrif⁷⁴ olduğunu belirterek dini tüketimin önemini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra, bazı dini bayramlar da tüketim için özel şartlar

⁷⁰ Elbette vakıflar sadece dini yapıları kapsamamakta pek çok amme hizmetini kapsamaktaydı. Fakat incelenen konu din ve tüketim olduğu için burada dini yapı olarak kısıtlanmıştır.

⁷¹ Bkz. Ömer Hilmi Efendi (2003)

⁷² Bloch (2005: 461); Huberman (2008: 22,23); Pirenne (2009: 21, 83, 138)

⁷³ Veblen (2005)

⁷⁴ Veblen (2005: 88)

yaratmaktaydı. Bayramlarda düzenlenen ziyafetler, eğlenceler, kesilen kurbanlar ve verilen hediyeler tüketime teşvik edici nitelik taşımaktadır.

Dinin tüketime teşvik etmesinin yanı sıra, tüketimi kısıtladığı da olmaktadır. Örneğin, İslamiyet'te bazı mallar haram sayılmak suretiyle tüketim alanından çıkarılmaya çalışılmıştır. Alkollü içecekler veya bazı hayvanların yenilmesi yasaklanmıştır.⁷⁵ Bazı dini cemaatler ise dünyevi tüketim anlayışını da diğer bütün toplumsal kurallar gibi reddetmişler ve fizyolojik ihtiyaçlar da dâhil, tüketimi en aza indirmişlerdir.⁷⁶ Dinin tüketim faaliyetleri üzerindeki kısıtlayıcı ve belirleyici etkileri üzerine yapılmış çalışmalar arasında hiç kuşkusuz en önemli ve en tanınmış olanı Max Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu"⁷⁷ adlı eseridir. Kabaca açıklamak gerekirse, Weber, Batı'da kapitalizmin gelişmesini Protestan ahlakı kavramıyla açıklar. Özellikle, uhrevi kurtuluşa ermek için çok çalışmaları gerektiğine inanan Protestanlar, aynı zamanda, başta lüks tüketim olmak üzere, tüketimi sınırlamıştır, yani püriten bir anlayışı benimsemişlerdir. Çok çalışıp, az tüketen ve birikimlerini yatırıma dönüştüren Protestanlar böylelikle kapitalizmin Batı'da gelişmesinde etkili olmuşlardır.

1.2.3. Simgesel Kodlar ve Tüketim

İnsan simgelerle düşünen bir canlı olduğu için, toplumlar şeyleri tanımlamak için çeşitli simgesel kodlar meydana getirirler. Bu simgesel kodlar, şeylere verilen anlamlar bütünüdür. Simgesel kodların şeylere verdiği anlam ile birlikte, bir şeyin veya hareketin, toplum veya bir grup tarafından değerli, değersiz, iyi, kötü, rasyonel, irrasyonel, mükemmel, kusurlu, zarif, sıradan, soylu, basit vs. gibi tanımlanır. Bu çoğu zaman, simgesel kodların özümsemesi nedeniyle, üzerinde derinlemesine düşünülmeden, otomatik olarak yapılan bir eylem veya düşünmedir. Simgesel kodlar uzun bir süreç içerisinde oluşabildiği gibi çok kısa bir zamanda da oluşmuş olabilir. Fakat bunların ortaya çıkma zamanlarından daha fazla, gördüğü işlev ve insan ya da

⁷⁵ Bu tamamen bağlayıcı olduğu ve bunlara uyulduğu düşünülmemelidir. Örneğin Anadolu Selçuklu Devleti dönemi kaynaklarında içki yasağına uyulmadığı açık bir biçimde görülmektedir. Bkz. İbn Bibi (1996a); İbn Bibi (1996b) muhtelif yerler. Aynı zamanda bazı dini cemaatler de içki yasağına uymamışlardır. Bkz. Karamustafa (2012) muhtelif yerler. Nizâmü'l-Mülk'ün Siyaset-nâme'sinde, "İçki Meclisi Tertip Edilmesine" dair bir fasıl mevcuttur. Bkz. Nizâmü'l-Mülk (1999)

⁷⁶ Ocak (1992); Karamustafa (2012); Eflâkî (2006) muhtelif yerler.

⁷⁷ Weber (2011)

toplum düşüncesindeki yeri önemlidir. Şeylere simgesel anlamlar yükleme, tüketim faaliyetlerini ve tüketilen malların anlamlarını da etkileyen önemli bir faktördür.

Postmodern tüketim teorileri marka tüketimi üzerine odaklanmışlar ve artık malların tüketiminden daha fazla simgelerin, markaların tüketildiğinden bahsetmişlerdir.⁷⁸ Şeylerin kullanım, yani fayda değerlerinin değil; simgesel değerlerinin kişinin arzulanmasına neden olması modern, sanayi sonrası kapitalist toplumlarda ortaya çıkan bir şey değildir. İnsanın, şeyleri simgesel anlamlar yükleyerek açıklamasının bir ürünüdür. Örneğin, değerli madenler ve taşlar kullanım değerleri olmayan, fakat değişim ve simgesel değerleri fazla olan nesnelere. Altın, pek çok farklı halkın simyacısının inandığı üzere, maddelerin ulaşabileceği en mükemmel biçimdir ve canlı maddeler için de, simyacıların da simya yoluyla ulaşmaya çalıştığı, ölümsüzlüğün simgesidir. Aynı zamanda pek çok halkın mitinde yer alan, tanrısal bir kaynağa sahip olan, kutsallık atfedilen bir maddedir.⁷⁹ Henüz altının ekonomik mübadeleye konu olmadığı, yani değişim değerinin olmadığı toplumlarda dahi, altına atfedilen simgesel değer, insanların altına verdiği değer yalnızca ekonomik değil; aynı zamanda toplumun derinliklerine işleyen mitsel unsurlardan da kaynaklanabilme ihtimalini düşündürmektedir. Zaman içerisinde kutsallığını kaybettiği görülen altının, süs eşyası ve statü simgesi olarak kullanılması hiç kuşkusuz insanın altına verdiği simgesel değer sonucudur. Benzer şekilde, simyacılar göre altından, yani mükemmel madenden, bir önceki aşamayı ifade eden gümüş de,⁸⁰ süs eşyası ve statü simgesi olarak kullanımlarda en değerli kabul edilen ikinci maddedir. İnsanın altına ve diğer değerli maden ve taşlara yüklediği yüksek simgesel değer, diğer maddelerden görünüm itibarıyla daha gösterişli ve dikkat çekici olması nedeniyle olmuş olabilir. Böylelikle, insanın beğenisi ve estetik duygusu, kullanım değeri düşük olmasına rağmen, altını ve diğer değerli taş ve madenleri, simgesel değer açısından diğer maddelerin önünde konumlandırmış olmalıdır.

İnsanların kullanışsız veya en azından kullanım değeri açısından “değersiz” bir maden olduğu halde, altın ile üretilen çeşitli giyim eşyaları giymeleri, silahlar, zırhlar, yemek

⁷⁸ Bkz. Baudrillard (2010); Featherstone (2005)

⁷⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Eliade (2003) muhtelif yerler.

⁸⁰ Eliade (2003)

takımları, çeşitli ev eşyaları, binek hayvanlarının koşum takımlarında kullanmaları kuşkusuz bu değerli madenin taşıdığı simgesel değer bir sonucudur. Simgesel değeri yüksek olan tüketim maddeleri, zaman içerisinde, belki de özel mülkiyetin meydana çıkması sonucunda oluşan sınıf farklılıkları nedeniyle, farklı statü gruplarının, statülerini göstermelerinin bir aracı olmuş ve yaşam tarzlarında çok önemli bir yer işgal etmiştir.

1.2.4. Toplumsal Statü ve Tüketim

Karl Marx'ın toplumsal tabakanın ekonomik bir temel üzerinde inşa olduğu, bir başka deyişle toplumsal tabakalaşmanın, üretim araçlarının sahipliği çerçevesinde belirlenen sınıflar ile belirlendiği fikrini kabul etmeyen Max Weber, toplumsal tabakanın yalnızca ekonomiyle açıklanamayacağını, insanların sahip olduğu güç ve saygınlığın da bir o kadar önemli olduğunu vurgulayarak, sınıf kavramının yanına “statü” kavramını da eklemiştir. Max Weber, sınıfı yaratan etmenin doğrudan doğruya ekonomik çıkar ya da piyasa olduğunu belirtmesine rağmen, “sınıf çıkarı” kavramının belirsiz bir kavram olduğunu söylemiştir.⁸¹

Weber'e göre, sınıf kavramı kendi içerisinde de farklı sınıf konumlarına ayrılmaktadır ve sınıf konumları bir yanda gelir getiren mülkiyetin türüne göre, öbür yanda da piyasaya sunulabilecek hizmetlerin çeşidine göre değişebilmektedir⁸²: “Sınıf konumu, kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip oldukları tipik olanaklar demektir. Bu olanaklar ise, verili bir ekonomik düzen içinde gelir sağlamak üzere mal ya da beceri harcama gücünün derecesi ve türü ya da bu gücün yokluğu tarafından belirleniyor olmalıdır. ‘Sınıf’ terimi, aynı sınıf konumunda bulunan insanlar grubu anlamına gelir.”⁸³ Bir başka deyişle, ortak amaçla hareket eden, üretim araçlarının sahibi olan veya olmayan sınıf ve sınıf çıkarı kavramları Weber tarafından kabul edilmemektedir. Ona göre: “(...) ‘sınıf’ı yaratan etmen doğrudan doğruya ekonomik çıkardır, hatta sadece ‘piyasa’yla bağlantısı olan çıkarlardır. ‘Sınıf çıkarı’ kavramı yine de belirsiz bir kavramdır: Aynı sınıf konumunda bulunan insanların belli bir

⁸¹ Weber (2008: 285)

⁸² Weber (2008: 284)

⁸³ Weber (2008: 283)

‘ortalama’sı için o sınıf konumundan belirli bir olasılıkla kaynaklanan çıkarların gerçek doğrultusundan başka bir şey anlaşıldığı andan itibaren ‘sınıf çıkarı’ amprik bir kavram olarak bile belirsizleşir”⁸⁴ ve sınıflar sosyal topluluklar oluşturmaz, yani belli bir amaç için birleşmiş bir sosyal topluluk değillerdir.⁸⁵ Belli bir ortak amaç çerçevesinde birleşmiş ve ekonomik temelde belirlenmiş sınıfın yerine Weber, statü kavramını önermektedir.

Weber statü grubu kavramını şöyle tanımlamaktadır: “Sınıfların tersine, statü grupları genellikle sosyal topluluklardır. Ancak, çoğu zaman, pek biçimlenmemiş dağınık topluluklardır. Tümüyle ekonomi tarafından belirlenen ‘sınıf konumu’na karşı tanımlamak istediğimiz ‘statü konumu’ndan kastımız insanların yaşam yazgısının somut, pozitif ya da negatif toplumsal onur ölçüsü tarafından belirlenen tüm tipik öğeleridir. Bu onur, bir topluluk tarafından paylaşılan herhangi bir nitelikle ilgili olabilir ve tabii bir sınıf konumuyla da ilişkisi bulunabilir; sınıf ayrımları da statü ayrımlarıyla çok çeşitli biçimlerde bağlantılı olabilir. Mülkiyet kendi başına bir statü ölçüsü olarak görülmebilir ama uzun vadede hiç şaşmadan bu işlevi görür.”⁸⁶

Statü grubunun konumu piyasa tarafından belirlenmez, fakat taşıdığı onurla belirlenir ve ekonomik varlık doğrudan onur getirmez. Her statü grubunun kendine özgü, geliştirmiş olduğu tüketim anlayışı vardır, yani statü özel hayat tarzlarının temsil ettiği tüketim ve davranış biçimlerine göre belirlenir.⁸⁷ Weber’e göre, belli bir çevreye mensup olmak isteyen herkesten, her şeyden önce o çevreye ait hayat tarzına sahip olması beklenmektedir.⁸⁸ Hayat tarzı, tüketim anlayışı temelli bir davranışlar bütünüdür. Bu tüketim anlayışının oluşumu diyalektik bir süreçtir. Bir yandan statü grubunu oluşturan bireyler, yaşam tarzını, beğeni tarzlarını ve tüketim anlayışlarını miras alırken, diğer yandan bir sonraki kuşağa aktararak yeniden üretimini yapmaktadırlar. Bununla birlikte bir statü grubunun tüketim anlayışı değişmez değil; aksine statü üyeleri tarafından kuşaklar boyunca değişime uğrayan bir anlayıştır. Kısaca söyleyecek olursak,

---

⁸⁴ Weber (2008: 285)

⁸⁵ Weber (2008: 287)

⁸⁶ Weber (2008: 290)

⁸⁷ Weber (2008: 299)

⁸⁸ Weber (2008: 291)

insanlar miras aldıkları statü grubunun tüketim davranışlarını bir yandan sürdürür ve sonraki kuşaklara aktarırken; diğer taraftan ise zaman içerisinde bunu değiştirebilirler.

Statü grubu üyelerinin, statülerine uygun, beğeni, yaşam ve tüketim tarzlarını devralıp sürdürmelerini Pierre Bourdieu, “habitus” kavramıyla açıklamaktadır. Habitus kabaca bir gruba ait olan bireyin sosyalizasyon ile o grubun hayat tarzını, imkânları ve sınırlarını, düşünce tarzını içselleştirmesi ve bu alanlarda yatkınlık kazanmasıdır. Bourdieu habitus kavramını şöyle tanımlar:

“Kalıcı, tercüme edilebilir bir yatkınlıklar sistemi; yapılandırıcı yapılar işlevi görmeye, yani, sonuçlara dair bilinçli bir hesaplamayı veya o sonuçları elde etmek için gereken işlemler hakkında açık bir ustalığı gerektirmeksizin, neticelerine nesnel olarak uyarlanabilen partiklerle temsilleri doğuran ve düzenleyen ilkeler işlevi görmeye önceden yatkın, yapılanmış yapılar.”⁸⁹

David Swartz’a göre, ‘yatkınlık’ kelimesi Bourdieu için oldukça önemlidir, çünkü habitus kavramıyla aktarmak istediği iki temel unsur belirtir: yapı ve eğilim. Habitus, dışsal yapıların içselleştiği ilk sosyalizasyon sürecinin sonucudur. Böylelikle, tabakalara ayrılmış bir toplumdaki belirli bir grup için neyin olanaklı neyin olanaksız olduğunu gösteren geniş parametreler ve sınırlarla ilgili içselleştirilmiş yatkınlıklar gelişir. Bir başka deyişle habitus, bir yandan eylemin yapısal sınırlarını çizerken, diğer yandan ise ilk sosyalleşmenin yapılandırıcı özelliklerine tekabül eden algıları, hayalleri ve pratikleri doğurur.⁹⁰

Belli bir statü grubu içerisinde sosyalleşme ile oluşan habitus sayesinde, statü grubunun mensupları tüketim tarzlarını, yani neyi tüketip neyi tüketemeyeceklerini, öğrenir, içselleştirir ve bu konuda yatkınlık kazanırlar. Böylece habitus yoluyla “toplumsal sınıflar hem kendi kolektif yapılarını inşa ederler hem de kendi konumlarını diğerlerinden ayırırlar. Aynı zamanda geleceğin kolektifini oluştururlar ve birkaç nesilde kendilerini garanti altına alırlar.”⁹¹ Bununla beraber, belli bir statü grubunun

⁸⁹ Akt. Swartz (2011: 144)

⁹⁰ Swartz (2011: 147)

⁹¹ Zorlu (2006a: 216, 17)

üyeleri, statünün her üyesinden, içinde buldukları statüye uygun bir yaşayış tarzı ve tüketim tarzını benimsemesini ve uygulamasını beklerler. Bu beklenti sadece o statü grubu üyeleri tarafından değil; aynı zamanda farklı statü grubu üyeleri tarafından da sergilenebilir. Örneğin, ortaçağlarda yazılmış, devlet adamlarına öğütler veren siyasetnameler, üst düzey devlet adamları ve sultanların cömert olmalarını, hayır işleri yapmalarını, âlimleri, şairleri desteklemelerini sık sık vurgularlar. Bu anlamda bakıldığında, Ortaçağ anlayışında, devlet adamlarının cömertlik yapmaları onursal, prestijli ve statülerinin gereği olan bir davranış biçimi ya da bir tüketim tarzıdır. Örneğin Râvendî, “Şairler doğru bir hükümdar ve büyük mükâfatlar bulmadıkça öğmiye⁹² girişmezler.”⁹³ diyerek şairlerin hükümdarlardan cömertlik beklentisini açığa vururken, hükümdarların da “şairler kendileri için kasideler yazsın da başkaları ezberlesin diye”⁹⁴ şairlere mal bağışlamayı bir nevi adet edindiklerini belirtir. Benzer biçimde, İbn Bibi “izzet ve ikram”ın⁹⁵ sultanların adetlerinden olduğunu belirtir.⁹⁶ İbn Bibi’nin sultanların âdeti olarak belirttiği, habitus kavramıyla örtüşmektedir. Adetler de tüm bir toplumu kapsayabileceği gibi, İbn Bibi’nin ve Râvendî’nin örneklerinde görüldüğü üzere bir statü grubunu da kapsayabilir ve bunlar kuşaktan kuşağa aktarılarak öğretilir, kalıcılaşır ve yatkınlığa dönüşür. Aynı zamanda Râvendî’nin şairlerin, hükümdarlar karşısındaki cömertlik beklentisine dair verdiği örnekte olduğu üzere diğer statü grupları tarafından da arzu edilen, beklenen bir davranış olur. Ona göre, bir şair, karşısında hükümdar dahi olsa, cömertlik göstermediği sürece övgü dolu şiirler yazmaz.⁹⁷

Elbette statü gruplarına ait bireylerin tüketim tarzı ve yaşam biçimi, sınıflardan ayrı, yani ekonomik yapıda buldukları konumdan bağımsız düşünülemez. Her şeyden önce bireyin bulunduğu sınıf, tüketim imkânlarını da belirleyecektir. Örneğin, Ariflerin Menkıbeleri’nde⁹⁸, Ahmed Eflâkî’nin pek çok yerde anlattığı üzere, Mevlana’ya intisap etmiş çeşitli sınıflardan insanlar bulunmaktadır. Bunlardan devlet adamlarının göstermiş

⁹² Orijinal metinde böyledir.

⁹³ Râvendî (1999a: 55, 56) Râvendî’nin eserinde sultanların cömertliği üzerine övgüler ve onlardan cömertlik beklentisinin pek çok örneği muhelif yerlerde mevcuttur.

⁹⁴ Râvendî (1999a: 60)

⁹⁵ İbn Bibi (1996a: 360)

⁹⁶ Sultanların cömert olması gerektiği konusunda, ortaçağ siyasetnamelerindeki çeşitli örnekler için aynı zamanda bkz. Türk (2012)

⁹⁷ Bu konuda, aynı zamanda bkz. bölüm 3.

⁹⁸ Eflâkî (2006)

olduğu tüketim alışkanlıkları ve davranışlarını sıradan bir zanaatkârın göstermesi imkân dâhilinde değildir. Eflâkî tarafından eserinin muhtelif yerlerinde bahsedilen, devlet adamları ve onların eşlerinin düzenledikleri toplantılar veya verdikleri hediyeler, her sınıftan insanın karşılayabileceği tüketim tarzı değildi. Dahası, Eflâkî'nin anlattığı bir olaydan anladığımızı göre, üst sınıfların yaptığı toplantılara, sıradan kişiler girememekteydi. Pervane'nin Mevlana'ya intisap ettiğinden bahseden Eflâkî, onun düzenlediği bir toplantıya Mevlana'nın, müritlerinin hepsinin içeriye girmesini sağlamak için, herkes içeri girene kadar kapıda beklediğini aktarır. Ona göre Mevlana “Eğer biz bu dünyada onları [müritlerini] bir emirin sarayına ya da bir vezirin evine sokamazsak, kıyamette Ukba sarayına, Cennet-i Alâ'ya ve Tanrı'nın huzuruna nasıl sokabiliriz?”⁹⁹ Anlaşıldığına göre aynı statü grubuna, yani Mevleviliğe bağlı olmak, zorunlu olarak aynı tip tüketim alışkanlığını benimsemeye neden olmamaktaydı ve bunun için ekonomik şartların da birbirine yakın olması gerekmektedir. Bir statü grubunun aynı tip tüketim anlayışı benimsemesi, hemen hemen aynı ekonomik koşulları haiz olmayı gerektirmektedir. Statü ile sınıf birbirleriyle oldukça ilişkilidir.

Kısaca belirtmek gerekirse, kişinin bulunduğu statü grubu, tüketim tarzını önemli ölçüde belirlemektedir. Tüketim anlayışı bir yandan kuşaktan kuşağa aktarılırken, diğer yandan ise hem statü grubu içerisinde, hem de statü grubu dışında kalan diğer gruplar tarafından denetlenmektedir. Bu da kişinin tüketim tarzını veya yaşam biçimini mensubu olduğu statü grubunun tüketim tarzına veya yaşam biçimine benzetmeye çalışmakta ya da zaten sosyalleşmeyle edinmiş olduğu habitusu çerçevesinde doğallıkla bu tarzı uygulamaktadır.

---

⁹⁹ Eflâkî (2006: 171)

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARINDA LÜKS TÜKETİMİN ÖZNELERİ

Anadolu Selçuklu Devleti siyasetinde lüks tüketimin kullanım tarzlarını ve amaçlarını anlayabilmek için, siyasal yapıyı, bu yapının aktörlerini ve dinamiklerini iyi incelemek ve anlamak gerekmektedir. Siyasal alanı oluşturan unsurlar ve bu unsurlar arasındaki uzlaşma ve gerilimleri ortaya çıkaran yapı, aynı zamanda bu unsurları lüks tüketim faaliyetlerine iten yapıdır. Bir başka deyişle, siyasal alan anlaşılmadan, siyasal alandaki lüks tüketim pratikleri, amaçları, tarzları ve zihniyeti anlaşılabilir. Bu düşünce çerçevesinde, bu bölümde, önce Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasal alanı, gelişimi ile birlikte kısaca incelendikten sonra, siyasal aktörler mercek altına alınacaktır. Aynı zamanda Anadolu Selçuklu Devleti siyasi alanının hangi nedenlerden ötürü lüks tüketim için elverişli ve hatta teşvik edici bir karaktere sahip olduğu anlaşılmalıdır.

2.1. SİYASİ VE EKONOMİK YAPI

Pek çok tarihçinin üzerinde anlaşmaya varmış olduğu üzere, Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi teşkilatı ve yapılanması, kuzenleri olan Büyük Selçuklu Devleti'nden örnek alınarak oluşturulmuş olup onun devamı niteliğindedir.¹⁰⁰ Merkezi yapısı, toprak sistemi, kölelik kurumu, teşrifat, egemenlik sembolleri ve inşa kuralları ile İran karakterli bir Ortaçağ İslam devleti özelliğini taşımaktaydı.¹⁰¹ Bununla birlikte bazı özel şartlar dolayısıyla, Büyük Selçuklu Devleti ve diğer bazı İslam ülkeleri sisteminden farklılıklar da meydana gelmiştir. Örneğin, ikta sistemi bu farklılıklardan birine örnek teşkil etmektedir. Özellikle Moğol işgaline kadar, Anadolu Selçuklu devletinde, Büyük Selçuklu devletinde olduğunun aksine, sülaleler kurabilecekleri oranda ümerayı, ikta bölgelerinde serbest bırakmazlardı. Aynı zamanda, yine Büyük Selçuklularda olduğu gibi, geniş arazilerin ikta olarak verilmesi çok sık olarak görülen bir uygulama değildi. Sultan, iktaları her an sahiplerinin ellerinden alabilirdi ve benzer şekilde, ikta

¹⁰⁰ Örneğin bkz. Köprülü (2003) muhtelif yerler; Cahen (2008: 174, 175); Kaymaz (2011: 11)

¹⁰¹ Kaymaz (2011: 9)

sahiplerinin uzun süre araziye ellerinde tutmalarına izin verilmezdi. Özellikle, miras olarak devretme hakkı, üst düzey devlet adamlarına verilen iktalarda bulunmamaktaydı.¹⁰²

Anadolu Selçuklu Devleti İran karakterli bir Ortaçağ İslam devleti niteliğinde olmasına rağmen, Büyük Selçuklularda da görüldüğü üzere siyasi düzeninin merkezinde, eski Türk hâkimiyet geleneğinin izleri de bulunmaktaydı: Devlet hükümdarın ve ailesinin ortak malı olarak kabul edilmekte ve hanedanın her üyesi tahtta eşit hakka sahipti.¹⁰³ Bununla birlikte, özellikle II. Kılıç Arslan'ın (1155-1192) ölümünden bir süre önce (aşağı yukarı 1182-1188 yılları arasında)¹⁰⁴ ülkeyi 11 oğlu arasında paylaşmasıyla¹⁰⁵ kardeşler arasında meydana gelen, taht kavgaları sonucunda, devletin zayıf düşmesi nedeniyle, söz konusu taht kavgalarının ardından tahta geçmiş olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Rükneddin Süleymanşah'ın saltanatlarıyla birlikte bu uygulamaya son verilmiş ve gücün Sultanın elinde, yani merkezde toplanması sağlanmıştır. Bu dönemden itibaren ise, sultan, devletin sahibi ve ekonomik gücün anahtarını elinde bulunduran kişi olması hasebiyle, aynı zamanda ekonomik sermayenin ve siyasi sermayenin merkezindeki kişi, dağıtımcısı ve denge unsuru haline gelmişti. Elbette bu sultanın gücü ile de doğru orantılı idi. Anadolu Selçuklu devletinin her döneminde, merkezin gücünde azalma emareleri görüldüğü takdirde, iktidara ortak olmaya veya bağımsız davranmaya hevesli ümera ve göçer toplulukları bulunmaktaydı. Devletin kuruluşunun henüz ilk yıllarında Süleymanşah'ın Halep seferinde ölümü üzerine meydana gelen boşluktan faydalanan Ebu'l-Kasım iktidarı eline geçirmişti. Devletin gücünü kaybetmeye başlaması ile birlikte, emirlerin iktidara ortak olma, hatta iktidarı tek başlarına eline geçirme istekleri su yüzüne çıkmış ve özellikle Moğol işgali

¹⁰² Bkz. Cahen (2008: 137); Turan (2002)

¹⁰³ Kaymaz (2011: 28)

¹⁰⁴ Turan (2010d: 242). II. Kılıç Arslan'ın yaptığı taksimatın tarihi için Claude Cahen 1186-87 tarihlerini ima etmekte bkz. Cahen (2008: 53); Nejat Kaymaz ise 1185-1188 tarihlerini vermektedir. Bkz. Kaymaz (2011: 28) Bununla birlikte taksimat tarihi konusunda en geniş çaplı araştırmayı Salim Kaya yapmış ve el-Müstevfi ile Müneccimbaşı'nın verdiği tarihlere dayanarak paylaşım yılını 1184 olarak tahmin etmiştir. Bkz. Kaya (2006: 16, 17). Biz yine de ihtiyatlı davranarak, Osman Turan'ın verdiği 1182-1188 tarih aralığını en geniş olması hasebiyle esas alıyoruz.

¹⁰⁵ İbn Bibi'ye göre bu paylaşım şu şekilde olmuştu: "Tokat şehri ile ona bağlı yerlerde Melik Rükneddin Süleymanşah, Elbistan'da Melik Mugiseddin Tuğrulşah, Kayseri'de Melik Nureddin Sultanşah, Sivas ve Aksaray'da Melik Kutbeddin Melikşah, Malatya'da Melik Muizzeddin Kayserşah, Ereğli'de Melik Sancarşah, Niğde'de Melik Arslanşah, Amasya'da Melik Nizameddin Argunşah Ankara'da Melik Muhyeddin Mes'ud Şah ve Borgulu'da (Uluborlu) Gıyaseddin Keyhüsrev mutasarrıf idi." İbn Bibi (1996a: 41)

sonrasında bunda başarılı da olmuşlardı. Benzer şekilde, uç bölgelerinde yer alan göçerler her dönemde bağımsız hareket etme eğilimi göstermiş ve özellikle Moğol işgalinin ardından, devletin gücünün azalması ile birlikte, devlete karşı verdikleri savaşlarla, Selçukluları çok büyük sıkıntılara sokmuşlardı. Her ne kadar, Anadolu Selçuklularında, gücün çevreye yayılma eğilimleri olsa da, Moğol istilasına kadar, feodal bir üst yapı anlayışına bürünmemiştir. Bununla birlikte, Anadolu Selçuklularına feodal denilemese de, gücün çevreye yayılma eğilimi nedeniyle “potansiyel feodal” diyebiliriz, ki feodalite zaman zaman, kısa süreliğine de olsa, ortaya çıkma eğilimleri göstermiştir.¹⁰⁶

Selçuklu ekonomik düzeni, başka bir deyişle, devletin ve devlet adamlarının ekonomik gelirlerinin kaynağı iki temel üretim aracına dayanmaktaydı. Bunlardan birincisi, topraktan elde edilen gelirdi. Toprak ortaçağ toplumlarında ekonomik yapının temelini, zenginliğin kaynağını ve ölçütünü oluşturmaktaydı. Devlet gelirleri büyük ölçüde, toprak üzerinde mülkiyet hakkı olmayan köylülerden alınan vergi ile sağlanırken, devlet giderleri de büyük ölçüde bu gelirlerden karşılanmaktaydı. Özellikle yüklü bir meblağ tutan devlet adamlarının ve askerlerin maaşları, nakit olarak değil; arazi olarak verilmekteydi. Devlet adamlarına veya askerlere, görevlerine karşılık, yaptıkları görevlerle orantılı olarak, belli bir toprağın tasarruf hakkı, yani vergi gelirleri bırakılmaktaydı. Toprağın özel mülkiyetine dayanmayan bu sisteme ikta denilmekte ve toprağın vergi gelirlerinin verildiği görevliye, görevi süresince verilmekteydi.¹⁰⁷ Devletin gelirini sağlayan temel kaynaklardan ikincisi ise komşu devletlerin birikimlerine el koymak, yani yağmalama ve onları vergiye bağlama yoluyla, elde edilen gelirlerdi. Seferlere katılan devlet adamları ve askerler yapılan yağmalardan sultanın, yani devletin, hakkı olan beşte birlik kısmı dışında kalanları paylaşıyorlardı. Ganimetlerin, hazineye ayrılan beşte birlik kısmına *Humsühâs* denilmekteydi. Örneğin, 1206 yılının Mart ayında Antalya'nın fethinin akabinde, I. Gıyaseddin Keyhüsrev,

¹⁰⁶ Bkz. 105 nolu dipnot. II. Kılıç Arslan'ın oğulları merkeze bağlı olarak kendilerine verilen bölgeleri yöneten birer validen daha çok, özerk feodaller gibi bölgelerini yönetmişlerdir. Her yıl bir defa babalarını ziyaret etmenin dışında, neredeyse bağımsız olarak hareket etmişlerdir. Kendi adlarına para bastırılmışlar, hutbe okutmuşlar, komşu devletlerle kendi kararları neticesinde savaş ve barış yapmışlardır. Bununla birlikte merkeze tabiiyet göstergesi olarak melik unvanı kullanmışlardır. Bkz. Turan (2010: 243); Cahen (2008: 57)

¹⁰⁷ Üst düzey devlet memurlarına verilen geniş iktalar görevlere karşılık ve görevler süresince verilirken, askerlere verilen küçük iktaların, Büyük Selçuklularda olduğu gibi, babadan oğula geçmekteydi. Bkz. Köprülü (2003: 84-89); Uzunçarşılı (1988: 102)

Nüvvab-ı Divân-ı Saltanatı, Humsühâs'ı tahsil için görevlendirmişti.¹⁰⁸ Yağmalardan azımsanmayacak miktarda mal elde ediliyordu ve devlet adamlarının talep ettiği lüks tüketim maddelerinden önemli bir kısmı bu yolla sağlanıyordu. Böylelikle devlet görevlileri temel gereksinimlerini ve lüks tüketim ihtiyaçlarını karşılayabilecek ekonomik sermayenin bir kısmını elde etmiş olmaktadır. Bununla birlikte siyasal sermayelerini korumak ve arttırmak, toplumsal meşruiyeti kurmak için de gerekli olan ekonomik sermayeyi sağlamaktaydılar. Kısacası ekonomik sistem temel olarak ikili bir temel üzerine kurulmuştu: birincisi devlet içerisinde, temel üretici sınıf olan köylülerin işlediği topraklardan vergi yoluyla artı ürünü merkeze çekmek ve ikincisi komşu devletlere düzenlenen seferlerle, o toplumların birikimlerine el koymak, yani ganimet elde etmek. Bu gelirler dışında, yine önemli olan ve fakat “toprak ve yağma”dan daha az önemli olan gelirler ise kentlilerden ve ticaretten sağlanan gelirler, yani vergilerdi.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasal yapısında, iktidarı elde etmenin yolu mülkiyet ilişkileri, başka bir deyişle üretim araçlarını elinde bulundurma ile ilgili değildi. Ekonomik güç veya “ekonomik sermaye” siyasal iktidarı getirmemekteydi. Zenginlik, siyasal gücün kaynağı değildi, aksine siyasal güç veyahut “siyasal sermaye” ekonomik sermayenin kaynağıydı. Ekonomik sermaye açısından en güçlü sınıf, siyasal sermayeyi elinde bulunduran yönetenler sınıfıydı. Bununla birlikte, siyasal sermaye bir kez ele geçirildikten sonra, ekonomik sermayeye bağımlı bir duruma gelmekteydi. Siyasal sermaye sahipleri, siyasal konumlarını, güçlerini korumak ve hatta arttırmak için ekonomik sermayeye bağlı bir duruma gelmekteydi, bu amaçla onu kullanmaktaydı. Dolayısıyla siyasal gücün ele geçirilmesi, ekonomik gücün sonucu olmasa da, siyasal gücün korunması ve devam ettirilmesi ekonomik güç ile oldukça ilgiliydi. Benzer şekilde, ekonomik gücün arttırılması da yine, siyasal sermayenin arttırılmasına bağlıydı. Ekonomik sermayenin siyasal sermayeye, siyasal sermayenin ise ekonomik sermayeye dönüştürülmesi işlemi, birbiri içine geçmiş, diyalektik bir sürecin sonucuydu. Bir başka deyişle elde edilen siyasal gücün korunması ve arttırılması için tüketim faaliyetleri temel işlev görmekteydi. Selçuklu siyasal yapısını ve güç çatışmalarını, tüketim ve özellikle lüks tüketim faaliyetleri olmadan düşünmek, en önemli noktalardan bir tanesini göz ardı etmek demektir.

---

¹⁰⁸ Uzunçarşılı (1988: 109)

2.2. SULTAN

Anadolu Selçuklu Devleti tarihi boyunca, Sultan'ın otorite ve güç bakımından pek çok farklı evrelerden geçtiği görülmektedir. Devletin kuruluş aşamasında, askeri teşkilatını ve gücünü göçebe toplulukların oluşturması nedeniyle, sultan gücünü, göçebe yönetim anlayışı geleneğince, aşiret liderleri ve hükümdar ailesi üyeleri ile paylaşmakta ya da en azından onların görüşlerini dikkate almaktaydı. Bununla birlikte yerleşikliğe geçiş ve merkezileşmeyle birlikte Sultan, gücü merkezde, yani kendisinde topladı.¹⁰⁹ Son olarak ise çöküş emarelerinin görülmeye başlamasının ardından merkez, yani Sultan, gücünü çevresindeki emirler ile paylaşmaya zorlandı ve hatta güç tamamen emirlere terk edildi.¹¹⁰ Merkezin, gücü ve otoriteyi korumak amacıyla, otoritesini, meşruiyetini ve hegemonyasını devamlı bir surette yeniden üretmesi gerekmektedir ve bunu başaramadığı vakitlerde, güç, merkezden çevreye yayılma eğilimi göstermekteydi. Sultan, merkezin gücünü yeniden üretme çabaları kapsamında yoğun oranda tüketim yoluna gitmekteydi.¹¹¹ Sultanın yapmış olduğu lüks tüketim faaliyetleri ve sonucunda sağlamış olduğu güç, hegemonya, sadakat ve meşruiyet, gücünün ve otoritesinin devamlılığı için temel işlevlerden bir tanesini görmekteydi. Bu aşamada ise önemli birkaç soru kendini göstermektedir: Sultan bir birey midir, yoksa kurum mudur? Sultan şahıs mıdır, yoksa devletin kendisi midir? Çevreyi oluşturan unsurlar, sadakati, bağlılığı koşulsuz olarak saltanat makamına mı gösterirler, yoksa bireysel olarak sultana mı gösterirler? Sultanın, güç ve meşruiyet elde etmek için yapmış olduğu tüketim bireysel bir tüketim midir, yoksa bunlar devlete mi mal edilmelidir? Bu soruların cevaplanması, sultanın yapmış olduğu tüketimin, kurumsal bir tüketim olarak mı yoksa bireysel bir tüketim olarak mı adlandırılması gerektiği konusunda karışıklığı giderecektir.

¹⁰⁹ Her ne kadar, merkezileşme I. Kılıç Arslan ve oğulları Şâhinşâh ve I. Mesud dönemlerinde başlamışsa da, Sultanlar gücü, göçebe teşkilat telakkisi uyarınca, hanedan üyeleriyle paylaşmışlardır. Bunun en açık örneği II. Kılıç Arslan'ın devlet topraklarını 11 oğlu arasında paylaşırması olayında görülmektedir. Gerçek anlamda gücün merkezde toplanması, Gıyaseddin Keyhüsrev ve Rükneddin Süleymanşah kardeşlerin sırasıyla tahtta buldukları dönemde (1192-1211) başlamış ve I. Alâeddin Keykubad'ın saltanatı döneminde (1220-1237) en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bkz. Kaymaz (2011: 5)

¹¹⁰ Gücün merkezde toplanmasının ardından, emirlerin iktidarı ele geçirmeye yönelik ilk ciddi girişimi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin en parlak ve en güçlü sultanı olarak görülen Alâeddin Keykubad döneminde olmuştur. Fakat bu girişim başarılı olamamış ve Sultan bu girişimi bastırdıktan başka, gücünü daha da arttırmıştır. Emirlerin gücü ele geçirmesi ise Alâeddin Keykubad'ın ölümünün ardından ortaya çıkmaya başlamış ve 1243 Köseadağ yenilgisi ve akabinde gelen Moğol işgali sonrasında tepe noktasına ulaşmıştır.

¹¹¹ Sultan'ın, merkezi güçlendirme veyahut diğer amaçlarla yaptığı tüketim faaliyetleri 3. bölümde detaylıca anlatılacaktır.

Daha önce de bahsedildiği üzere, Anadolu Selçuklu Devleti'nde göçebe geleneğine dayanan Türk egemenlik anlayışı neticesinde, ülke toprakları hanedanın ortak malı sayılmaktaydı. Bu sorun, II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi oğulları arasında paylaşmasıyla en üst düzeye çıksa da, onun oğulları olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Rükneddin Süleymanşah, bu uygulamaya son vermişler ve ülke topraklarının hanedan üyeleriyle paylaşılması yerine, gücü merkezde toplamışlardır.¹¹² Bununla birlikte hanedan üyelerinin taht üzerindeki eşit hakkı devam etmiş, tahta geçme, yani veraset belli bir usule bağlanmamış ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar, bu konuda kökten bir çözüm sağlanamamıştır.¹¹³ Şehzadeler arasından hangisinin tahta geçeceği daha çok o anki şartlarla ilgiliydi. Sultan'ın henüz hayattayken bir veliaht tayin etmiş olması sorunu çözmekte ve veliaht tayin olunmak, zamanı geldiğinde sultan olmak anlamına gelmemekteydi. Tahta kimin geçeceği konusunda son söz sahibi ümerâ ve ekâbir, yani üst düzey devlet görevlileriydi. Bu nedenden ötürü sultanın, her şeyden önce ümera ve ekâbirin çıkarlarını tatmin etmesi gerekmektedir. Çıkarları tatmin edilmeyen veya çıkarlarını tehdit altında hisseden ümera, taht üzerinde eşit haklara sahip olan hanedanın diğer üyelerine yönelebilir, çıkarlarını tatmin edeceğini düşündüğü veyahut kolaylıkla kontrol edebileceklerine inandıkları şehzadeleri tahta çıkarmak için, mevcut sultanı tahttan indirmeye kalkışabilirlerdi. Yine benzer şekilde, şehzadeler arasından kimin tahta çıkacağı konusunda da ümera, çıkarları doğrultusunda hareket etmekteydi ve bu sebeple taht kavgaları sadece şehzadeler arasında geçen bir savaşım değil; aynı zamanda kendi adayını destekleyen emirlerin de dâhil olduğu bir çatışmaydı.

Her şeyden önce sultan, bulunduğu konum itibarıyla veren, bahşeden, lütfeden kişi pozisyonundadır. Ülke, hanedan ailesinin başındaki sultana ait olması nedeniyle, zenginliğin kaynağı da sultandır. Hükümdar, bütün devlet görevlilerine hizmetlerine karşılık nakit olarak maaş verir veya ikta olarak toprak bağışlar. Hükümdarın gerçek gücü burada başlar: sultan verendir, zenginliğin kaynağı ve dağıtıcısıdır. Alan kesim ise sultanın gönlünü hoş tutmak zorundadır. Sultanların otoritesini ve meşruiyetini tesis eden en önemli husus, kendisinde toplanan zenginliği adilce paylaşmaktır. Zira

¹¹² Gıyaseddin Keyhüsrev ve Rükneddin Süleymanşah dönemi için bkz. Kaya (2006); Turan (2010a); Turan (2010e); Baykara (1997)

¹¹³ Kaymaz (2011: 14); Turan (2002: 153)

sultanın nasıl olması gerektiğini söyleyen çağdaş kaynaklardan Ravendî, eserinin pek çok yerinde adalet ve cömertlik kavramlarını peşi sıra kullanmıştır.¹¹⁴ Zenginliğin paylaşılmasının en sık görülen biçimi, sultana ait olan ülke topraklarını ikta olarak dağıtmaktı. Bu nedenle, her tahta çıkış ile birlikte, *müsellemlik*, *mülk*, *ikta* ve *menasib* menşurları yenilenir ve yeni sultan meşruiyetinin tesisine ilk adımını atmış olurdu. Benzer şekilde, taht iddiası ile ayaklanan şehzadeler, kendi taht mücadelelerine destek sağlamak amacıyla menşurlar yazarlardı.¹¹⁵ Bu sayede devlet ricalinin destek verdiği şehzade tahta geçerdi.

Tahtı ele geçirmiş olmak, bir sultan için mutlak hâkimiyet anlamına gelmemektedir. Tahta çıktığı günden itibaren başlayan, çeşitli ritüellerle hâkimiyetini, meşruiyetini ve hegemonyasını üretmesi ve sürekli olarak yeniden üretmesi gerekmektedir. Selçuklu Sultanının yaşamını sürdürdüğü ve aynı zamanda devletin merkezi olan saray, sultanın meşruiyetini ve hegemonyasını sağlamak üzere oluşturulmuş bir yapıya ve teşkilata sahipti. Sarayın görevlileri, ihtişamı ve debdebeli yapısı temelinde, Selçukluların etkilendiğinin düşünüldüğü İran, Sasani ve Samani vs. geleneğini yansıtmaktaydı.¹¹⁶ Bununla birlikte, toprakları üzerinde kurulduğu Bizans'ın etkilerinin olabileceği de düşünülebilir. Zira bir yandan Bizanslı devlet adamları sultanın hizmetine girerken, diğer taraftan sultanların da zaman zaman Bizans başkentine gittikleri ve Bizans'ın debdebeli saray yaşantılarına şahit oldukları bir gerçektir. Bunların yanı sıra, devlet geleneği ve müesseseleri açısından Sasani geleneğinden etkilenmiş olan Abbasilerin¹¹⁷ ihtişamlı saray yaşantısı ve ritüelleri de Anadolu Selçuklu sarayının ihtişamı ve debdebesi üzerinde etkili olmuş olabileceği düşünülebilir. Her ne olursa olsun, Anadolu Selçuklu devleti sarayı debdebesi, ihtişamı ve bunların sahnelenişi ile özellikle halk, ümera ve diğer devletlerin temsilcileri üzerinde etkileyici bir yapıda olduğu düşünülebilir.

¹¹⁴ Bkz. Ravendî (1999) muhtelif yerler.

¹¹⁵ Örneğin Rükneddin Süleymanşah, babası Kılıç Arslan'ın ölüm haberini alınca, veliaht olan kardeşi Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı harekete geçtiğinde, kendisine destek sağlamak amacıyla emirlere vaadlerde bulunmuş ve onlara istekleri doğrultusunda menşurlar yazmıştır. Bkz. İbn Bibi (1996a: 51). Yine Rükneddin Süleymanşah Konya'yı kuşattığı vakit, kardeşler arasında ara buluculuk yapan şehrin ileri gelenleri, Gıyaseddin Keyhüsrev'in hayatına dokunulmamak koşuluyla şehri teslim edeceklerine dair ahidnâme almakla birlikte, kendileri adına müsellemlik, mülk, ikta ve menasib menşurları almayı da ihmal etmemişler ve ancak bu koşullar sağlandıktan sonra şehir teslim edilmiştir. Bkz. İbn Bibi (1996a: 52, 53)

¹¹⁶ Köprülü (2003: 38)

¹¹⁷ Köprülü (2003: 39)

İ. H. Uzunçarşılı'ya göre, "Anadolu Selçuklu Devleti'nde, dergâh veya bargâh yani saray ve Hükümet ricali olarak iki sınıf vardı."¹¹⁸ İkinci grup devletin yönetimi ve idaresi ile ilgilenirken, ilk grup saray içerisinde görev yapmaktaydı. Saray görevlileri, saray işleri ve sultanın yaşamını kolaylaştıran hizmetler ile ilgilenmekle birlikte, tek görevlerinin bu olmadığını, sultanın ihtişamını, meşruiyetini sergilemesine ve hegemonyasını kurmasına hizmet ettiklerini, aynı zamanda sultanın, "sultan gibi" olmasını sağladıklarını ve bunun sahnelenmesinde temel görev üstlendiklerini iddia edeceğiz.

"Sultanlık" her şeyden önce bir davranışlar bütünü, sergileme biçimidir, bir başka deyişle bir rol beceresidir. Sultan, diğerlerinden giyimi, davranışı ve yaşam biçimi ile farklıdır ve öyle de olmak zorundadır.¹¹⁹ Sultana gerek halk, gerekse devlet görevlileri tarafından biçilen roller vardır, bir başka deyişle, sultanın bir sultan gibi görünmesi için "sultan olmayanların" sultan olandan beklentileri vardır. Sultana biçilmiş bu roller geçmişten gelen, fazla sorgulanmadan uyulan ve yapılması beklenen davranış biçimleridir, bir başka deyişle gelenekler, adetlerdir ki, bunları devlet geleneği çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Ancak, sultanı tekil bir birey olarak düşünmek pek doğru değildir. Sultanlık, bir sergileme biçimi olması hasebiyle, onun ihtişamlı imajını yaratanlardan ve bunu sergilemesine yardımcı olanlardan bağımsız olarak düşünülemez. Saray görevlileri, yani sultanın kapı halkı, sultanın gücünü, ihtişamını, ulaşılmazlığını ve gizemliliğini sergileme konusunda ayrı ayrı görevler üstlenmiş olan kişiler bütünüdür. Söz konusu görevlileri iki gruba ayırmak mümkündür. İlk grupta, sultanın imajını üreten, ihtişamın sergileneceği sahneyi önceden hazırlayan ve genellikle sahnede görünmeyen kulis/sahne arkası görevlileri bulunmaktadır. İkinci grup ise, sultan sahneye çıktıktan sonra, sahnede onunla birlikte görev alan ve onun gücünü simgeleyen ve sergileyen sahne dekorları ve oyuncularından oluşmaktadır.¹²⁰ Sultanın gücünün, ihtişamının, yani sultanlığının sergilenmesi için pek çok ritüel

¹¹⁸ Uzunçarşılı (1988: 78)

¹¹⁹ Nizâmü'l-Mülk, Siyâset-nâme'sinin XX. faslında şöyle demektedir: "(...) saltanat süsünü, padişahlık düzenini muhafaza etmek lazımdır. Zira padişahlıkta zinet ve teçhizat, onun kudreti ve saltanatı ölçüsünde olmalıdır." Nizâmü'l-Mülk (1999: 67)

¹²⁰ Kişilerin gündelik hayatlarında, konumlarına uygun bir şekilde sergiledikleri roller ve sahne, sahne arkası, dekor gibi kavramlara bu bağlamda dikkat çeken kişi sosyal-antropolog Erving Goffman'dır. Bkz. Goffman (2009).

bulunmaktaydı. Bu ritüellerin yoğun ve bol miktarda tüketim içermesi nedeniyle bunlara “tüketim ritüelleri” demek de mümkündür.¹²¹

Sultanlık, her şeyden önce öğrenilen bir yaşam biçimidir. Sultan bir şahıs iken, sultanlık davranışlar bütünü, bir başka deyişle kişi olan sultanın, imajı ve sergilediği roldür. Sultanlığın öğrenilmesi küçük yaşlardan itibaren verilen eğitim ve şehzadelerin bulunduğu, yetiştiği ortamda, yani sarayda edindiği habitusla¹²² mümkün olmaktadır. Sultanlar, hanedan mensuplarının, geleceğin muhtemel sultanlarının eğitimlerine büyük özen gösterirlerdi. Atabey veya Lâla denilen, güvenilir devlet adamlarından veya âlimlerden birinin gözetimi altında şehzadeler bir eyalete veya vilayete gönderilirlerdi.¹²³ Bununla birlikte şehzade eğitmenlerinin atabey ile sınırlı olduğunu düşünmemek gerekir. Sultanların ve şehzadelerin kültürel seviyeleri göz önünde bulundurulduğunda, geniş bir eğitimci kadro tarafından pek çok alanda eğitim aldıkları kuşkusuzdur.¹²⁴ Ancak, Atabey ve diğer şehzade eğitmenlerinin, şehzadeye sadece nasıl devlet yönetileceği konusunda teorik ve pratik bilgi değil; aynı zamanda sultanlığın nasıl sergileneceğini, çeşitli tüketim ritüellerinde nasıl davranması gerektiğini, halkın veya devlet görevlilerin önünde nasıl rol yapması gerektiğini, kısaca sultanlığın inceliklerini öğrettiğini düşünmek pek yanlış olmayacaktır.¹²⁵ Zira tüketim ritüellerinin ve tarzlarının rastgele olarak değil; belli bir düzen içerisinde yapılmakta olduğu tahmin edilebilir. Benzer şekilde, İbn Bibi'nin adet¹²⁶ veya şart¹²⁷ olarak nitelediği, sultan tarafından yapılan bağış, iltifat, ihsan, cömertlik ve lütufların da birer habitus olduğu ve

¹²¹ Tüketim ritüelinin tanımı için bölüm 1.1 ve Otnes (2007). Anadolu Selçuklularındaki çeşitli tüketim ritüelleri, 3. bölümde geniş bir şekilde incelenecektir.

¹²² Habitus konusunda bkz. Bölüm 1.2.4.

¹²³ Uzunçarşılı (1988: 79)

¹²⁴ Burada teker teker saymak mümkün olmasa da İbn Bibi'nin eserinin muhtelif yerlerinde, sultan ve şehzadelerin kültürel seviyelerinin söz konusu edildiği pek çok bölüm bulunmaktadır. Örneğin İbn Bibi Kılıç Arslan II'nin on bir oğlu hakkında söyledikleri bu örneklerden ve iddiamıza kanıt olan kayıtlardan sadece bir tanesidir: “onların her biri bilgide, fazilette, hattatlıkta, olgunlukta, yazmanın incelikleri konusunda zamanın incisi ve devrin seçkini idiler.” İbn Bibi (1996a: 41)

¹²⁵ Kerîmüddin Aksarayî küçük yaşta tahta çıkarılan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eğitimi ve “padişahlık adetlerini” öğrenmesi konusundaki savımızı destekler nitelikte kayıt düşmektedir: “Velhasil Pervane Muineddin, ona [Gıyaseddin Keyhüsrev III'e] iyi bir terbiye verdi. Kadı Nureddin Yenbu'î gibi benzeri olmayan mükemmel bir bilgini onun eğitimine tayan etti. O, ona imkânı ölçüsünde yazma usulleri öğretti. Üstadü'd-dar ve ülke vakıflarının yöneticisi, daima (sultanın) yanında yeri olan işlerin rehberi, tedbirin öncüsü, hayırlı işler yapan, iyi tabiatlı ve güvenilir Emir-i Dad Eminateddin İsfehanî, her zaman onu padişahlık adetlerine, hayır işlerine, namaz kılmaya ve oruç tutmaya özendirip bağış yapmaya teşvik etti.” Aksarayî (2000: 67)

¹²⁶ İbn Bibi (1996a: 360)

¹²⁷ İbn Bibi (1996a: 356)

kuşaklar boyunca aktarıldığı, bu aktarımda da eğitimin büyük rolünün bulunduğunu iddia etmek sanıyoruz ki aşırı bir yorum olmayacaktır. Atabey ve diğer eğitimler sultanlığın, müstakbel sultanlar tarafından öğrenilmesinde ve içselleştirilmesinde önemli rol üstlenirken, sultanların öğrendikleri sultanlığı sergilemesinde ve rolünü yapacağı sahnenin hazırlanmasında görev alan saray görevlileri de en az Atabeyler kadar önemliydi.

Sultanlığın sergilendiği çeşitli tüketim ritüellerinde sahnenin hazırlanmasında önemli görevler üstlenen ve fakat sahne arkasında bulunan görevliler şunlardı: *Üstâdüddâr*, *Emir-i Meclis*, *Emir-i Şikâr*, *Emir-i Ahur*, *Şarabdâr*, *Taştdâr*, *Havâyic Sâlâr*.

Üstâdüddâr, sultanın gelirlerinin tahsili ve bunların harcanmasından sorumlu memur idi Saraya ait mutfak, şaraphâne vs. teşkilatın ve buralarda görevli olan bütün saray memur ve görevlilerinin en büyük amiri idi.¹²⁸ Sultanlığın üretimi ve yeniden üretimi için en çok ihtiyaç duyulan gelirlerin temini ve harcamaların yapılması, aynı zamanda bütün saray görevlilerini teftiş ve kontrol etme işini yapan *üstâdüddâr*, sahne arkasındaki en önemli görevli olarak görülebilir. Bütün saray görevlilerin amiri olması hasebiyle, diğer görevlilerin rollerini planlama, teftiş ve idare ettiği düşünülebilir ki, böylece diğer bütün saray memurunun görevlerini yapmaları konusunda önemli bir rol üstlendiğine ve sahne arkasının en önemli görevlilerinden birisi, belki de birincisi olduğuna şüphe yoktur. Sahne arkasının bir başka önemli görevlisi ise *Havâyic Sâlâr*'dır. *Havâyic Sâlâr*, sarayın aşçısıdır ve saray mutfağı olan *Havâyichane*'den sorumlu kişidir.¹²⁹ Sultanın gündelik yemek ihtiyacını karşılamasının yanı sıra, çeşitli önemli günlerde verilen ziyafetler ve bezmler gibi tüketimin yoğun olduğu ritüellerde, sultanlığın temsili olan en iyi ve bununla birlikte bol ve çeşitli yiyeceklerle sahneyi donatma işini, emri altında çalışanlarla birlikte üstlenmektedir. Benzer şekilde bir görev üstlenen diğer bir görevli ise *Şarabdâr* (*Şarabsâlâr*) idi. *Şarabdâr*, sarayda bulunan *Şarabhane-i Sultan* denilen ve hükümdara ait meşrubatın muhafazası, temini ve hazırlanması işlerini, emrinde çalışan görevlilerle birlikte üstlenirdi.¹³⁰ Yiyecek ve içeceğin sağlanmasının yanı sıra, sultanın, sultanlık rolü için gereken kıyafetlerinin bakımı ve hazır hale getirilmesi ile

¹²⁸ Uzunçarşılı (1988: 80)

¹²⁹ Uzunçarşılı (1988: 85)

¹³⁰ Uzunçarşılı (1988: 84)

ilgili görevleri üstlenen *Camedâr*¹³¹, *Taştdâr*¹³² gibi memurlar ve bunların maiyetinde görevli kimseler de bulunmaktaydı. Kıyafetlerin korunması ve hazır hale getirilmesi ile ilgili görevleri üstlenen görevlilerle benzer bir işlevi, yani sultanın dış görünümünün üretilmesinde gerekli memurlardan bir tanesi de *Emir-i Silâhtı* ve bu kişi, genellikle değerli madenlerden yapılan, murassa silahlar ve zırhlar kuşanan sultanların¹³³ silahlarının korunmasını ve bakımını üstlenmekteydi.¹³⁴ Bunlarla birlikte, sultanın, saray dışarısında sultanlığını sergilemesi için gerekli olan ihtişamlı atların bakımını üstlenen memur ise *Emir-i ahurdu*. Ziyafet veya bezm gibi tüketim ritüelleri için gerekli olan tüketim maddelerinin temini ve hazırlanmasını ve aynı zamanda sultanın, sultanlığa uygun kuşanması için gereken koşulları hazırlamayı üstlenen söz konusu sahne arkası görevlilerin yanı sıra, sahnenin ve dekorun en ince ayrıntısına kadar hazırlanmasında en önemli görevi üstlenen görevli hiç kuşku yok ki *Emir-i Meclis* idi.¹³⁵

Sahne oyuncu veya dekor olarak görev alan saray görevlileri ise: *Hâcibülhuccab*, *Emîri Candar*, *Emîri Silah*, *Emîri Alem*, *Emîri mahfil* ve *Çavuş*'tur.

Hâcibülhuccab, sarayda düzenlenen tüketim ritüellerinde katılımcıları, misafirleri ilk karşılayan ve ritüel sonunda uğurlama yapan görevlidir. Hâcibülhuccabın, maiyetinde Hâcib ve Perdedar denilen görevliler bulunmaktaydı. Bu görevlilere aynı zamanda *Melikülhuccab*, *Emîri Perdedârân* ve *Emîr Hâcib* de denilmekteydi.¹³⁶ Ritüellerde rol üstlenen bir başka görevli ise *Emîri mahfildir*. *Emîri mahfil*, sadece kapalı alanda gerçekleşen ritüellerde değil, aynı zamanda açık hava ritüellerinde de görevli idi. Ritüellere bol yenli üst elbisesi ve başında büyük bir sarık olduğu halde katılır ve sultanın huzurunda durup teşrifatçılık ederdi. Ritüellerin sonlarında ise Farsça olarak

¹³¹ Hükümdarın elbiselerini muhafaza eden camedârlar, ümeradan olmayıp, düşük rütbeli memurlar idi. Uzunçarşılı (1988: 84)

¹³² Taşt, leğen demek olup hükümdar yemeğe otururken veya yemek yedikten sonra yahut abdest alırken ve el yıkarken önüne leğen ve ibrik getirip hizmet eden hademe. Bu kişinin emri altında bulunan taşthânede sadece el ve çamaşır yıkamaya mahsus leğenler değil; aynı zamanda hükümdarın kılıç, elbise, çizme, oda takımları, yastık gibi eşyaları da bulunurdu. Uzunçarşılı (1988: 84)

¹³³ Bkz. İbn Bibi (1996a: 126, 129)

¹³⁴ Uzunçarşılı (1988: 82)

¹³⁵ Uzunçarşılı (1988: 82)

¹³⁶ Uzunçarşılı (1988: 79)

hükümdara dua eder, onu yüceltirdi.¹³⁷ *Emîri Candar* ise sultanın kişisel muhafızları olan candarların başı idi. Candarlar süvaridir ve bellerinde, sultanın zenginliğini ve ihtişamını sergileyen, altın işlemeli hamayil ile asılı kılıçlar bulunmaktadır.¹³⁸ Candarlar ritüellerde sahnenin ve dekorun vazgeçilmez aktörleriydiler. Tahta çıkış törenlerinde sahnede kendilerine belirlenen yerde dururlar,¹³⁹ sultanın geçit törenlerinde, bellerinde altın kılıçlarla, ona eşlik ederlerdi. Candarlar, özel olarak seçilmiş, fiziki olarak ihtişamlı kişilerdi.¹⁴⁰ Candarların ne ihtişamlı görünüşleri ne de zenginlik timsali olan altın kılıçları kendilerine aitti; onların fiziklerinin ihtişamı ve kuşamlarının zenginliğiyle sergilemiş oldukları Sultanın ihtişamı, askeri gücü ve zenginliği idi. Torstein Veblen'in söylediği şekilde belirtecek olursak¹⁴¹, candarlar, yalnız ve yalnız Sultan adına ve onun namına tüketim yapıyor ve sergiliyorlardı. Bir başka görevli olan *Emîri Silâh* ise, sultanın silahlarının muhafızlığı ve bakımının yanı sıra, merasim ve alaylarda sultanın silahını taşımaktaydı.¹⁴² Benzer bir görev üstlenen *Emîri âlem* ise, yine merasim ve alaylarda sultanın sancağını taşıyan kişiydi.¹⁴³ Ellerindeki lüks taşlarla süslü değnekler taşımak ve bellerine gümüş kemerler takmak suretiyle, sultan namına tüketim yapan bir başka görevli ise *Çavuş* idi. Çavuşlar, alaylarda sultanın önünde giderek, halka "savulun" anlamına gelen "durbaş" diye bağırırlardı. Bu bağırış nedeniyle onlara durbaş da denilmiştir. Bununla birlikte, çavuşlar muhaberat görevini de üstlenmekteydiler. Aynı zamanda merasimlerde alkış da yapmak suretiyle sultanı yüceltme konusunda önemli bir yere sahiplerdi.¹⁴⁴

Adı geçen saray görevlileri, sultanın, sultanlık rolünü oynamasında, gerek halk ve ümera ve gerekse de diğer ülke temsilcileri karşısında ihtişamlı, güçlü, zengin ve kutsal gözükmesinde kritik önemi haizlerdi. Elbette sultan, ihtişamını, zenginliğini ve kutsallığını sergilemeyi, sadece ritüellerde oynadığı roller üzerinden sağlamamaktaydı. İleride geniş bir şekilde anlatılacağı üzere¹⁴⁵, armağan vererek, saçı saçarak, mimari eserler yaptırarak ve vakıflar kurarak, yaptırdığı mimari eserlerin kitabelerinde

¹³⁷ Uzunçarşılı (1988: 84)

¹³⁸ Uzunçarşılı (1988: 81)

¹³⁹ İbn Bibi (1996a: 227)

¹⁴⁰ İbn Bibi (1996a: 234)

¹⁴¹ Veblen (2005: 57)

¹⁴² Uzunçarşılı (1988: 82)

¹⁴³ Uzunçarşılı (1988: 83)

¹⁴⁴ Uzunçarşılı (1988: 85, 86)

¹⁴⁵ Bkz. Bölüm 3.

isimlerini yazdırarak, adını yüceltecek şairlere destek vererek, din adamlarını maddi olarak destekleyerek ihtişamını, gücünü ve zenginliğini sergiliyor, meşruiyetini ve hegemonyasını sağlıyordu. Yukarıda yazılan bütün koşullara bakıldığında, sultan, bireysel olarak meşruiyete, sadakate, desteğe ihtiyaç duyan bir bireydi. Dolayısıyla, sultanın yapmış olduğu tüketim, her ne amacı taşırsa taşırsın, sonuçta kendisine dönüyor, kendisini yüceltiyor veya alçaltıyordu. Bu anlamda, sultanın yapmış olduğu tüketim, kurumsal, devlet adına bir tüketim olarak nitelenmek yerine, bireysel bir tüketim olarak nitelenmesi gerekir diye düşünmekteyiz.

2.3. ÜMERÂ VE EKÂBİR

Daha önce söylendiği üzere, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında, askeri güç göçebe unsurlara dayanmaktaydı. Özellikle, XI. ve XII. yüzyıllar boyunca süren sürekli savaş hali nedeniyle gücü merkezde tam olarak toplayamayan Anadolu Selçuklu Devleti'nin, göçebe unsurlardan kurtularak, Büyük Selçuklu İmparatorluğu teşkilat yapısına ulaşabilmesi oldukça uzun sürdü. Nejat Kaymaz'a göre: “[Anadolu Selçuklu Devleti'nin] kurulduğu devrin Selçuklu İmparatorluğu teşkilatı ayarında bir teşkilata sahip olabilmesi için, aşiret adetlerinin direnci, yerel geleneklerin etkisi ve devlet yönetimi konusunda bilgili uzman Müslüman bürokratların sağlanması oranında uzun veya kısa bir zaman gerekecekti. Bu etkenlere Anadolu'nun İslam ülkelerinden uzak olması gibi coğrafi ve aralıksız bir şekilde devam eden iç ve dış mücadelelerin neden olduğu siyasal koşullar da eklenince, bu zaman, bütün XII. yüzyılı kaplayacak kadar uzun sürdü.”¹⁴⁶

Anadolu'da savaşların azalması ve görece siyasi istikrarın sağlanması ile birlikte, başta İran olmak üzere, İslam ülkelerinden gelen göçmenlerin sayısında artış olmuş ve merkezileşme için gereken bürokratların önemli bir kısmı da bu sayede karşılanabilmiştir.¹⁴⁷ Anadolu Selçuklularının yönetim anlayışının ve devlet sisteminin İran karakteri taşımasında, Büyük Selçuklularda olduğu gibi, İranlı devlet adamlarının da payı büyüktür. Bununla birlikte, İranlı bürokratların yanı sıra çok farklı etnik ve dini kökenli bürokrat da Anadolu Selçuklu bürokrasisi içerisinde yer almaktaydı. İranlıların

¹⁴⁶ Kaymaz (2011: 10)

¹⁴⁷ Kaymaz (2011: 11)

yanı sıra, Bizanslıların da devlet kademelerine yerleştiğini görmekteyiz. Bunlar arasında Müslümanlığı kabul edenler olduğu gibi, dinini değiştirmeden devlet kademelerinde görev alanlar da bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra elbette Türkler de yerlerini almışlardı. Türk devlet adamları, Anadolu'ya göçebe olarak gelip, yönetime katılanlar arasından çıktığı gibi, Orta Asya Türk devletlerinde yetişme kişiler de olabiliyordu. İranlı, Bizanslı ve Türklerin yanı sıra, Arap, Gürcü vesair milletlerden de görevliler görülmekteydi. Bir diğer önemli devlet adamı kadrosu ise devşirmeler idi. Devşirmeler farklı milletlerden olup, genellikle savaşta esir alınarak ya da satın alınmak suretiyle gulamhanelerde yetiştirilmekteydiler. Böylece, farklı millet ve dinden oluşturulan bu kozmopolit devlet adamları grubu, Anadolu'daki göçerlerin, göçebe düzenden sıyrılarak, yerleşik bir ortaçağ devleti hüviyetine bürünmesinde büyük katkı sağlamışlardı.

Weber'in tanımını yaptığı¹⁴⁸, modern dönem bürokrasisinin aksine, Anadolu Selçuklu bürokrasisi belirsizlikler ve bulanıklıklar içerisindedir. Her şeyden önce, bürokraside belirlenmiş zaman ve mekân kavramları bulunmamaktaydı. Bir başka deyişle, günlük iş yükü belli mesai saatleri çerçevesinde düzenlenmemiş ve modern zamanların aksine, çalışma mekânı olarak ev-iş ayırımına gidilmemişti. Sultanın sarayı devletin merkezi idi. Benzer şekilde, başkent dışındaki şehirlerde de buna benzer bir yapının olduğunu, yani şehrin yöneticisinin konutunun aynı zamanda şehrin yönetim merkezi olduğu düşünülebilir. Başka bir deyişle, özel yaşamın sürdürüldüğü konutların, aynı zamanda devlet işlerinin görüldüğü daireler olması olasılığı yüksektir. Özel olarak devlet işlerinin yürütülmesi amacıyla ayrı birer devlet dairesinin yapıldığını gösteren bir kayıt, en azından eldeki kaynaklarda, bulunmamaktadır. Bunların yanı sıra, devlet kademesinde bir makam işgal eden görevlinin, görev süresi ile ilgili herhangi bir düzenleme de mevcut değildi. Görev süresi ömür boyu sürebildiği gibi, çok kısa bir süre de sürebilirdi. Görev süresinin belirlenmesi sultanın ya da görevlinin tabi bulunduğu üst düzey devlet görevlilerinin memnuniyetine, yani keyfiyetine bağlı bir durumdur. Memnuniyet ve keyfiyet aynı şekilde atama, terfi ve azilleri de kapsamaktaydı.¹⁴⁹ Sultan istediği kişiyi

¹⁴⁸ Bkz. Weber (2008: 303-339)

¹⁴⁹ Selçukluların son zamanlarına doğru Moğollar, devletin Vezir, Naip, Atabeyi, Beylerbeyi gibi önemli şahsiyetlerini kendilerine itimat ettikleri Selçuklu ricaline veya kendilerine bol hediyeler veren ve vaidlerde bulunan adamlara verirlerdi. Uzunçarşılı (1988: 100)

istediği göreve istediği zaman atayabilir, terfi ettirebilir ve benzer şekilde görevinden azledebilirdi.¹⁵⁰ Aynı keyfiyet, üst düzey devlet görevlilerinin alacağı maaş, yani ikta konusunda da geçerliydi. Yazılı kurallara dayanan, hukuken belirlenmiş bir maaş programı bulunmamaktaydı. Bu nedenden ötürü, vezirlerin aldıkları maaşlar farklılıklar göstermiştir. Mühezzibüddin Ali'nin vefatından sonra, Şemsüddin-i İsfahani'yi vezaret makamına getiren II. Gıyaseddin Keyhüsrev, ona, o güne kadar hiçbir vezire nasip olmamış ikta teveccüh etmişti. Buna karşılık Köseadağ savaşından sonra vezir olan Mühezzibüddin Ali, kendisine verilen iktaları mali buhran nedeniyle fazla bularak kabul etmemiş ve kırk bin dirhemi yeterli görmüş ve fazlasını kabul etmemişti. Sahib Şemsüddin İsfahani'den sonra vezir olan Necmüddin-i Nahcüvani ise kırk bin dirhemi dahi fazla bularak kabul etmek istememişti.¹⁵¹ Maaşlar konusundaki bu keyfiyet ve belirsizlik zaman zaman ümeranın, maaşlarını yükseltme çabası içerisine girmelerine de neden olmaktadır. Pervane Muiniddin Süleyman, siyasal gücü elinde bulundurduğu dönem boyunca, bağımsız bir denetim mekanizması ve hukukun yokluğunda, sahip olduğu toprakları, yani görevi karşılığı aldığı maaşını sürekli arttırmıştır.¹⁵²

Anadolu Selçuklu siyasal sisteminde karar alma mekanizması kesin kurallarla belirlenmemişti. Sultan ve üst düzey devlet görevlilerinin, modern dönem bürokrasisinin aksine¹⁵³, karar alımları sırasında yorum ve duygu ön plana çıkabiliyor, bir başka deyişle kişisel, duygusal zaman zaman hâkim olabiliyordu. Ümeradan

¹⁵⁰İbn Bibi'nin babası olan Meceddin Muhammed-i Tercüman'ın, terfi ettirilmesi olayında görüldüğü gibi, terfi çok keyfi bir koşula dayanmaktaydı. İbn Bibi'nin anlattığına göre, Alâeddin Keykubad'ın saltanatı döneminde, yapılan Harput seferi sırasında, Sultan, her gün korku ve telaş içinde felaket haberi bekliyordu. Ancak, İbn Bibi'nin annesi ve Alâeddin Keykubad'ın münecimesi olan, Bibi Münecime, 'Filan gün filan saatte zafer müjdesi gelecek' diyerek kehanette bulunmuş ve söylediği zamanda Harput Anadolu Selçuklu ordusu tarafından alınca (1234 Ağustos), Sultan münecimenin her ne isterse gerçekleştireceğini söylemiştir. Bunun üzerine, münecime kocası olan ve o sırada firaşane-i hâs reisi olan Meceddin Muhammed-i Tercüman'ın, saltanat divanı kâtipliğine atanmasını istemiş ve bunun üzerine atama gerçekleşmiştir. Bkz. İbn Bibi (1996a: 440)

¹⁵¹ Uzunçarşılı (1988: 91)

¹⁵² Sinop'un 1266 tarihinde Pervane Muiniddin Süleyman'ın yönettiği ordu tarafından alınması üzerine, Pervane buranın mülk olarak kendisine verilmesini istemiş ve Sultan Rükneddin Kılıç Arslan buna karşı gelemeyerek kabul etmiştir. Buna karşılık, bu konuda Sultanın duyduğu rahatsızlık nedeniyle, Sultan ve Pervane arasında soğukluk yaşanmıştır. Pervane'nin başını çektiği ümera hizbinin, Rükneddin Kılıç Arslan'ı, Moğollar ile birlikte öldürmesine kadar giden, ümera sultan çatışmasının nedenlerinden bir tanesi de budur. Bkz. İbn Bibi (1996b: 165,166); Aksarayî (2000: 62-64). Sultanın ölümüyle sonuçlanan Pervane ve Sultan arasındaki çatışma hk. ayrıca bkz. Kaymaz (1999: 31-33); Turan (2010d: 544-549).

¹⁵³ Weber, modern bürokraside karar alma aşaması hakkında şunları söylemektedir: "Bürokrasinin kapitalizme çok uygun gelen özgül niteliği, bürokrasi ne denli 'insanlıktan uzaklaşırsa' o denli kusursuz gelişir; resmi işlerden sevgi, nefret ve tüm hesaplanamaz kişisel, irrasyonel ve duygusal öğeleri ne denli ayıklanırsa, bürokrasi asıl niteliğine o denli yaklaşır." Weber (2008: 324)

birinin vereceği kararı hırsları, korkuları, sempatisi şekillendirebiliyordu. Bürokraside, akli duygunun, kuralı yorumun, rasyonaliteyi irrasyonelitenin önüne geçirebilecek bir hukuki mekanizma bulunmamaktaydı. Burada söylenmek istenen, tamamen duygulara ve yorumlara dayanan, kuralsız, irrasyonel bir karar alma sürecinin bulunduğunu iddia etmek değildir; ancak bu gibi durumlar yaşandığında, bunları engelleyebilecek, sıkı bir şekilde denetleyebilecek bir mekanizmanın, yazılı kurallar bütünü olmamasıdır. Örneğin bir sultan kızdığına, azledebiliyor, öldürebiliyor ya da acıdığına tekrar affedebiliyordu.¹⁵⁴ Benzer şekilde güçlü bir emir, kuşkulandığı, kendine rakip gördüğü veyahut sevmediği kişileri tasfiye edebiliyordu. Bu anlamda özellikle üst düzey devlet görevlilerini denetleyen bir dış mekanizma, bağımsız bir yapı mevcut değildi. Denetim daha çok “iç denetim” şeklinde sağlanmaktaydı. Bir yandan ümera birbirlerini, aralarındaki güç dengesini korumak amacıyla denetlemeye çalışırken, bürokrasinin en tepesindeki isim olan sultan da bütün emirleri denetlemekte ve bununla birlikte, bir yandan da emirler tarafından denetlenmekteydi. Burada asıl olan yüksek siyasi alandaki, güç dengesini korumak amacıyla denetimin sağlanmasıydı. Güç dengesinin bozulması halinde iç denetim mekanizması da çökmekteydi.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Bu konuda pek çok örnek bulunmakla birlikte, ünlü devlet adamı Kemalüddin Kamyar'ın siyaset hayatı, söz konusu keyfiyetin örneklerini sergilemesi açısından güzel bir örnektir.

Alaaddin Keykubad, başlarında Seyfeddin Ayaba'nın bulunduğu ümera tarafından kendisini tahttan indirmeye yönelik hazırlanan komployu bertaraf etmesinin ardından, o sırada, İbn Bibi'nin tabiriyle, orta dereceli bir memur olan Kemaleddin Kamyar'ın diğer bazı orta dereceli emirle gizli olarak görüştüğünü görünce “Bu rezil topluluk başlarındaki boş hevesleri atmıyor” dedikten sonra Emir-i Dad'a verdiği emirle, söz konusu emirlerin malları müsadere edilmiş ve onlar Rum ülkesinden sürülmüşlerdi.

İki yıl süreyle Anadolu dışında dolaşan ve sonunda Eyyubi Meliki Melik Eşref'in rica etmesi üzerine, Sultan, emirlerin Anadolu'ya dönmelerine izin vermiş; bununla birlikte İbn Bibi'nin deyişiyle, yine sefil ve düşkün halleri devam etmiştir. Zira Sultan'ın korkusundan hiçbir emir onlara yardım etmeye cesaret edememekteydi.

Tek bir atı dışında her şeyini kaybetmiş olan Kamyar'ın talihi, tek mal varlığı olan atının ölmesiyle dönmüştür. Alaaddin Keykubad, Alaiye'de kalenin dışında yaptırdığı av evine giderken, Kemaleddin Kamyar da sultanın yanında yer almış, fakat dönüş yolunda atı ölünce, eyeri sırtına vurup evine dönmüştü. Sultan, at ölüsünü görünce meseleyi soruşturmuş ve durumu anladıktan sonra Kemaleddin Kamyar'a acıyarak tekrar onu devlet görevine almış ve ona hil'at, para ve çeşitli hediyeler verdikten başka, 60 askeri barındıran Sivas'ın Kars adıyla bilinen Zara vilayetini de iktâ olarak vermiştir. İbn Bibi (1996a: 289, 290)

Bu günden itibaren Kamyar, hızlı bir yükselişle önemli emirler arasında yer almış ve Melikülümeralığa ve Naibliğe kadar yükselmiştir. Bununla birlikte, ümera arasındaki güç savaşı sonucunda Saadeddin Köpek'in kurbanı olmuş ve yine keyfi şekilde öldürülmüştür. Bkz. İbn Bibi (1996b: 33).

¹⁵⁵ Sanıyoruz ki bu konuda önemli örnekler, Saadeddin Köpek ve Pervane Muineddin Süleyman'ın hâkimiyet kurduğu dönemlerdir. Saadeddin Köpek dönemi için bkz. Turan (2010c); Pervane Muiniddin dönemi için bkz. Kaymaz (1999)

Weber'e göre, çağdaş bürokraside yasalar ya da yönetmeliklerce düzenlenmiş belirli yetki alanları ilkesi bulunmaktadır ve yasalara bağlı kamu yönetiminde bürokratik otorite üç temel öğeden oluşur:

- “1. Bürokratik olarak yönetilen yapının amaçlarının gerçekleşmesi için gerekli düzenli çalışmalar resmi görevler olarak belirli bir biçimde dağıtılmıştır.
2. Bu görevlerin yerine getirilmesi için gerekli emirleri verme yetkisi dengeli bir biçimde dağıtılmış ve görevlilerin kullanımına verilen fiziksel ya da dinsel vb. şiddet araçlarına ilişkin kurallarla kesinlikle sınırlanmıştır.
3. Bu görevlerin düzenli ve sürekli yürütülmesi ve karşılıkları olan yetkilerin kullanılması, sistematik hükümler altına alınmış; yalnızca genel kurallara bağlanmış nitelikleri taşıyan kişiler istihdam edilmiştir.”¹⁵⁶

Anadolu Selçuklu bürokratik düzenine ve bürokratik otorite biçimine bakıldığında, Weber'in çağdaş bürokrasisinin aksine bir durum ile karşılaşmaktayız. Her şeyden önce yasalarla, kesin çizgilerle çizilmiş bir yetki alanına rastlayamamaktayız. Bir bürokratin yetki çerçevesinin sık sık aşıldığına kaynaklar şahitlik etmektedir. Ümera arasındaki güç mücadelesinde sivrilen emirlerin, sultanın dahi yetki alanına girdiğine dair çeşitli örnekler mevcuttur.¹⁵⁷ Teorik olarak, bürokrasinin, yani devlet yönetiminin tepesindeki isim sultandır. Emir komuta zinciri sultandan başlayarak aşağıya doğru iner. Fakat pratikte bu kural her zaman geçerli olmamıştır. Emir komuta zincirinin hangi doğrultuda olacağı, siyasal alandaki güç dengesi ile ilgiliydi. Devlet adamları arasında görev dağılımları ve belli bir hiyerarşi olduğu halde, güç dengelerine bağlı olarak görev dağılımlarına ve hiyerarşiye bakılmaksızın, gücü en fazla elinde bulunduran kişi (bu sultan veya herhangi bir emir olabilir) yetki alanlarını aşabiliyordu. Örneğin, bir pervane veya melikülümera¹⁵⁸ yeterli güce sahipse sultanın yetkilerini kullanabiliyor, üst düzey devlet kademelerinde azil, atama, idam ve devletlerarasında savaş ve barış vs. gibi kararlar alabiliyordu. Bürokratların yetki alanlarını kısıtlayacak bağlayıcı bir hukuksal yapı mevcut değildi. Yetki sınırlarını aşacak ve hiyerarşik yapıyı bozacak şekilde güçlenmeleri engelleyebilecek hukuksal yapının olmayışı, siyasal alandaki güç dengelerini önemli kılmaktaydı. Üst düzey devlet adamlarının, buldukları görevlerin

¹⁵⁶ Weber (2008: 303)

¹⁵⁷ Bkz. 155 numaralı dipnot.

¹⁵⁸ Bkz. 155 numaralı dipnot.

yetki alanları dışına çıkmalarını, kendi alanı dışındaki yetki alanlarına müdahalede bulunmamalarını engelleyebilecek tek kuvvet sultandı. Merkezi otoritenin başı ve siyasal sistemin denge merkezi olan sultan güçlü olduğu müddetçe, siyasal alandaki kargaşayı frenleyebilmekte ve yetki alanlarının, sadece kendi görevlerini yerine getirmesini sağlayabilmekteydi.¹⁵⁹ Ancak, Anadolu Selçuklu siyasetindeki güç dengesi, potansiyel bir dengesizlikti ve sık sık görüldüğü üzere, güç paylaşımı ve dengesi bozulmaktaydı.

Bunun yanı sıra, sivil ve askeri bürokrasi arasında kalın duvarlar değil; çok ince bir çizgi bulunmaktaydı. Sivil bir bürokrat ordunun başında sefere çıkabiliyordu. Örneğin, bir emir-i çaşnigiri¹⁶⁰ ve emir-i meclisi¹⁶¹ seferde ordunun bir kısmını yönetirken¹⁶² veya pervaneyi¹⁶³ şehir kuşatırken¹⁶⁴ görmek mümkündür. Aynı şekilde, bir emir-i meclisi veyahut pervaneyi ileriki yıllarda melikülümere¹⁶⁵ olarak da görmek mümkündür.¹⁶⁶ Melikülümeralık temelde askeri bir görev iken, emir-i meclis ve pervanelik makamı sivil makamlardı. Kısacası, sivil bürokraside görev alanların aynı zamanda, sefere çıkmak gibi askeri görevler üstlendikleri ya da ilerleyen yıllarda melikülümeralık gibi askeri makamları elde ettikleri görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, sivil ve askeri yetki alanları katı değildi. Benzer şekilde, sivil veya askeri her üst düzey devlet görevlisinin kendisine ait ve kendisine sadık askeri kuvveti bulunmaktaydı. Bu bağlamda askeri güç tek elde toplanmamıştı ve merkezi değildi. Bir başka ifadeyle, askeri güç parçalı bir yapıya sahipti. Söz konusu askeri güçler,

¹⁵⁹ Alâeddin Keykubad ile ümera arasındaki güç mücadelesi bunun en güzel örneğidir. Bkz. aşağıda bölüm 2.4.

¹⁶⁰ “Selçuk sarayında haciplik ve üstadüddârlıktan sonra gelen Çaşnigirlik, hükümdarın sofracılığı olup ümeradan olan bunların amirine de EmirÇaşnigir denirdi. Emir Çaşnigir bizzat hükümdarın sofrasına nezaret etmekle mükellef olduğu gibi önüne konacak yemeği iptida kendisinin tatması da usuldü.” Uzunçarşılı (1988: 80,81)

¹⁶¹ “Anadolu Selçukîleriyle Memlûk ve İslamiyeti kabulden sonra İlhanîlerde bulunan bu vazife sahibi, Hükümdarın bezm denilen tertibatına bakardı.” Uzunçarşılı (1988: 82).

¹⁶² I. İzzeddin Keykavus döneminde yapılan Suriye seferi (1218) sırasında öncü kuvvetlerin başında “Emir-i çaşnigir” olarak tanımlanan Seyfeddin Ay-aba ve Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah bulunmaktaydı. Bkz. İbn Bibi (1996a: 211)

¹⁶³ “Büyük divanda bulunan arazi defterlerinde hâs ve ıktâa yani dirlik olan timara ait tevcihatı yapan ve buna dair menşur ve beratları hazırlayan mühim bir dairenin reisine (Pervâneci) ve bu berat ve menşurlara da (Pervâne) denilmiştir.” Uzunçarşılı (1988: 95)

¹⁶⁴ Pervane Taceddin, Alaeddin Keykubad’dan Diyarbakır seferine çıkmak ve orayı ülke topraklarına katmak için izin istemiş, fakat izin almasına rağmen, seferde başarısız olmuştu.

¹⁶⁵ “Bu makamı ihraz eden zat Selçuk ordularının umum kumandanı demektir.” Uzunçarşılı (1988: 99).

¹⁶⁶ Örneğin, ileriki yıllarda siyasal alanda güçlenen Çaşnigir Seyfeddin Ayaba, melikülümere çaşnigir Seyfeddin Ayaba olarak karşımıza çıkarken (bkz. İbn Bibi (1996a: 221, 222); Saadeddin Köpek, kaynakta “Pervane Melikü’l-Ümera” olarak geçmektedir. İbn Bibi (1996b: 34)

göçerlerde boy mensuplarının sadece beylerine bağlı ve sorumlu bulunması gibi, öncelikle kendi emirlerine bağlılardı. Donatım ve iâşesi dahi emirler tarafından karşılanan, söz konusu birlikler, gulamlardan veya ücretli askerlerden oluşmaktaydı.¹⁶⁷ Bu askeri güçler, emirleri merkezden, yani sultandan değil; tabii buldukları ümera mensuplarından almaktalardı. Emirlerin askeri güç oluşturma nedenleri sadece, kendilerine verilen ikta karşılığında savaş dönemi beklenen asker tedariki veya ikta bölgelerinde güvenliği sağlamak amacını taşımadığını; aynı zamanda siyasal alandaki güçlerini korumak ve arttırmak amacını da taşıdığı düşünülebilir. Askeri gücü fazla olan emir, aynı zamanda siyasal alanda da güçlü, sözü geçen bir kimse olabilir ya da en azından öyle algılanırdı.¹⁶⁸ Nitekim Nizâmü'l-Mülk Siyasetnamesi'nde, ikta sahiplerinin mevki ve itibarlarının hususi yaşamlarındaki ihtişam ve servetle değil, maiyetlerindeki kuvvetle orantılı olacağını, gerek hükümdara karşı, gerek ordu erkânı ve diğer rical arasında ancak bu suretle sivriyeceklerinden bahsetmektedir.¹⁶⁹ Askeri güç sadece bir saldırı gücü değil; aynı zamanda, belki daha da fazla, caydırıcı bir güç de demektir. Bununla birlikte, askeri güç siyasi düzensizliğin kaynaklarından bir tanesi olabildiği gibi, siyasi düzensizliğin sonucudur da.

Anadolu Selçuklularında bürokratlar, her daim liyakatle makamlarını elde etmemekteydiler. Her emir, hatta buna sultanı da dâhil edebiliriz, öncelikle kendine yakın, sadakatle bağlı adamları, akrabalarını ve kölelerini çeşitli mevkilere getirme gayreti içindeydi. Bu insanların bir makamda istihdam edilecek kişinin, velinimetine bağlılığı, o makam için gerekli becerilere sahip olmasından daha fazla önemsenmekteydi. Elbette emirlerin veya sultanın kendine yakın adamları çeşitli mevkilere getirmeleri, bu kişilerin eğitimsiz veya beceriksiz olduğu anlamına

¹⁶⁷ Köprülü (2003: 108)

¹⁶⁸ Fuad Köprülü, Anadolu Selçuklu ümerasının sahip olduğu askeri kuvvet konusunda da benzer yorumlarda bulunmaktadır: "İbn Bibi'nin verdiği malumata göre, Selçuklu devletinin büyük emirleri, muazzam servetlere sahiptiler. Ve daireleri o servetle orantılı olarak gayet muhteşem ve kalabalıktı. (...) Devlet ricali, kendi nüfuzlarını her ihtimale karşı temin için maiyetlerinde, doğrudan doğruya kendilerine bağlı olmak üzere, mümkün mertebe büyük bir kuvvet beslemeye mecburiyet hissediyorlardı. Moğol tahakkümünden sonra Selçuklu sarayının debdebesi ve memur kadrosu arttığı gibi, bilhassa Moğollara dayanan büyük emirlerin debdebesi, serveti de artmış ve maiyetlerinde eskisinden daha çok bir kuvvet bulundurmaya başlamışlardı." Köprülü (2003: 108)

¹⁶⁹ "Bol maaşları olan tanınmışlara, teçhizat, silah ve savaş aletini iyi hazırlamaları, yakışıklı ve güzel yüzlü gulamlar satın almaları söylenmelidir. Bu taifenin haşmeti, ev teçhizinde, aletinde ve süsünde değil bu şeylerdedir. Her kim, bu hususta ileri olursa, padişaha daha yakın bulunur, (Onun tarafından) daha beğenilmemiş ve bütün adamlar ve ordu mensuplarından daha haşmetli ve daha süslü olurlar." Nizâmü'l-Mülk (1999: 87)

gelmemekteydi, fakat söylemek istediğimiz, atama tercihlerinde kişisel güven duygusunun ve sadakatin, eğitimden ve beceriden önce geldiğidir. Bu nedenden ötürü pek çok sultan tahta geçtiğinde emirlerin görevlerinde değişikliklere gitmiş veya güçlenen emirler kendi kölelerini ve akrabalarını kilit noktalara getirmişlerdir. Merkezi bir eğitim sistemi olmadığından, her emir, emri ve koruması altındakilerin eğitimini kendisi sağlamıştır. Böylelikle kendi yetiştirmesi olan köleleri ve akrabaları kilit mevkilere geldiğinde, emirlerin güçleri de dolaysız olarak artmıştır.

Anadolu Selçuklu siyasal sisteminde, dengeleri sağlayacak ve tanımları yapacak bir hukuk yerine, söz verme, and içme ve güven-sadakat ilişkisine dayanan bir yapı vardı. Başka bir deyişle yazılı bir hukuk yerine, sözlü bir andlaşma vardı. Devlet teşkilatının temel dengesizliğinin en önemli nedenlerinden bir tanesi buydu. Emirlerin yetki alanlarını sınırlayacak bir hukuki yapı olmadığı gibi, iş güvencelerini sağlayabilecek bir hukuk sistemi de yoktur. Güçlü bir emirin, rakiplerini veya rakip gördüklerini bertaraf etmesinin önünde, daha büyük bir siyasal güce sahip olan başka bir emir veya sultan dışında hiçbir engel yoktu. Bu hukuki boşluk nedeniyle, güçlü bir sultan veya gücü eline geçiren emir veya ümera grubu, büyük tasfiyelere, kıtallere girişebiliyordu. Rakibini bertaraf etmek isteyen güçlü bir emirin, göstermelik de olsa sultandan yetki alması, onu ikna etmesi yeterli olabiliyordu. Örneğin, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatının ilk döneminde gücü eline geçiren Saadeddin Köpek, Atabeg Emir Şemseddin Altunaba'nın, kendisini eleştirdiğini ve güçlenmesinin önünün alınmasını gerektiğini söylediğini¹⁷⁰, muhbirleri vasıtasıyla öğrendiğinde, saltanat divanında bütün ümera ve ekâbir olduğu halde, onu aşağılayıcı bir şekilde tutuklatmış ve öldürmüştür¹⁷¹. İbn Bibi'ye göre, bu olay karşısında ümera ve ekâbir arasından kimse sesini çıkaramamış ve bu tutuklamanın sebebini dahi soramamıştır. Saadeddin Köpek'in bu hareketi yapabilmesi için sultanı ikna etmesi ve parmağına sultanın yüzüğünü takması yetmiştir.¹⁷² Hukuksuzluğun ve

¹⁷⁰ “Atabeg Emir Şemseddin Altunaba'nın ara sıra Köpek için ‘Bu köpeği saltanat memurluğundan uzaklaştırmak gerek. O sonunda herkese öyle darbeler vurur ki, hiçbir merhem onu iyileştiremez’ gibi sözler” söylemekteydi. İbn Bibi (1996b: 25)

¹⁷¹ İbn Bibi'nin anlattığına göre, saltanat divanında ümera ve ekâbirin de olduğu bir sırada Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev II'nin huzurundan çıkan Pervane Taceddin ve Saadeddin Köpek oraya gelmişler ve Saadeddin Köpek Şemseddin'in aksakalından tutarak muhafız Candar Kürt'e teslim etmiştir. İbn Bibi (1996b: 25, 26)

¹⁷² Saadeddin Köpek'in, Gıyaseddin Keyhüsrev II'nin cülusunun ardından eline geçirdiği güç sayesinde, ilk olarak Harizmlî emir Kayır Han'dan başlayarak pek çok emiri öldürerek, tutuklatarak veya azlederek bertaraf etmiştir. Bkz. Turan (2010c)

belirsizliğin hâkim olduğu bir siyasal yapıda, geleceğine güvenle bakamayan ve görevini rahatlıkla yapamayan bürokratlara hâkim olan duygu elbette korku olacaktır. Bu nedenle, bürokratlar, kendilerini güvende hissedebileceği, sözleşmeye dayalı bir hukuki yapının yokluğunda, kendilerini güvende hissedebilecekleri bir alanı bizzat kendileri oluşturmaktaydı. Bu alanın oluşumu, ümera ve ekâbir arasında oluşturulan siyasal ittifaklarla, güç birliktelikleriyle, kurulan akrabalık bağlarıyla sağlanmaktaydı.

Ümeradan birinin, siyasal alandan tasfiyesi, basit bir iş kaybından ibaret değildi. Söz konusu olan her şeyden önce kişinin hayatı idi. Anadolu Selçuklu tarihinde sık görüldüğü üzere, pek çok emirin tasfiyesi kanlı bir şekilde olmuştu. Görevleriyle birlikte canlarını kaybetmeleri de yüksek bir olasılıktı. Eğer hayatta kalacak kadar şanslı iseler, kendilerine ve ailenin diğer üyelerine ait bütün mal varlıklarının müsaderesinden kurtulamıyorlardı. Hayatta kalmanın en önemli koşulu, işinde başarılı bir devlet adamı olmak değil; güçlü olmaktı. Güçlü olmanın en önemli koşulu ise, güçlü ilişkilere ve müttefiklere sahip olmaktı. İttifakların kurulması ikili bir yapıya ve etkiye sahipti: bir yandan kurulan ittifaklar, siyasal alandaki güç dengesini bozmakta; diğer taraftan ise bozulan güç dengesi ümerayı ittifak arayışına itmekteydi. Kurulan ittifak grupları, her şeyden önce birer çıkar grubuydu. Herkes siyasal alanda daha fazla siyasi ve ekonomik güç elde etmenin, gücünü korumanın ya da en azından hayatta kalmanın planlarını yapmaktaydı. Anadolu Selçuklu tarihinde, çıkar gruplarının çatışması her zaman bir güç tekelleşmesi sonucunu doğurmuştur. Güçsüzler bertaraf edilmiş ve çatışmanın sonucunda güçlü olan grup, gücünü daha fazla arttırmıştır. Bununla birlikte, çıkar gruplarının kendi içerisindeki uzlaşısı, “dış tehlike” geçtikten sonra yeni bir çatışmaya dönüşmekteydi. Grup kendi içerisinde bir güç çatışması içerisine tekrar girmekte ve sonuçta, en güçlü olan, gücü tekelleştirmektedir. Bu ittifaklar sadece ümera arasındaki çatışma nedeniyle değil; sultana karşı da oluşturulmaktaydı. Daha önce de söylendiği üzere, ümeranın temel amacı siyasal ve ekonomik gücünü korumak ve mümkünse arttırmaktı. Çıkarları, arzuları tatmin edilmediği ya da çıkarlarını tehdit altında hissettikleri vakit sultanı dahi tahtından ve hayatından edecek güçlü ittifak grupları oluşturulmaktaydı. Hal’edilen sultan yerine yapılacak seçimde ise yine emirlerin çıkarları etkili olabilmekte ve bu da ümera arasında çatışmalara yol açabilmekteydi.

Ümera arasındaki söz konusu mücadeleler Nietzsche'nin "güç istenci"¹⁷³ kavramıyla açıklanabileceği gibi, hayatta kalma çabası olarak da yorumlanabilir. Zira ikisini birbirinden ayırmak oldukça güç gözükmektedir. Hayatta kalabilmenin tek koşulu, yeterli siyasi ve ekonomik güce sahip olmaktır.

Ümeranın güç istenci, iktidar hırsı devletin çıkarlarının önüne çıkma eğilimindeydi ve sıklıkla görüldüğü üzere, kendi çıkarları devlet çıkarları önüne geçebiliyordu. Bu soyut düşüncenin somut hale dönüşmesi askeri seferlerin başarısızlıkla sonuçlanması, şehirlerin kişisel hesaplar yüzünden teslim edilmesi veyahut Anadolu Selçuklu tarihinin en başarılı sultanının tahttan indirilmesi amacıyla, ona düzenlenen komplolar gibi olaylarla gerçekleşiyordu. İzzeddin Keykavus'un 1218 tarihinde yaptığı Suriye seferinde, öncü kuvvetlerin başında olan Mübarizeddin Behramşah ile Seyfeddin Ayaba arasındaki kıskançlık¹⁷⁴ veya 1245 tarihinde Tarsus kuşatmasında Sahib Şemseddin İsfahânî'nin bütün yetkileri elinde bulundurmasından rahatsız olan emirlerin gevşeklik göstermeleri seferlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının önemli nedenleri arasındadır.¹⁷⁵

¹⁷³ Nietzsche'nin felsefesinde temel kavramlardan birisi olan güç istenci, Nietzsche'ye göre insanlar için temel itici kuvvettir ve insanların yaşam mücadelesinde özünde bu istencin olduğunu savunur. İnsan hayatında hırsla kazanmaya, iktidara, en iyisine sahip olmaya vs. dair her şey güç istenci ile ilgilidir ve bu insan doğasının temelidir. Bkz. Nietzsche (2010)

¹⁷⁴ Suriye seferi sırasında ikisi de öncü kuvvetlerin başında olan Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah ve Emir-i Çaşnigir Seyfeddin Ayaba arasındaki çıkar çatışması ve kıskançlık yüzünden, öncü kuvvetlerin Eyyûbi ordusu karşısında bozguna uğramasını İbn Bibi şöyle anlatıyor: "Her iki ordu [Mübarizeddin Behramşah'ın başında bulunduğu öncü kuvvetler ile Eyyûbi ordusu] rüzgârla toz gibi birbirine girdi. Kamışlık ve ateş gibi oldular. Çok geçmeden iki taraftan da taş kalplilerin dahi dayanamayacağı kadar adam öldü. Emir-i Meclis [Mübarizeddin Behramşah], bir sipahiyi Emir-i Çaşnigir'e [Emir Seyfeddin Ayaba'ya] göndererek, 'Düşman ordusu galip geldi. Felaket daha da büyümeden en kısa zamanda imdada yetiş' dedi.

"Haberci yanına gelince Çaşnigir, 'Bu adam yalan söylüyor, daha önce düşman kaçtı diye haber göndermişti. Şimdi de yardım istiyor. Eğer savaşı ve mücadeleyi biz yapar o muzaffer olup, amacına ulaşırsa, o zaman dünyaya (Emir-i Meclis) Şam ordusunu yendi haberi yayılır' diye düşündü.

"Rum beylerinin bu şekilde birbirlerine duydukları aşırı kıskançlık yüzünden büyük insanların sayelerinde huzur ve rahata kavuştukları, seçkinlerin ve âlimlerin başlıklarından ve cömertliklerinden nasiplerini aldıkları Selçuklu sultanları çöküntünün kıyısına geldi. Küçülerek güneşten bir zerre, buluttan bir damla gibi kaldılar.

"Emir-i Çaşnigir, iki adım ilerleyip bir adım geri giderken durumu Hazreti Sultan'a bildirmedir. Sonunda ilahi takdir kendini gösterdi, düşman galip geldi. Çok sayıda asker hayatını kaybetti. Emir-i Meclis ile büyük beylerden bir kısmı da düşmanın eline düştü." İbn Bibi (1996a: 211)

¹⁷⁵ İbn Bibi'ye göre Sahib Şemseddin İsfahânî'nin bütün yetkileri elinde toplamış olması, diğer emirlerin hoşnutsuzluğuna ve kıskançlığına neden olmuş ve Tarsus kuşatması sırasında gevşeklik göstermişlerdir. İbn Bibi'nin aktardığına göre emirler bir gün kararlı bir şekilde savaşılar, savaşın galibi olacaklardı, lakin emirlerin düşüncesine göre, şehir kendi gayretleri ve çabaları sayesinde düşse dahi, bu fetihten ve şereften faydalanan, ordunun başındaki Sahib Şemseddin İsfahânî olacaktır. Bkz. İbn Bibi (1996b: 86)

Benzer şekilde Erzurum'un 1242 tarihinde Moğollara teslim edilmesi de¹⁷⁶ iki emir arasındaki çıkar çatışmasının sonucuydu. Yine, Anadolu Selçuklu tarihinin en parlak dönemini yaşatan Alâeddin Keykubad döneminde, sultana karşı kurulan ve birincisinin başarısızlıkla, ikincisinin ise sultanın ölümüyle sonuçlanan ümera ittifakları, ümeranın ekonomik ve siyasal çıkarlarını, devletin çıkarlarının üstünde görmesinin bir sonucuydu. Alâeddin Keykubad dönemi ümerasının siyasi eylemleri, çıkarlarını tehdit altında hisseden ümeranın neler yapabileceğini ve siyasi kudretinin en güzel örneklerden yalnızca birisidir. Ayrıca Alâeddin Keykubad döneminde, siyasal alanda yaşanan çatışmalar, bir anlık otorite boşluğunda, güç dengesinin ümera lehine nasıl bozulabildiğini, buna karşılık sultanın merkezi otoriteyi tekrar nasıl sağladığını ve sonunda sultanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan, ümeranın tekrar güç dengesini kendi adına bozmayı başardığını göstermektedir.

2.4. SULTAN VE ÜMERA ÇATIŞMASI: ALÂEDDİN KEYKUBAD DEVRİ

İzzeddin Keykavus'un ölümü üzerine, ileri gelen devlet adamları, yeni sultanın kim olacağı konusunu kararlaştırmak amacıyla toplandılar.¹⁷⁷ Belirli bir saltanat hukuku olmaması nedeniyle, tahta geçme şansı eşit olan üç adaydan¹⁷⁸ kimin tahta geçeceği ümeranın uzlaşması ya da çatışması neticesinde belirlenecekti. Toplantıda, ümeradan farklı öneriler gelmesine karşın¹⁷⁹, tartışma çatışmaya dönüşmeyerek Alâeddin Keykubad üzerinde uzlaşıldı ve yeni sultan tahta geçirildi.

¹⁷⁶ Erzurum Moğollar tarafından kuşatıldığı sırada Şehrin şahnesi (valisi) bulunan Şerefeddin Duvinî ile sübaşısı Sinaneddin Yakut arasında olan çatışma nedeniyle Şerefeddin Duvinî şehri, kendisinin ve adamlarının mallarına ve canlarına dokunulmaması şartıyla Moğollara teslim etmiştir. İbn Bibi'nin söylediğine göre iki emir arasındaki anlaşmazlığın nedeni, sübaşı Şerefeddin'in, Duvinî'nin eşyakiyalığına ve yolsuzluğuna her zaman engel olması ve zulüm ve adaletsizliğine izin vermemesidir. Bu nedenden ötürü şahne, sübaşına kin beslemiş ve Moğolları gizlice surlardan içeri alarak şehrin Moğolların eline geçmesini sağlamıştır. Bkz. İbn Bibi (1996b: 62)

¹⁷⁷ İbn Bibi'ye göre toplantıya katılan emirler şunlardır: Çaşnigir Emir Seyfeddin Ay-aba, Pervane Şerefeddin Muhammed, Emir Mübarizeddin Çavlı, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah, Emir-i Ahur Zeyneddin Başara, Sahib Mecdeddin Abi, Melikü'l Küttab Şemseddin Hamza b. el-Müeyyed Tugrayî, Vezir Mahmud'un oğlu lakabıyla meşhur olan Emir-i Arız Nizameddin Ahmed, Sahib Şemseddin İsfahanî. Bkz. İbn Bibi (1996a: 218-221)

¹⁷⁸ Söz konusu adaylar, İzzeddin Keykavus'un kardeşleri Alâeddin Keykubad ve Celaleddin Keyferidun ile amcası Erzurum Meliki Muğiseddin Tuğrulşah idi. Bkz. İbn Bibi (1996a: 221)

¹⁷⁹ Muğiseddin Tuğrulşah ve Celaleddin Keyferidun'un sultan olmasını hangi emirlerin istediğine dair İbn Bibi bilgi vermemekte ve bir kısım emirin onların sultan olmasını istediğini belirtmekte iken, Alâeddin Keykubad'ın sultan olmasını isteyen emirlerin Emir-i Meclis Emir Mübarizeddin Behramşah ile Melikü'l-Ümerâ Emir Seyfeddin Ayaba olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, Tokat'ta Melik iken, Alâeddin Keykubad'ın hizmetinde bulunan Sahib Necmeddin ile Pervane Şerefeddin Muhammed'in bu

Alâeddin Keykubad, tahta çıkmadan önce yedi yıl boyunca Malatya'daki Masarra kalesinde tutulduğu için, siyasi alandan uzak kalmış ve kendisini sultanlığı boyunca destekleyecek, sadık bir grup oluşturmaktan mahrum kalmıştı.¹⁸⁰ Buna karşılık karşısında Melikülümera Seyfeddin Ayaba'nın başını çektiği, ekonomik ve siyasi çıkarlarını korumak konusunda iddialı, güçlü bir emirler grubu ile karşılaşmıştı. Ana kaynağımız olan İbn Bibi'den anlaşıldığına göre, Seyfeddin Ayaba, özellikle ekonomik sermayesinin gücünü başarılı bir şekilde siyasal sermayeye çevirmesi, yani siyasi amaçla tüketim konusunda başarılı olması nedeniyle ümera grubunun lideri pozisyonuna gelmiş bulunmaktaydı. Seyfeddin Ayaba, İzzeddin Keykavus'un ölümünün ardından Alâeddin Keykubad'ı tahta geçirmek amacıyla, tutuklu bulunduğu Güzerprit kalesine gittiği ve Alâeddin Keykubad'a durum hakkında bilgi verdiği vakit, hiçbir surette hayatına dokunmayacağına dair Alâeddin Keykubad'dan yazılı ve sözlü yemin almasının da¹⁸¹ rahatlığıyla, tahta geçirdiği Alâeddin Keykubad'ı rahatsız edecek biçimde siyasi ve sosyal yaşamını sürdürmeye ve aynı zamanda başında bulunduğu ittifak grubu ile Sultan'a baskılar kurmaya, yetki alanlarını aşmaya başlamıştı. Tarihsel akışın da gösterdiği üzere Alâeddin Keykubad gücün kendi elinde toplanmasını isteyen ve kendisinden başka güç odaklarının olmasını tahammül edemeyecek bir sultandı, bir başka deyişle, teorik güç dengesinin bozulmamasını sağlamaya ve bunu pratiğe dökmeye gayret eden hükümdarlardan bir tanesiydi. Buna karşılık hükümdarın yetki alanına giren, hükümdara rağmen hükümdarlık etmeye çabalayan, başını Seyfeddin Ayaba'nın çektiği hizip, gerek ekonomik ve gerekse de siyasi ve askeri gücüne dayanarak, kendilerinin tahta geçirmiş olduğu Sultan'ın, kendi kontrolleri dışarısına çıkmamasını arzu etmekte ve o doğrultuda hareket etmekteydi. Gücünün paylaşılmasından oldukça rahatsızlık duyan Alâeddin Keykubad ise, yeter

---

seçime, onun kindar, kiskanç ve haşin birisi olduğunu ileri sürerek karşı çıkmışlar, buna karşılık Seyfeddin Ayaba ve Mübarizeddin Behramşah baskın çıkmışlar ve diğer emirleri ikna etmeyi başarmışlardı. Bkz. İbn Bibi (1996a: 221, 222)

¹⁸⁰ Kaymaz (2011:72).

¹⁸¹ İzzeddin Keykavus, ümera tarafından tahta geçirildiği vakit bunu kabul etmeyerek saltanat iddiasıyla ayaklanan Alâeddin Keykubad, sultan tarafından yenilgiye uğratılmış ve önce Masarra kalesine daha sonra ise Güzerprit kapatılmıştı. Alâeddin Keykubad'ın tutukluluk hayatını geçireceği kaleye götürülen kişi Seyfeddin Ayaba olması nedeniyle, emir, Alâeddin Keykubad'ın kendisinden incinmiş olması nedeniyle, saltanat müjdesini vermek ve affedilmek için Güzerprit kalesine Alâeddin Keykubad'ı tahta geçirmek amacıyla gitmiş ve burada sultanın hiçbir zaman hayatına dokunmayacağına dair bir ahidname almıştır. Bkz. İbn Bibi (1996a: 222-225)

güce sahip olmaması nedeniyle mevcut duruma bir süreliğine katlanmayı kendi selameti için uygun bulmuştu.¹⁸²

Sultan ve ümera arasında süren soğuk savaş, açık bir çatışmaya dönüşmekte gecikmedi. İlk hamle Alâeddin Keykubad tarafından, ümeranın siyasal ve ekonomik gücünü kırmak ve onlar üzerinde hâkimiyetini kurmak amacıyla gerçekleşti. Moğol tehdidinin yaklaşması nedeniyle sultan, suru olmayan veyahut berkitilmeye ihtiyaç duyan şehirlere surlar yapmaya veya var olanları berkitme işine girişti. Bu amaçla, gereken masrafların bir kısmını kendisi karşılayacakken, büyük bir bölümünü ise emirlerin şahsi servetlerinden karşılanması emrini verdi. Konya, Sivas, Erzincan, Amasya ve Malatya ile diğer şehirlerin surlarının inşası ve tamiri oldukça yüklü bir meblağ tutuyor olmalıydı.¹⁸³ Bununla birlikte 1223 yılında Kalonoros kalesinin¹⁸⁴ fethinin ardından, benzer şekilde, şehrin imarı ve inşası masrafları emirlerin üzerine yıkılmıştı.¹⁸⁵ Anonim Selçukname'ye göre söz konusu masrafların emirlerin üzerinden karşılanması, emirlerin sultana karşı kin duymalarına neden olmuştu.¹⁸⁶ Sultanın direkt olarak bir cezalandırmaya girişmek yerine önce ekonomik güçlerini kırmaya çalışması, sultanın henüz kendisini yeterince güçlü hissetmemesinin yanı sıra, ekonomik sermaye ile

¹⁸² İbn Bibi söz konusu olayı şöyle anlatır: “(...) Çaşnigir Emir Seyfeddin Ayaba, Emir-i Ahur Zeyneddin Başara, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluğca, hizmette kıdemli oluşları, servetlerinin bolluğu, adamlarının, mallarının ve erzaklarının çokluğu yüzünden gurur ve büyükleme yolunu tuttular. Sultan'a inanılmaz baskılarda bulundular. Sofrada, mecliste, yeme içme sırasında ayaklarını yetki ve sorumluluk alanlarından dışarıya atmaya başladılar.

“Sultan'ın mutfağında saray görevlileri ve diğerleri için 30 baş koyun kesilirken Emir Seyfeddin Ayaba'nın mutfağında 80 baş koyun kesilirdi. O, işlerin çekip çevrilmesi sırasında bütün yetkileri elinde bulundururdu. Sultan'ın huzurundan ayrılıp evine gittiği zaman ondan izinsiz padişah sarayına kimse yaklaşamazdı. Diğer devlet emirleri de onu kendilerinin başkanları ve büyükleri olarak görürlerdi. Önemli işlerde onun görüşünü alırlar ona göre davranırlardı. Onun emrine Sultan'ın kapı bekçisinin karşı gelmesi mümkün değildi. O, Sultan'ın saltanat tahtına oturduğundan beri aynı yolu izlemiş ve bu huyundan bahsetmemişti.

“Onun bu davranışları yüzünden Sultan'ın kalbinde kin ve nefret yer etmişti. Bir yandan haset maddesinden kaynaklanan o kötülüğü gidermek için fırsat kollarken, diğer yandan da onlarla iyi geçinmeye çalışıyordu. Sultan'ın onların gıyabında söylediği kötü sözleri Sultan'ın yakınında bulunan nankörler, o emirlere aktarıyorlardı. Emirler de bir yandan tevazuya onu tutarlarken, bir yandan da Sultan'ın gıyaplarında söylediği zehirli sözleri, Sultan'ın hayat fidanını kesmek için birbirleriyle görüş alışverişinde (meşveret) bulunuyorlardı. Sultana karşı hiçbir şey yokmuş gibi hareket ediyorlar, kurt ve tilki gibi de birbirinin oyunundan korkup çekiniyorlardı.” İbn Bibi (1996a: 283)

¹⁸³ Burgu (2011: 107); Turan (2010d: 353, 354)

¹⁸⁴ Kalonoros kalesinin fethinin ardından, sultanın adına nisbetle adı Alâiye olarak değiştirilmiştir.

¹⁸⁵ Anonim Selçukname'ye göre Sultan Alaeddin Keykubad, “bir şehrin temelini atılmasını söyledi. Emirlerle Konya surlarının miktarınca, burç çekilmesini emretti. Bir takım evler bir takım saraylar, köşkler yaptırdı ki tarif kabul etmez. Bu yapılar dolayısıyla Emirlerin geri kalan malları da buraya sarf oldu.” Anonim (1952: 29, 30)

¹⁸⁶ Anonim (1952: 29)

siyasal sermaye arasındaki bağlantıyı da gösterir niteliktedir. Zira tüketim yoluyla siyasal sermayenin arttırılması, Anadolu Selçuklularında sık görülen bir durumdur. Ekonomik sermayesi güçlü olan ümera, bir yandan hediyeler ve düzenledikleri ziyafetler yoluyla etrafına çıkar gruplarının oluşmasını sağlamakta,¹⁸⁷ diğer yandan ise kendilerine ait kalabalık kapı halkı ve ordular oluşturabilmekteydi.¹⁸⁸ Bununla birlikte, ümeranın ekonomik kaynaklarının kesilmesi veya tükenmesi durumunda, etraflarına toplanan çıkar grupları ve beslemek zorunda olduğu kapı halkı ve özel ordusu dağılabiliyordu.¹⁸⁹ Buna karşın Alâeddin Keykubad ise şahsi servet konusunda ileri giden¹⁹⁰ ve siyasi konularda ise yetki sınırlarını aşan ümeraya karşı tahammülsüzdü. Sultan, ümeranın üzerinde kurduğu baskıdan şikâyet ettiğinde dahi, ümeranın çıkar grubuna mensup olan ve sultanın yakınında bulunan kişiler, konuyu ümeraya bildirmekteydi.¹⁹¹ Bir başka şekilde söyleyecek olursak, Seyfeddin Ayaba'nın başını çektiği hizip, sultanın en yakınındaki kişileri dahi içerisine alacak kadar genişlemişti.

Ümeranın ekonomik ve siyasi çıkarlarına sultan tarafından tecavüz edilmesinin onlarda oluşturduğu kin nedeniyle, Anonim Selçukname'ye inanmak gerekirse, sultana karşı 24 emirin birleştiği bir ittifak oluşturuldu.¹⁹² Söz konusu emirler, bir bezm sırasında, sultanı Seyfeddin Ayaba'nın evine bir ziyafet için davet etmeye ve bu davet sırasında onu tutuklayarak, onun yerine daha rahat kontrol edebilecekleri, yani ekonomik ve siyasi çıkarlarını koruyabilecekleri, Koyluhisar'da tutuklu bulunan Celaleddin Keyferidun'u tahta çıkarmaya karar verdiler.¹⁹³ Şans eseri durumu haber alan, sultana

¹⁸⁷ Seyfeddin Ayaba'nın sarayında her gün 80 koyun kesiliyor olması, bir yandan kapı halkının çokluğunu gösterirken, diğer yandan da sarayında düzenlenen ziyafetlerle ilgili olabileceği de göz ardı edilmemelidir. İbn Bibi (1996a: 283)

¹⁸⁸ İbn Bibi, ekonomik sermayenin siyasal sermayeye dönüştürülmesi meselesini şöyle anlatmaktadır: “(...) Çaçnigir Emir Seyfeddin Ayaba, Emir-i Ahur Zeyneddin Başara, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluğca, hizmette kıdemli oluşları, servetlerinin bolluğu, adamlarının, mallarının ve erzaklarının çokluğu yüzünden gurur ve büyülenme yolunu tuttular.” İbn Bibi (1996a: 283)

¹⁸⁹ Aksarayî (2000: 128)

¹⁹⁰ İbn Bibi Alâeddin Keykubad konusunda şöyle demektedir: “(...) şahsi servet edinmede aşırıya kaçan ülke naiblerine hesap sormada ve onları cezalandırmakta çok sert davranırdı. O konuda ihmal gelmez, çekinip sakınmazdı.” İbn Bibi (1996a: 243)

¹⁹¹ İbn Bibi (1996a: 283).

¹⁹² Anonim (1952: 30)

¹⁹³ İbn Bibi'nin tabiriyle Keyferidun'un tahta çıkmasıyla söz konusu ümera istedikleri gibi at oynatabileceklerdi. İbn Bibi (1996a: 284).

sadık emirlerden Hokkabazoğlu Seyfeddin¹⁹⁴, söz konusu planı sultana bildirmiş ve sultan bu komplodan kurtulabilmişti. Bu durum karşısında sultan ise, Hokkabazoğlu Seyfeddin ve Emir Komnenos'un yer aldığı bir ittifak ile emirlerin tasfiyesi için bir karşı komplo düzenlediler. Ancak, Antalya'da oldukları ve Antalya'da Seyfeddin Ayaba'nın hizbinden olduğu anlaşılan Mübarizeddin Ertokuş'un yirmi yıldan beri Antalya hâkimi olması nedeniyle planlarını Kayseri'de gerçekleştirmek üzere ertelediler.¹⁹⁵

Kayseri'ye dönüşün ardından sultan planının ilk ayağı olarak, ümeradan kimsenin sultanın sarayına silahlı ve kalabalık olarak girmesini yasakladı. Yalnızca çizmecibaşı yanlarında bulunabilecek¹⁹⁶ ve böylece sultan emirleri rahatlıkla sarayında tutuklayabilecekti. Bu geleneğin yerleşmesinin ardından sultan planını gerçekleştirmek için harekete geçti. Buna göre bütün emirler, padişahın düzenleyeceği bezme davet edilecek ve bezm sonunda hepsi tutuklanacaktı. Kararlaştırılan gün geldiğinde, plan istenildiği gibi yolunda gitti ve Çaşnigir Emir Seyfeddin Ayaba, Emir-i Ahur Zeyneddin Başara, Emir Bahaeddin Kutluğca gibi önde gelen emirler ile o anda sultanın sarayında bulunan köleleri tutuklandı. Tutuklamaların sonrasında ise, sultan kendine ait olarak gördüğünü geri aldı ve söz konusu ümeranın bütün mallarını ve servetlerini kaleme alıp, evlerini, kölelerini ve sahip oldukları her şeyi müsadere ettiler.¹⁹⁷ Bununla birlikte, ertesi gün, orta dereceli emirlerden Emir Kemaleddin Kamyar, Kâfi-yi Tercüman oğlu Zahirreddin Mansur ve Mah-i Horasan oğlu Şemseddin'in aralarında gizlice konuştuklarını gören sultan, hepsinin mallarını müsadere ederek, onları Anadolu'dan sürdü.¹⁹⁸

Sultan kendisine karşı harekete geçmiş ümeranın önde gelenlerini tutuklayınca, yine de işi bitmiş sayılmazdı, zira söz konusu ümeranın oldukça kalabalık maiyeti bulunmakta ve Hokkabazoğlu Seyfeddin bunların karışıklık çıkarabileceği uyarısında bulunmuştu. Hokkabazoğlu'na göre, eğer söz konusu adamların hepsi öldürülür ve malları müsadere

¹⁹⁴ Ümeranın yaptığı toplantıdan sarhoş bir vaziyette çıkıp Hokkabazoğlu Seyfeddin'in evine giden bir gulam sultana karşı hazırlanan suikast planını Hokkabazoğlu'na anlatmıştır. İbn Bibi (1996a: 284)

¹⁹⁵ İbn Bibi (1996a: 284)

¹⁹⁶ İbn Bibi (1996a: 284, 85)

¹⁹⁷ İbn Bibi (1996a: 286)

¹⁹⁸ İbn Bibi (1996a: 289)

edilirse bu sorun da ortadan kalkardı. Sultan, Hokkabazoğlu'nun fikrini kabul etmesine ve işi uygulaması için Hokkabazoğlu'na yüzüğünü vermesine rağmen, Emir Komnenos'un araya girmesiyle, emirlerin adamlarının öldürülmesi fikrinden vazgeçildi¹⁹⁹ ve yalnızca mallarının müsadere edilmesine karar verildi. Böylece, emirlerin yakınlarının kalelere hapsedilmesini, büyük kölelerin mallarının müsaderesinden sonra serbest bırakılmalarını, küçük kölelerin ise taşthane ve gulamhanelere teslim edilmesine karar verildi. Emirlerin ve yakınlarının malların müsaderesi ile birlikte hazine nakit ve mücevherlerle dolmuş ve sultan gerçek anlamda tahtın sahibi olabilmişti.²⁰⁰

Sultan Alâeddin Keykubad ile ümera arasındaki çıkar çatışması, Anadolu Selçuklu siyasetinde sıklıkla görülen siyasal güç dengesinin, dengesizliğe dönüşmesinin önemli örneklerinden bir tanesidir. Siyasal alandaki potansiyel dengesizlik, belirsizlik ve bulanıklık, sultanı ve emirleri siyasal güçlerini arttırmaya zorluyor ve bu iş için de ümera ve sultan bütün ekonomik kaynaklarını seferber ediyorlardı. Elde etmiş oldukları geniş iktâ gelirleriyle, sultanı dahi geçebilen tüketim faaliyetlerine girişen ümera, aynı zamanda söz konusu ekonomik güçle siyasi gücünü arttırıyor ve bu gücü ve ekonomik çıkarlarını korumak maksadıyla sultanı dahi tahttan indirmek amacıyla harekete geçiyorlardı. Sultan ise siyasi ve ekonomik dengeyi kendi lehine tesis etmek ve korumak maksadıyla ümeranın ekonomik gücünü kırmaya çabalıyordu. Sonuç olarak birbirlerinin yetki ve çıkar alanlarına girilmesinden rahatsızlık duyan sultan ve ümeranın çatışması genellikle kanlı bir şekilde sonuçlanıyordu. Alâeddin Keykubad tarafından emirlere karşı kazanılan bu zaferle, bir başka deyişle emirler lehine bozulan güç dengesinin, yeniden sultan lehine tesis edilmesinin ardından Anadolu Selçuklu devletinin en parlak devri yaşanmıştır. Siyasi ve ekonomik olarak Alâeddin Keykubad

¹⁹⁹ İbn Bibi söz konusu olayı şöyle anlatır: “Bu kararın haberi iyi kalpli Komnenos’un kulağına gelince o, hiç vakit geçirmeden atına binip bir kölesi ve seyisi ile Sultan’ın dergâhına gelerek görüşme izni istedi. İzin verilince içeri girdi. Başını yere koyarak, ‘Siz cihan padişahımızın devleti binlerce yıl mutluluk içinde sürsün. Bugün bendeniz, saltanat sarayından çıkıp evime giderken yanımda çok sayıda adamım vardı. Eve vardığımda onlardan sadece bir köle ile bir seyisin kaldığını gördüm’ dedi. Sultan sebebini sorunca ‘Duyduğuma göre Naib Seyfeddin, emirlerin adamlarını ve kölelerini öldürtmek için (sizden) izin almış. Adamlarım, bu haberi duyunca hepsi telaşlanıp perişan oldu ve bana dediler ki, ‘Eğer sen yarın cezalandırılacak bir suç işlersen, bize de aynı ceza verilecek. Bir olay olmadan durumumuzu kurtaralım ve başımızın çaresine bakalım.’ Onun üzerine Sultan, ‘Doğru söylemişler’ diyerek, ona aman mendilini vererek o hükmün iptal edilmesini (...)” İbn Bibi (1996a: 291)

²⁰⁰ İbn Bibi (1996a: 291)

devri, öncesi ve sonrasının ulaşamadığı seviyeye ulaşmıştır.²⁰¹ Sultan, söz konusu komplonun ardından gücü kendinde toplamış ve Anadolu Selçuklularının en merkezi dönemi yaşanmıştır.

Bununla birlikte uzun bir dönemin ardından Sultan ve ümera arasında yeni bir çatışma baş göstermiş ve bu çatışmada kazanan, ilkinin aksine ümera olmuştur. Anadolu Selçuklu tarihinin en başarılı olarak kabul edilen sultanı, bir başka ümera grubu tarafından, çıkarlarının tehlikeye düşmesi nedeniyle hal'edilmiştir. İkinci ittifak grubunun eyleme geçmesi için, ilk komplonun üzerinden on dört yıl geçmesi gerekmiştir.²⁰²

Alâeddin Keykubad, 1237 yılında Amid seferi için ordusunu Kayseri'de bulunan Meşhed ovasında topladığı sırada, Şam, Fars, Kirman, Yemen, Taif, Rus, Bulgar, Rum ve Frenk elçilerinin ve Anadolu Selçuklu devletinin ileri gelen devlet adamlarının da bulunduğu ziyafette aniden hastalanmış ve hayatını kaybetmiştir. Kaynakların anlatımından anlaşıldığı üzere Sultan zehirlenmiştir. İbn Bibi, Sultan'ın, Çaşnigir Nasireddin Ali'nin getirmiş olduğu bir tavuğu yemesinin ardından rahatsızlanmış ve gittiği Keykubadiye sarayında çokça kustuktan sonra hayatını kaybetmiştir.²⁰³ İbn Bibi açıkça zehirlendiğini söylemese de, Sultan'ın ölüm şekli bir zehirlenmeyi gösterir niteliktedir. Abû'l-Farac ise, İbn Bibi'ye benzer şekilde, sultanın yiyip içip, eğlenmesine rağmen, birden bire bağırsaklarında bir ağrı hissederek, kendisinden çok kan geldiğini ve bir süre sonra ölümünün gerçekleştiğini belirtmektedir.²⁰⁴ İbn Bibi ve Abû'l-Farac'ın ölüm şeklini anlatmalarına rağmen, zehirlenme konusunda sessiz kalmalarına karşılık Anonim Selçukname açıkça, büyük şehzade Gıyaseddin Keyhüsrev'in, ahlaksız emirlerle ortak hareket ederek Sultan'ı zehirlediğini yazmıştır.²⁰⁵ Benzer şekilde Elvan Çelebi de Baba İlyas hakkında yazdığı menakıbnâme de Gıyaseddin Keyhüsrev'in içine şeytan dolup babasını zehirlediğini söyler.²⁰⁶ Bütün bu kaynaklardan anlaşıldığı

²⁰¹ Alâeddin Keykubad devrinin geniş bir analizi için bkz. Burgu (2011); Uyumaz (2003); Turan (2010d: 347-422)

²⁰² Alâeddin Keykubad, ilk komployu 1223 tarihinde bastırırken, ikinci komplo 1237 yılında sultanın zehirlenerek öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.

²⁰³ İbn Bibi (1996a: 456)

²⁰⁴ Abû'l-Farac (1999b: 536)

²⁰⁵ Anonim (1951: 31)

²⁰⁶ Akt. Burgu (2011: 184)

kadarıyla Sultan, ziyafet sırasında aniden rahatsızlanmış ve görünen o ki zehirlenmiştir. Peki, bu zehirlenme olayında suçluyu veya suçluları bulmak mümkün mü? Bunu belirlemek için ölümün ardından gelişen olayları incelemek bizi gerçeğe yaklaştıracaktır.

Sultan'ın ölümünün ardından, hızlı bir şekilde emirler, sultanın büyük oğlu olan Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta geçirmiş ve ona biat etmişlerdir.²⁰⁷ Ancak, Gıyaseddin Keyhüsrev büyük evlat olmasına rağmen²⁰⁸, ölümünden kısa bir süre önce Alâeddin Keykubad, ortanca oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliaht olarak tayin etmiş ve devletin ileri gelenlerini ona biat etmeye ve onu destekleyeceklerine and içmeye zorlamıştır.²⁰⁹ Her şeyden önce ölümünün arkasından, hızlı bir şekilde, veliahdın değil de, Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkarılması, ümeranın bir kısmının veliaht tayininden ve biata zorlanmalarından memnun olmadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte kısa süre içerisinde, bir ümera grubu tarafından Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçirilmesi, ümera arasında bir süredir oluşturulmuş ittifakın varlığını gösterir niteliktedir. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkarılmasında ve ona biat edilmesinde isimleri geçen emirler şunlardır: Çaşnigir Şemseddin Altunaba, Kadı Şerefeddin Oğlu Taceddin Pervane, Üstadüddar Cemaleddin Ferruh, Saadeddin Köpek, Gürcü oğlu Zahirreddin. Buna karşın, Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasına karşı olan ve veliaht taraftarı olan emirler grubu ise Emir Kemaleddin Kamyar, Hüsameddin Kaymeri, Hüsameddin Kayır Han ve İbn Bibi'nin dışarıdan gelen bazı emirler dediği kişilerden oluşmaktaydı. Bu kişiler Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıkarıldığı sırada henüz durumdan habersizlerdi.²¹⁰ Elbette, Alâeddin Keykubad'ın ölümüyle sonuçlanan bu ittifakın nedenini kesin olarak belirleyebilmek mümkün değildir, fakat bazı izlerden yola çıkılarak bazı varsayımlar ortaya atılabilir.

Öncelikle, daha önceden söylendiği üzere, Alâeddin Keykubad, güç dengesinin korunmasına ve gücün kendisinde toplanmasına son derece önem veren ve emirlerin

²⁰⁷ İbn Bibi (1996b: 19, 20); Abû'l-Farac (1999b: 537)

²⁰⁸ Alâeddin Keykubad'ın birisi Hıristiyan bir anneden olma Gıyaseddin Keyhüsrev ve ikisi Eyyûbi Meliki Adil'in kardeşi olan Melike-i Adiliye'den olma İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddin isimlerinde üç oğlu bulunmaktaydı.

²⁰⁹ İbn Bibi (1996a: 454)

²¹⁰ İbn Bibi (1996a: 20)

bağımsız hareket etmelerine, kendi yetki alanlarından, kendisinin izni olmadan çıkmalarına izin vermeyecek kadar kudretli ve katı bir sultandı. Bununla birlikte, Anadolu Selçuklu tarihi boyunca sık sık görüldüğü üzere emirler arasından, kendilerine biçilen rolü oynamayla her zaman yetinmeyen ve daha fazla güç ve zenginlik istenciyle hareket edebilme potansiyelleri yüksek olan kişiler çıkabilmekteydi. Sultanın ölümü, onların daha serbest hareket etmelerini sağlayabilirdi. Benzer şekilde Gıyaseddin Keyhüsrev büyük evlat olmasına ve genellikle saltanatın büyük oğula geçmesi uygulaması olmasına rağmen veliaht ilan edilmemesi, bu ittifak grubuna Gıyaseddin Keyhüsrev'in de katılmasını sağlamış olabilir. Zira İbn Bibi bu konuda sessiz kalsa da, sultanın ölümü konusunda, Anonim Selçukname ve Elvan Çelebi kesin olarak Gıyaseddin Keyhüsrev'i suçlamaktadır. Böylelikle Gıyaseddin Keyhüsrev sultan olabilecekti. Kaynakların Gıyaseddin Keyhüsrev'in kişiliği hakkında söylediklerine ve yaşının henüz çok genç olduğuna bakılırsa, emirlerin de Gıyaseddin Keyhüsrev üzerinde tahakküm kurabilecekleri ve ona istediklerini yaptırabileceklerini düşünmüş olabilirler.²¹¹ Emirlerin Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta çıkarma planı yapmalarının nedenlerinden birisi de bu olabilir.

Nedenlerden bir diğeri ise sultanın bir süre önce, Celaleddin Harzemşah'ın Yassıçemen savaşını kaybetmesi ve bir süre sonra sahneden silinmesinin ardından serbest kalan ve buldukları bölgeleri yağmalayarak geçinen, sayıları 12000 ila 16000 arasında olması muhtemel, başlarında Kayır Han'ın bulunduğu Harizmlileri hizmetine alması olabilir. Zaten gücü kıskançça tekelinde bulduran bir sultanın baskısı altında bulunan ümeranın, sultanın gücünü daha fazla arttıracak Harizmlileri kendisine bağlaması ve onlara iç siyasette, güç dengesini daha da pekiştirecek, yetkiler vermesi ümerayı rahatsız etmiş olması düşünülmelidir.²¹² Böylelikle, sultanı velinimetisi olarak gören ve ona sadık bulunan Harizmlilerin ve bunun yanı sıra sultana son derece bağlı olan

²¹¹ “İbn Bibi, Selçuklu hanedanına bağlı ve onun kudsiyetine inanmış bulunmasına rağmen, Sultanın gençliği, bilgisizliği ve adi insanlarla düşüp kalkması yüzünden birçok felakete sebep olduğunu yazar. Arap kaynakları Keyhüsrev'in eğlenceye, içkiye ve kadına düşkün, aklının eksik olduğundan, vahşi hayvanlar besleyerek onlarla oynadığından ve ölümünün de bunlardan birinin kendisini ısırması ile vukubulduğundan bahsederler.” Turan (2010d: 473, 474)

²¹² Kayır Han ve diğer Harizmlilerin hizmete alındıklarında, onlara Erzurum vilayetini iktâ olarak vermiş olmasına rağmen, daha sonra iktaları değiştirilmiş ve Harizmlilerden Kayır Han'a Erzincan, Bereket Han'a Amasya, Küçlü Sengüm'e Larende ve Yılan Boğa'ya da Niğde iktâ olarak verilmiştir. İbn Bibi (1996a: 433, 434). Aynı zamanda, Sultan öldürülmesinden kısa bir süre önce, ölen Şarabsalar Fahreddin Ayaz'dan boşalan ve önemli bir görev olan Sivas işlerinin çekilip çevrilmesi ve oranın korunmasını Kayır Han'a vermişti. İbn Bibi (1996a: 454)

Melikü'l-Ümera Kemaleddin Kamyar gibi ordunun kontrolü elinde bulunduran güçlü bir emirin, sultanın veliaht ilan ettiği İzzeddin Kılıç Arslan'ı destekleyecekleri ve baskıdan kurtulmak isteyen söz konusu ümeranın Harizmliler ve Melikü'l-Ümera yüzünden istedikleri bağımsızlığa kavuşamayacaklarını ve güç dengesini kendi lehlerine çeviremeyeceklerini düşünmüş olmaları hiç de ihtimal dışı değildir. Aynı zamanda, İran ağırlıklı ümera içerisine yabancı olarak değerlendirilebilecek Harizmliler ümeranın dahli, İranlı ümerayı rahatsız etmiş olabilir. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçmesinin ardından, ilk iş olarak, Saadeddin Köpek'in emriyle, Kayır Han'ın tutuklanması, savımızı destekler niteliktedir.²¹³

Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçirilmesinin ardından ortaya çıkan yeni güç dengesinde, Saadeddin Köpek'in konumu, bize bu ittifakın liderliğini yapan kişinin Köpek olduğunu gösterir niteliktedir. İttifakın başını çeken isim olduğunu düşündüğümüz Saadeddin Köpek, sultan yetkilerinin ötesine geçen bir güce ulaşmış ve henüz küçük yaşta olan sultanı yönetir duruma gelmiştir. Daha önceden de söylendiği üzere, kurulan ümera ittifakları ilk hedeflerine ulaştıktan sonra, genellikle bir iç çatışma yaşamakta ve içlerinde en güçlü olan emir diğer emirleri tasfiye etmekte ve gücü tekelleştirmektedir. Saadeddin Köpek'in başını çektiği ittifakın sonu da benzer şekilde olmuş ve eski müttefiki olan diğer emirleri tasfiye eden Köpek gücü tekelleştirmiş ve kendi adamlarını kilit mevkilere yerleştirerek, tekelleştirdiği gücü pekiştirmiştir.²¹⁴ Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, babasının Seyfeddin Ayaba ile yaşamış olduğu krizi, Saadeddin Köpek ile yaşamış ve babasının Emir Komnenos, Hokkabazoğlu Seyfeddin ve Mübarizeddin Çavlı ile ittifak yaparak üstesinden geldiği sorunu, Candar Hüsameddin Karaca ile yapmış ve Saadeddin Köpeği ortadan kaldırmıştır.

Olası nedenleri ortaya koyduğumuzda, emirlerin siyasal ve ekonomik çıkarlarını korumak ya da güçlendirmek amacıyla sultanı ortadan kaldırdıkları ihtimali oldukça gerçekçi gözükmektedir. Her zaman olduğu gibi, çıkarları söz konusu olduğunda ümera ittifak oluşturma yoluna gitmiştir. İttifak yoluyla mevcut güçlerinin çok ötesinde gücü elde edebilmekteydiler. İttifak yoluyla oluşturdukları güç Anadolu Selçuklu tarihinin en

²¹³ Burgu (2011: 182); Kaymaz (2009: 27); Kaymaz (2011: 84, 85); Turan (2010d: 427); Uyumaz (2003: 92,93)

²¹⁴ Saadeddin Köpek devri hk. bkz. Kaymaz (2009: 39-58); Turan (2010c)

güçlü sultanını dahi tahttan indirebilecek ve istedikleri şehzadeyi sultan ilan edebilecek kadar güce sahip olabiliyorlardı.

2.5. SİYASET VE TÜKETİM

Yukarıda tüm bu yazılanlara bakıldığında, Anadolu Selçuklu siyasetinde, bağlayıcı kurallar, sözleşmeler ve bunları denetleyecek bir yapı bulunmaması nedeniyle, ne sultan yerinden emindi, ne de ümera. Her an buldukları konumu ve konularıyla birlikte hayatlarını da kaybetme tehlikesi ile birlikte yaşamaktaydılar. Bu nedenle bir yandan sultan bireysel otoritesini, meşruiyetini ve hegemonyasını üretmek ve sürekli olarak yeniden üretmek, diğer taraftan ise ümera kendi çıkarlarını korumak amacıyla lüks tüketime başvurmak zorundalardı. Yukarıda sık sık söylendiği üzere, Anadolu Selçuklu siyaseti bir belirsizlik ve bulanıklık alanı idi. Söz konusu belirsizlik ve bulanıklık, sadece ümera ve sultan arasında değil; ümeranın kendi içerisinde de güvensizliklere neden olabiliyordu. Pek çok örneğine rastlandığı ve daha önce de söylendiği üzere siyasal sistem, daha çok andlaşma, söz verme, yemin etme üzerinden işlemekteydi. Sultanın veliaht belirlemesi ve buna ümeranın gerçekten veya sözde yemin etmeleri ve biat etmelerinin bir bağlayıcılığı bulunmamakta, ümera gücüne dayanarak, ittifakalar kurarak, uzlaşarak ya da çatışarak Sultanın kim olacağına belirlenmesinde kesin söz sahibi idiler. Benzer şekilde, sultanın tahtta kalması veya tahttan indirilmesi konusunda da ümeranın gücü oldukça etkili olabiliyordu. Alâeddin Keykubad'a karşı girişilen komplolarda görüldüğü üzere, bunlar ümeranın siyasal ve ekonomik çıkarlarını koruma veya bunları daha da geliştirme girişimlerinin sonucuydu. İleride örneklerle anlatılacağı üzere²¹⁵, lüks tüketim gerek sultan için gerekse de ümera için siyasal alanda ayakta kalabilmenin, güçlü olabilmenin ve gücünü koruyabilmenin temel enstrümanlarından birisiydi.

Sultan, siyasal ve ekonomik sistem piramidinin tepesindeki isimdi. En azından teorik olarak, siyasal ve ekonomik güç sultanda toplanır ve sultan bu gücü istediği biçimde, piramidin aşağılarına doğru paylaştırırdı. Sultanın en önemli gücü ve meşruiyeti, siyasal ve ekonomik gücün paylaşımında yatmaktadır denilebilir. Sultan, bir yandan sahibi

---

²¹⁵ Bkz. Bölüm 3.

olduğu ülke toprağını, iktâ yoluyla paylaşırken, diğer taraftan ise çeşitli tüketim ritüelleri vasıtasıyla taşınır her türlü malı paylaşıyor ve dağıtıyordu. Siyasal ve ekonomik sistem piramidinde, sultanın hemen ardındaki basamakta yer alan ümera ve ekâbir, sultanın paylaşırma işlevine benzer şekilde, kendisinin altında olanlarla ekonomik ve siyasal gücünü paylaşmak zorundaydı. Bazı çağdaş kaynaklarda bu konuya ne kadar önem verildiğini görmekteyiz.²¹⁶ Tüketim sayesinde gerek sultan, gerekse de ümera, etrafında, genellikle çıkarları tatmin edildiği müddetçe, kendilerine bağlı bir çıkar çevresi oluşturmaktaydı.²¹⁷ Bu nedenle, kapitalist bir zihniyetle bakıldığında israf ve irrasyonel olarak değerlendirilebilecek biçimde servetlerin tüketildiğini görmekteyiz. Ancak, dönem şartları düşünüldüğünde servetin yoğun bir şekilde tüketilmesi veya paylaşılmasının irrasyonel değil; aksine siyasal alan için bir zorunluluk olduğu görülmektedir. Dönem kaynaklarında, cömertlik olarak adlandırılan, servetin paylaşılması olumlu bir özellik olarak nitelenmiş ve sultanın nasıl olması gerektiğine dair siyasetname ve benzeri eserlerde, adil olmasının vurgulanmasının hemen arkasından cömert olmasının da gerektiğinin üzerinde durulması, servetin paylaşılmasına ne denli değer verildiğini göstermektedir.²¹⁸ Dünya malını, serveti hor gören Mevlâna dahi, ümeranın servetini ve zenginliklerini, cömertçe tükettiği, paylaştığı sürece hoş görmüş ve meşrulaştırmışlardır.²¹⁹ Bir başka deyişle ümeranın siyasal alan

²¹⁶ Örneğin Aksarayî yöneticilerin cömert olması gerektiği konusunda şunları söylemektedir: “İslâmın şerefini kazanan, yönetme rütbesine kavuşan, yüksek makam ve mertebeye nasiplenen kimsenin o rütbe ve şerefın sonucu olarak ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermede acele davranması, halkın ihtiyaçlarını geri çevirme düşüncesini aklına getirmemesi gerekir. İnsan eğer birkaç gün dünya nimetlerinden faydalanır ve onlarla yaşarsa, öteki dünyada da yaptıklarının karşılığını görebilir. (...)

“Ebu Hâzım, Harun er-Reşid’e şöyle yazmıştı: ‘Yüce Allah sana iki şey vermişti: Birincisi mal, ikincisi kılıç. Malla iyilik tohumunu ekmek, kılıçla fesadı halkın arasından kaldırmak gerekir.’ Aksarayî (2000: 76)

²¹⁷ Örneğin İbn Bibi, ümeradan güçlü kişilerden bahsederken, sık sık malının çokluğunun hemen arkasından adamlarının çokluğundan bahsetmesi, bu iki gücün iç içe olduğunu gösterir niteliktedir. Melikü'l-Ümera Hüsameddin Çoban ve Melikü'l-Ümera Seyfeddin Kızıl hakkında İbn Bibi şunları söylemektedir: “(...) ülkenin seçkinlerinin ve büyüklerinin önde gelenlerinden, yardımcılarının ve adamlarının çokluğu ve mal ve mülklerin fazlalığıyla tanınan (...)” İbn Bibi (1996a: 159)

Aksarayî ise siyasal ve ekonomik gücünü kaybeden bir emirin etrafındaki çıkar grubunun nasıl dağıldığına dair Sahib Fahreddin Kazvinî örneğinde belirtiyor. Bkz. Aksarayî (2000: 128)

²¹⁸ “Kutlu Feridun melek değildi; misk ve amberle de yıkanmamıştı.

O iyiliği adaleti ve bağlılıkla buldu; adil ol ve bağlılıkta bulun, o zaman Feridun sen olursun.” Aksarayî (2000: 262)

“Büyük ve kerim insanların âdeti cömertliktir, alçak insanlarınki ise nankörlüktür.” Râvendî (1999a: 235)

²¹⁹ Mevlâna, kişilerin servetlerinin çokluğuna dair yaptığı bir konuşma sırasında, döneminin zenginlerinden Pervane Muineddin Süleyman’dan da örnek vermiştir: “Zamanımızda da Emir Muineddin Süleyman, [halife] Osman gibi, Yüce Tanrı’nın verdiği nimetlere tam bir ciddiyetle şükrediyor, bütün bilginleri, fakirleri, dini bütün kişileri ve arifleri besliyor. Ümmetin bütün müstahak olanlarına türlü yardımlar ediyor (...)” Eflâkî (2006: 174)

için yaptığı tüketimin yanı sıra, ihtiyaç sahiplerine yaptıkları yardımlar ve cömertlik servetlerini, lüks yaşamlarını ve aynı zamanda siyasal konumlarını meşrulaştıran işlev görmektedir. Böylelikle bir yandan tüketim vasıtasıyla lüks yaşamlarını sürdürüp, siyasal alandaki güçlerini korur veya artırırken, diğer taraftan ise halk nazarında meşruiyetlerini ve hegemonyalarını üretebiliyor ve yeniden üretebiliyorlardı.

Lüks tüketimin veya cömertliğin, kapitalist döneme göre çok ileri seviyelerde olması muhtemel nedenleri arasında, siyasal gereklilik olduğu gibi, henüz kapitalist anlamda bir kâr anlayışının yerleşmemiş olması ve toprak mülkiyetinin o günkü şartlarıyla da ilgili olabilir. Ümeranın yaptıkları işe karşılık kendilerine verilen ikta üzerinde mülkiyet hakları bulunmamaktaydı. Görevlerinin sona ermesi, gelir kaynaklarının tükenmesine de neden olmaktadır. Görevlerini kaybetmemek ve siyasal alanda güçlü olmak, gelir kaynaklarını ellerinde tutabilecekleri anlamına geldiği gibi, siyasal alandaki güçleri de bir bakıma ekonomik güçlerini doğru şekilde kullanmalarına bağlı idi. Elbette bu yeterli bir koşul değildi, zira siyasal alanda oldukça güçlenen ümeranın buna rağmen tasfiye edildiğine rastlandığını Emir Seyfeddin Ayaba ve Saadeddin Köpek örneklerinde görebilmekteyiz. Bununla birlikte özellikle Seyfeddin Ayaba'nın güçlenmesinin en önemli nedenlerinden birisinin de ekonomik gücünü siyasal güce başarılı bir şekilde çevirebilmesi olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.²²⁰ Bununla birlikte söz konusu emirlerin tasfiyesindeki temel nedenin, ele geçirdikleri ekonomik ve siyasal güç ile sultanı rahatsız edecek bir konuma gelmiş bulunmaları ve sultanı baskı altına alma gayretleri olarak gözükmüyor. Görünen o ki, siyasal alanda başarılı olmak için, bir yandan sultanın güvenini kazanmak ve onu rahatsız edecek hareketlerden kaçınmak gerekirken, diğer taraftan ise etrafındaki çıkar gruplarını ve aynı zamanda halk tabakasını da tatmin etmek gerekmektedir. Her an görevini kaybetme ve bununla birlikte mallarının müsaderesiyle ekonomik gücünü kaybetme tehlikesiyle yüz yüze bulunan ümeranın, söz konusu ekonomik sermayesini cimrilikle elde tutması veya kapitalist tarzda yatırıma dönüştürerek kar elde etmesi mümkün gözükmemektedir. Bu belirsiz ve bulanık

²²⁰ İbn Bibi'nin Seyfeddin Ayaba'nın güçlenmesi konusunda verdiği bilgiler savımızı destekler niteliktedir: "Melikü'l-Ümera Emir Seyfeddin Ay-Aba, ülkenin büyük beylerini kendine bağlamış, minnetlerde, bağış ve hediyelerde bulunarak onların boyunlarını itaat halkasına sokmuş, mutfağında her gün 100 baş koyunun tüketildiği, meclis ve sofrta takımlarının tamamı işlemi altından ve gümüşten olan, giyecek ve yiyeceklerine çok titiz davranıp lükse kaçan, en yeteneksiz şaire ve en küçük ziyaretçisine dahi bin dinardan aşağı bağışta bulunmayan, alışkanlıklarından vazgeçmeyen ve yapılan bir şeyde eksiklik ve ihmal gördüğü zaman her zaman tepki gösteren biriydi." İbn Bibi (1996a: 222)

durumun, yoğun bir tüketim faaliyetiyle sonuçlanması üzerinde etkili olduğunu düşünmek sanıyoruz ki yanlış olmayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARINDA GÜÇ VE NÜFUZ SEMBOLÜ OLARAK LÜKS TÜKETİMİN KULLANIM ALANLARI

Birinci bölümde kısaca değinildiği üzere, lüksü tanımlayabilmek, neyin lüks olmadığını anlamlandırabilmekle ilgilidir. İnsanların şeyleri simgeleştirmeleri ve tanımlamaları için karşıtlıklar oldukça önemlidir. Temizi tanımlayabilmek için kirliye, güzeli tanımlayabilmek için çirkine, sıcakı tanımlayabilmek için soğuğa vs. ihtiyaç duyar insanoğlu. Benzer şekilde lüksü tanımlayabilmek için de karşıtlıklar üzerinden anlamlandırmak gerekir ve öyle de yapılmıştır. Lüks, lüks olmayanın, bayağının, sıradanın karşıtıdır. Bayağı, sıradan ise genel olandır. Kolay ulaşılabilendir. Dolayısıyla lüks olarak tanımladığımız şeyler, herkesin kolay ulaşamadıklarıdır. Lüks mal, ekonomik temelli sınıfların varlığı ile ilgilidir. Bir malın ya da faaliyetin lüks olarak tanımlanması için, her şeyden önce azınlık bir grubun ulaşabilmesi; buna karşılık çoğunluğun ulaşamaması gerekir. Belirli bir toplum içerisinde çoğunluğun ulaşabildiği sıradandır. Lüks, kullanım değerinden tamamen bağımsız olmasa da, öncelikle kullanım değeriyle, yani kişiye sağladığı fayda üzerinden açıklanamaz. Örneğin su, kullanım değeri en fazla olan, yaşayan varlıkların en çok ihtiyaç duydukları maddedir; bununla birlikte, su her zaman her yerde lüks değildir. Suyu lüks olarak tanımlamak için, bazı özel koşulların oluşması gerekir. Kuraklık dönemlerinde veya çöl gibi suyun az bulunduğu bölgelerde su lüktür; sulak yerlerde sıradandır.

Bir maddeyi ve faaliyeti lüks olarak kesin, değişmeyen bir şekilde tanımlamak mümkün değildir. Maddelerin ve faaliyetlerin lüks kavramı dönemsel ve mekânsal olarak değişebilmektedir. Bununla birlikte neyin lüks olabileceği tanımlanabilir. Her şeyden önce bir şeyi lüks olarak tanımlayabilmek için, o şeyin azınlık bir insan grubu tarafından ulaşılabilirken, çoğunluk tarafından ulaşılabilmesi ve çoğu zaman arzulanması gerekir. Aynı zamanda, sınıfsal tanımlamalarda ve ayrımlarda kullanılabilmesi gerekir. Son olarak, bir şeyin veya faaliyetin lüks olarak anlamlandırılabilmesi için toplumun büyük kesimi tarafından bilinir olması gerekir.

Yukarıda söylendiği üzere, her dönemin ve mekânın kendine has lüks maddeleri ve faaliyetleri bulunmaktadır. Anadolu Selçukluların yaşamış olduğu Ortaçağ Anadoluşunda da tanımlanabilecek genel bir lüks kavramı bulunmaktadır. Bir başka deyişle, azınlık bir sınıf tarafından yapılabilen ve karşılanabilen, fakat çoğunluğun mahrum kaldığı mallar ve faaliyetler belirlenebilir. Ortaçağ şartlarında üretim araçlarının mevcut durumu, ulaşımın ve bilimsel gelişmenin aşaması düşünöldüğünde, günümüz için sıradan olan pek çok şeyin, dönem şartlarında lüks olacağına şüphe yoktur. Üretim araçları henüz yoğun bir üretim yapma kapasitesinin çok uzağındaydı. Üretim, makine gücünden daha fazla insan emeğine gereksinim duymaktaydı. Üretimin araçlarının görece ilkel düzeyde olması, bir mal için gereken üretim zamanının uzun olmasına ve üretilen malların miktarının düşük düzeyde olmasına yol açmaktaydı. Bu nedenle piyasaya sürölebilen malların az miktarda olması, dolaysız olarak fiyatların yükselmesine neden olacaktır. Malların fiyatlarının yükselmesi ve az miktarda olması nedeniyle de söz konusu mallar lüks kavramına dâhil olacaktır.

Üretim araçlarının kapasitesinin, tüketim maddeleri üzerinde etkisine benzer şekilde, ulaşım olanaklarının zorlu, tehlikeli ve kısıtlı olması da, ticarete konu olan malların miktarını, fiyatlarını ve mallara ulaşım olanaklarını etkileyecek en önemli faktörlerden birisiydi. Yolların, bununla birlikte ticaretin güvenliği konusu, ortaçağın en büyük problemlerinden bir tanesiydi. Karada ve denizde ticaret kervanlarına ve gemilerine sıklıkla saldırı oluyordu. Herhangi bir ortaçağ devletinin, hâkimiyet alanında, tamamen güvenli bir ortam hazırlaması oldukça zordu. İletişim, ulaşım ve doğanın insan üzerindeki egemenliği, güvenliğin sağlanma olanaklarını kısıtlayan ya da engelleyen etkenlerdi. Özellikle Ortaçağ'da Anadolu Selçuklularının çevresinde, parçalı bir siyasi yapı mevcuttu. Bir başka deyişle gücün tek elde toplandığı, büyük devletlerden ziyade, gücün ve hâkimiyetin parçalı olduğu, küçük beylikler veya devletlerden müteşekkil bir siyasi yapı bulunmaktaydı. Söz konusu parçalı yapı, ticaret yollarının güvenliği açısından olumsuz bir unsur olduğu gibi, tüccarların vereceği vergi oranlarının da artmasına neden olmaktadır, çünkü, eğer özel bir ticaret anlaşması yoksa, her hâkim, topraklarından geçen tüccarlardan vergi almak isteyecektir. Bunun yanı sıra, teknolojinin imkânları ile doğanın insan üzerindeki egemenliği ters orantılıdır,

teknolojinin gelişmişlik düzeyi, doğanın insan üzerindeki baskısını arttıracaktır veya azaltacaktır. Ortaçağ'da teknolojinin kısıtlı bir düzeyde olması sebebiyle, ulaşım olanakları kısıtlı, tehlikeli ve ulaşım süresi uzundur. “Akıntılar ve gelgitin, hâkim rüzgârların, kıyıların özelliklerinin, belirli yerlerdeki hava olaylarının ritminin, özellikle de karadan ve denizden esen günlük meltemlerin, kürekli ve yelkenli gemiler döneminde seyrüsefer üzerinde –fiilen kontrol edici etmenler olmasalar da- daima güçlü bir etkisi olmuştur.”²²¹ Kış aylarında, denizde ve karada ulaşım neredeyse durma noktasına gelmekteydi. Akdeniz’i ele almak gerekirse, 12. yüzyılda doğu-batı arası ticaret mart sonu ve ekim sonu arasındaki sürede yapılabiliyor ve kış aylarında, kış fırtınalarından korkulduğundan dolayı, ticaret gemilerinin kış aylarında yelken açtıkları çok nadir görülürdü. Yaz aylarında ise doğu rüzgârları çok ender eserdi. Bu nedenlerden ötürü, es-salibiye mevsimleri, elverişli hava koşullarının başlayıp sona erdiği iki kısa süreye sıkışmıştı; denize açılmak da bu kısa sürelerde elverişli oluyordu. 13. yüzyılda, Kutsal Topraklar’a gidecek gemilerin büyük bölümünü martın son haftalarında ve nisan başlarında Batı’dan ayrılıyorlardı. Doğuya yolculuk ortalama bir ila bir buçuk ay sürüyordu ve gemiler nisan ortasından ya da sonundan önce Akkâ’ya ulaşamıyorlardı. Dönüş hazırlıkları en az iki ya da üç hafta sürdüğünden, nisan sonu ya da mayıs başında gemiler Batı’ya dönebiliyorlardı.²²² Karada ise kış aylarında ticaret kervanlarının yola çıkması, 1135 yılında olduğu gibi, felaketlerle sonuçlanabiliyordu. Suriyeli Mihail’in bildirdiğine göre, 500 İranlı tüccardan oluşan bir kervan, Anadolu’da karda kaybolmuştu.²²³

Gerek üretim araçlarının geldiği aşama, gerekse de ticaretin zorlukları ürün fiyatlarını ve miktarını, dolayısıyla lüksün belirlenmesini etkileyecektir. Üretimin kısıtlılığı, üretilen tüketim maddelerinin fiyatlarının yüksek olmasına neden olurken, ulaşım olanaklarındaki zor koşullar, tüccarları daha kolay bir şekilde daha fazla kar olanağı elde etmeye yöneltecektir. Bir başka ifadeyle, tüccarlar yükte hafif, pahada ağır mallara yöneleceklerdir. Dolayısıyla, Anadolu Selçukluları ticaretinde görünen lüks tüketim mallarının hâkimiyeti şaşırtıcı olmasa gerekir.²²⁴

---

²²¹ Pryor (2004: 29)

²²² Bkz. Pryor (2004: 21, 22)

²²³ Cahen (2008: 120)

²²⁴ Bkz. aşağıda bölüm 3.1.2.

3.1. LÜKS TÜKETİM MALLARININ TEMİN EDİLME YOLLARI

Anadolu Selçuklularında lüks tüketim maddeleri üç temel yol ile karşılanmaktaydı: İthalat, savaş/yağma ve tabi devletlerden vergi yoluyla elde edilenler ve armağan alışverişi.

Anadolu'ya, ithalat yoluyla akan emtianın cinsine bakıldığı zaman, bunların hemen hemen tamamının zengin sınıflara hitap eden lüks mallar olduğu görülür. Ticaret antlaşmalarında verilen imtiyazlar düşünüldüğünde ise²²⁵, bunun açık şekilde, Selçuklu zengin tabakasının taleplerini karşılayabilecek imkânları oldukça arttırdığını göstermektedir. Örneğin Venedik ile yapılan ticaret antlaşmasına bakıldığında, vergiden muaf tutulan malların başında kıymetli taşlar ve altın, gümüş gibi değerli taş, maden ve eşyaların, Selçuklu üst tabakası dışında alıcı bulması beklenemez.

Anadolu'ya kuzey, güney, doğu, batı her yönden tüccar ve emtia girmektedir. Örneğin, kuzeyden, Rusya'dan özellikle Rus kürkleri (samur, as, bozkır tilkisi) ve keten getiriliyordu. Doğu'da, Rus kürkünden dikilmiş kışlık giysisi olmayan hükümdar yok gibiydi.²²⁶ Bunun yanı sıra, özellikle Kuman tüccarlar tarafından, köleler

²²⁵ Alâeddin Keykubad tahta çıkmasının hemen ardından 8 Mart 1220 yılında, metni günümüze ulaşan bir ticaret antlaşması yapmıştı. Bu antlaşma metninin, geçmişte Venedikliler ile Gıyaseddin Keyhusrev daha sonra da oğlu İzzeddin Keykâvus arasında yapılan ticaret antlaşmalarına atıfta bulunuyor olması, Alâeddin Keykubad'ın yaptığı antlaşmanın, Venediklilerle yapılan ilk antlaşma olmadığını teyit ediyor. Ne yazık ki daha önce yapılan bu iki antlaşmanın metinleri günümüze ulaşmamıştır. 8 Mart 1220 yılında imzalanan ticaret antlaşmasının içeriği ise şöyledir: “Alâeddin Keykubad Venediklilere Türkiye'ye serbestçe girip, çıkmalarını, ticaret yapmalarını veya emtia nakletmelerini temin ederken babası Gıyaseddin Keyhusrev ve ağabeyisi İzzeddin Keykâvus'un fermanlarına göre getirecekleri veya transit olarak geçirecekleri mallardan %2 den fazla gümrük resmi alınmayacağını kendi memurlarına emretmektedir. (...) Venedik dukasının da kendi memleketlerine gelen Türk tüccarlarına aynı hakları tanıdığı kaydedilmektedir. (...)

“Muahedenâme, Selçuklu ve Venedikli tacirlere, emtialarına ve gemilerine gösterilecek kolaylık, yardım, himaye ve iltica hususlarını, karşılıklı olarak, iki tarafın taahhüt eylediğini birer birer zikretmektedir. (...) düşman olsun veya olmasın, diğer bir devletin tebaasına ait gemiler bir takibe veya hasımane bir muameleye maruz kalırsa içerisinde âkit taraflarından birine mensup bulunan insan ve mallar diğer devlet tarafından istisna edileceği gibi Selçuklu ve Venedikli gemilerde yabancılar bulunursa bunlara da dokunulmayacağı taahhüt ediliyordu. Bundan başka bir madde ile de Selçuklulara veya Venediklilere mensup gemiler bir düşman takibine maruz kaldığı takdirde bunlar kurtarmaya yardım, kendi sahil ve limanlarına sığınmalarını mümkün kılmak da iki tarafın birbirlerine karşı giriştikleri taahhütler meyanında idi.” Turan (1988: 125, 126). Bunların yanı sıra kıymetli taşlar, işlenmiş veya ham gümüş ve altın gibi kıymetli mallar ve bununla birlikte zahire için gümrük muafiyeti sağlanacağı taahhüt edilmekteydi. Turan (1988: 129)

²²⁶ Gordlevski (1988: 209)

getirilmekteydi.²²⁷ Doğu'dan gelen ticaret malları ise Çin ipeği, Şiraz'dan ve Gürcistan'dan halı, Orta Asya'dan değerli taşlar, Kafkasya'dan at, Keşmir şalları ve Horasan işi kılıçlardı.²²⁸ Bunun dışında doğudan baharat da getiriliyor olmalıydı. Özellikle doğudan getirilen baharat ticaretinde, doğuda söz sahibi olan, Mısır'ın Kârimî tüccarlarının²²⁹ geniş faaliyet alanları arasında Anadolu'nun da bulunmaması için hiçbir neden yok. Doğu'dan ayrıca ünü batıya kadar yayılmış ve batıda uzun yüzyıllar talep edilen²³⁰ Çin porseleni de gelmiş olmalıdır. Sultan Rükneddin'in yenilgisinden sonra, Gürcüler tarafından alınan ganimet arasında Hindistan elmaslarının da bulunması,²³¹ Hindistan elmasının da ticari malların arasında olduğunu göstermektedir.

Anadolu'nun güneyinden ise Mısır, Bağdad, Şam, Tebriz'de imal edilen kumaşlar geliyordu.²³² Aynı zamanda Eflâkî, İskenderiye ve Utabi kumaşından, Mısır ve Şam ipeğinden yapılmış elbiselerden ve Mısır sarığından bahsetmektedir.²³³ O devirde lüks bir tüketim maddesi olan şeker ise Mısır, Suriye ve Irak'tan gelmekteydi.²³⁴ Irak'tan cam eşya geldiğini de İbn Battûta sayesinde öğrenmekteyiz.²³⁵ Batı'ya oldukça bol miktarda ithal edilen ve özellikle zenginler arasında çok talep edilen mallardan olan Şam'ın cam eşyaları da²³⁶ Anadolu'ya getirilmiş olmalıdır. İtalya'da zenginler tarafından oldukça fazla talep gören ve daha sonra Pisa majolika seramiklerine örnek olan, Tunus, İspanya ve Mısır seramiklerinin de²³⁷ Anadolu'ya getirildiği düşünülebilir. Mısır'ın Kârimî tüccarlarının, doğuda çok yoğun yürüttükleri ticareti göz önünde bulundurduğumuzda, ticaretini yaptıkları mallar arasında yer alan silah, zırh ve Yemen mücevherlerinden²³⁸ Selçuklu zengin sınıfına da sunmuş olmaları gerekir.

---

²²⁷ Cahen (2001: 132)

²²⁸ Gordlevski (1988: 208, 209)

²²⁹ Bkz. Çetin (2003)

²³⁰ Bkz. Mack (2005: 158-186)

²³¹ Gordlevski (1988: s. 219)

²³² Kayaoğlu (1981: 370)

²³³ Bkz. Çetin (2008: 98, 99)

²³⁴ Çetin (2008: 99)

²³⁵ Battûta (2004: 405)

²³⁶ Bkz. Mack (2005: 187-205)

²³⁷ Mack (2005: 159, 160)

²³⁸ Çetin (2003: 74)

Bunların yanı sıra Arap, Macar ve Kafkasya atlarının da ithalatta adı geçmektedir.²³⁹ Fakat belki de içlerinde en ilginç olanı Sultan II. İzzeddin Keykavus'un eşi Gürcü Hatun'un, Serendib'te bir yerde, yani Seylan'da yetiştirilen ve hastalık tedavisi için kullanılan gizemli çiçeklerden almasıdır.²⁴⁰ Seylan veya Serendib denilen yer, bugünkü adıyla Sri Lanka Demokratik Sosyalist Cumhuriyeti olup, Hindistan'ın 31 km güneyinde, Hint okyanusunda bulunan küçük bir adadır. Ticaretin ne kadar geniş bir alana nüfuz ettiğini görmek ve bu uzak adadan getirilen çiçeğin Anadolu'da alıcı bulunduğunu bilmek, sanıyorum ki, oldukça ilginçtir.

Görüldüğü üzere, tüccarların Anadolu'ya getirdiği mallar, genel kullanım amacına yönelik değil ve fakat sadece Selçuklu zengin tabakasının alabileceği ürünlerdi. Zenginlerin aldıkları bu ürünler ise, genellikle, alan kişide kalmıyor; servetin güce dönüştürülmesi aşamasında çeşitli ittifaklar sağlamaya yönelik olarak dağıtılıyor ve ticari mallar Anadolu'da, sürekli bir hediye döngüsüne giriyordu.

Hediye, malların sıradan alınıp verilmesinin ötesinde anlamlar taşımaktaydı. Ülkeye bir şekilde girmiş olan lüks mallar, hediyeleşme sayesinde tek elde, hareketsiz olarak kalmak yerine, sürekli bir dolaşım halinde bulunuyordu. İleride detaylı biçimde anlatılacağı üzere²⁴¹, hediye lüks tüketimin oldukça sık olarak yapıldığı biçimlerinden bir tanesidir. Bunun yanı sıra, siyasal alanda ittifak kurmakta reddedilemeyecek öneme sahiptir. Bu nedenle, lüks mallarının hediye yoluyla dolaşımı, bir anlamda lüks tüketim maddesinin temin edilme biçimidir. Hediyeler, lüks tüketim mallarının ülke içinde dolaşımının yanı sıra, ülkeler arası dolaşımında da oldukça önemlidir. Farklı nedenlerle ilişki kuran iki devlet arasında, hediye yoluyla mal değişimi kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bir kuraldır. Bozulan ilişkilerin düzeltilmesi amacıyla gönderilen elçiler, bol miktarda lüks malı hediye olarak götürmekteydiler. 23 Zilhicce 607/ 1212 tarihinde²⁴² Alaşehir'de, Bizans ile yapılan savaşta Gıyaseddin Keyhüsrev I'nin ölümüyle sonuçlanan²⁴³, Bizans-Anadolu Selçuklu arasındaki gerginliği gidermek ve barışın yolunu açmak amacıyla adım atan İznik hükümdarı Theodoros Laskaris, Gıyaseddin

²³⁹ Gordlevski (1988: 208, 209)

²⁴⁰ Gordlevski (1988: 304)

²⁴¹ Bkz. Bölüm 3.2.1.

²⁴² Anonim (1952: 28)

²⁴³ İbn Bibi (1996a: 121-132); Anonim (1952: 27, 28)

Keyhüsrev'in tahta çıkan oğlu İzzeddin Keykavus I'e, İbn Bibi'nin tabiriyle "bütün dünya katiplerinin, yükler dolusu amberlerden, altın kemerli gümüş tenli erkek kölelerden (gulam), huri soyundan, peri neslinden cariyelerden, altın işlemeli taslardan, altın sırmalı ve atlas meliki ve madeni elbiselerden, dev yapılı atlardan oluşan kıymetli hediyeleri"²⁴⁴ göndermiştir. İzzeddin Keykavus I'in, Ermenilere karşı 1216 baharında²⁴⁵ kazanmış olduğu zaferler sonrası, Ermeni Tekfuru Leon, aman dilediği mektupla birlikte "altından, gümüşten, meclis levazımından; üzerlerinde altın işlemeli eyerler bulunan soylu atlardan; keklik yürüyüşlü, tavus renkli rahvan katırlardan; güzel yüzlü soylu Frenk kadın kölelerden; Skarlat kumaşı yüklerinden; sayısı rakama sığmayacak para keselerinden, hızlı uçan doğan ve şahinlerden oluşan"²⁴⁶ çok miktarda hediye göndermişti. Benzer şekilde, Alâeddin Keykubad I'in otoritesinden ayrılarak, Eyyûbi Meliki Eşref'e yakınlaşması nedeniyle düzenlenen seferde Çemişkezek ve Kâhta kalelerini Anadolu Selçuklularına kaptıran Artuklu Meliki Mesud, yine aman dilemek amacıyla "lalden, firuzeden, parlak incilerden, dünyada ender bulunan çeşitli şeylerden Hint ve Yemen kılıçlarıyla dolu sandıklardan, Çinli erkek kölelerden, aslanları kaçıran ve kaplanları korkutan panterlerden, değişik renkli elbiselerden, Tatar miski kutularından, amber ve kâfur şişelerden oluşan"²⁴⁷ hediyeleri Sultan Alâeddin Keykubad'a göndermiştir. Kaynakların gösterdiği üzere, ülkeler arasında bozulan ilişkileri tekrar düzeltmek amacıyla ve savaşılar son vermek dileğiyle gönderilen elçilik heyetiyle, aynı zamanda bol miktarda lüks maldan oluşan hediyeler gönderilmekteydi. Benzer maksatla, ümeraya da hediyelerin gönderildiğini görebilmekteyiz. Suğdak seferinde ordunun başında bulunan Melikü'l-Ümera Hüsameddin Çoban'a, barış yapmak amacıyla Ruslar tarafından gönderilen elçi, Melikü'l-Ümera'ya "her ülkeye has kıymetli eşyalardan, Rus ketenlerinden ve kürklerinden, Bedahşan mücevherlerinden"²⁴⁸ oluşan hediye sunmuştur. Buna karşılık Hüsameddin Çoban ise, büyüklük sergileme maksadının sezildiği bir şekilde, Rus elçisinin önünde hediyeleri açarak, orada bulunan askerlere dağıtmıştır.²⁴⁹ Böylece, iki ülke arasında kurulan

---

²⁴⁴ İbn Bibi (1996a: 152)

²⁴⁵ Turan (2010d: 333)

²⁴⁶ İbn Bibi (1996a: 189)

²⁴⁷ İbn Bibi (1996a: 307)

²⁴⁸ İbn Bibi (1996a: 334)

²⁴⁹ İbn Bibi (1996a: 335)

ilişkiler ve elçi gidiş-gelişleri vasıtasıyla ülkeler arasında ciddi bir lüks mal değişimi görülmektedir.²⁵⁰

Lüks malların temininde önemli bir unsur ise savaştır. Savaşı yalnızca yayılmanın bir biçimi olarak görmek, ekonomik nedenleri göz ardı etme riskini taşır. Savaş, amacı ne olursa olsun, bir şekilde lüks mal alış-verişini sağlayan bir aktivitedir. Savaşta elde edilen ganimetler yoluyla, yenilen devletlerin bir şekilde biriktirmiş olduğu lüks mallar el değiştirmekteydi. Savaş alanları, bir bakıma, yenen tarafın ekonomisine katkı sağlamaktadır. Örneğin, ticaretin gelişimi güvenli bölgelere ihtiyaç duysa da, savaş bölgeler ticaretten yalıtılmış alanlar değillerdi. Bol miktarda ganimetin alındığı seferlerde, fiyatların oldukça düştüğünü kaynaklardan görebilmekteyiz.²⁵¹ Malların fiyatlarının düşmesi, elbette ucuza alıp pahalıya satma peşinde olan tüccarları bölgeye çekecektir. Anadolu Selçuklularının, sürekli savaş alanı olan uç bölgelerinde yer alan göçebeler, yağma ve ganimet yoluyla ülke içerisine çeşitli mallar girmesine büyük katkı sağlamaktaydı. Ticaret veya Uç beylerinin sultanlara sundukları hediyeler vasıtasıyla²⁵², göçebelerin yağma vasıtasıyla elde ettikleri malların, ülke içerisine taşınmasına katkı sağladıkları düşünülebilir.²⁵³ Bilhassa, uç bölgeleri gibi, sürekli savaşa sahne olan bölgelerde köle ticaretinin oldukça canlı biçimde gerçekleştiği düşünülebilir.²⁵⁴

Anadolu Selçuklu Devleti'nin farklı nedenlerle düzenlemiş olduğu ve başarıyla sonuçlanan seferler neticesinde çok miktarda lüks mal ülke içerisine taşınmaktaydı.

²⁵⁰ Ülkeler arasındaki hediyeleşmeye dair pek çok kaynakta, bol miktarda bilgi bulunmaktadır: Bkz. Alexiad (1996: 498); Brosset (2003: 404); Mateos, Grigor (2000: 307, 308, 334); Khoniates (1995: 83, 85, 86, 130, 131)

²⁵¹ İzzeddin Keykavus I döneminde yapılan Ermeni seferlerinde “O kadar ganimet almışlardı ki Kayseri’ye vardıklarında orada bir baş inek veya öküzü iki dirhem’e; beş altı baş koyun bir dirhem’e, güzel yüzlü bir Ermeni erkek veya kadın köle siyah 50 dirhem’e kadar düştü.” İbn Bibi (1996a: 188)

²⁵² İbn Bibi (1996a: 238)

²⁵³ Örneğin, Paul Wittek’e göre, Mevlana’nın torunu olan Arif Çelebi, 1320 yılında, uç beyliklerinden birisi olan Menteşe Beyliğine, beylerle görüşmek üzere gittiği zaman, kendisine verilen “köleler, cariyeler, kıymetli kumaşlar, meşkük ve gayri meşkük gümüşler ganimetten başka bir şey olamazdı.” Wittek (1999: 61)

²⁵⁴ İbn Bibi’nin aktardığına göre, Kılıç Arslan II’nin oğullarından, yönettikleri topraklar uç bölgelerde bulunanlar, her yıl 100 bin esir almaktaydılar. Elbette, söz konusu sayı abartılı olsa da, uç bölgelerde süregiden savaşlarda alınan esir sayısının fazlalığını anlamak açısından göz ardı edilemez. İbn Bibi (1996a: 46)

Anadolu Selçuklu döneminde, bir köle sahibi olmanın lüks olup olmadığı konusunu belirleyebilmemize imkân sağlayacak yeterli kaynağa sahip olmasak da, sultanların ve ümeranın sahip olduğu köle sayısı düşünüldüğünde bunun lüks tüketim olduğu düşünülebilir. Bir başka deyişle köle sahibi olmanın, kesin olarak lüks tüketim olarak nitelenebilmesi köle sayısının fazlalığıyla ilgilidir.

Oldukça ciddi miktarlarda lüks malın, seferler vasıtasıyla ülkeye giriş yaptığı iddiası, sanıyoruz ki yanlış olmayacaktır. Ana kaynağımız olan İbn Bibi, başarılı seferlerin ardından alınan kayda değer ganimetlerden genellikle eserinde bahsetmiştir.²⁵⁵ Bununla birlikte, ordu başında sefere çıkan emirlerin bazen, ganimeti kendi ikta bölgelerine gönderdiği görülmektedir. İbn Bibi, Melikü'l-Ümera Hüsameddin Çoban'ın Suğdak seferinden elde edilen ganimetlerin bir kısmını, kendi ikta bölgesi olan Kastamonu'ya gönderdiğini belirtmektedir.²⁵⁶ Aynı zamanda Hüsameddin Çoban, ganimet yoluyla elde etmiş olduğu lüks malları çevresindeki kişilere ve misafirlerine dağıtmakta ve böylelikle söz konusu malları dolaşıma açmaktadır.²⁵⁷ Sultanların ise fetihlerin ardından, fetih sırasında ele geçirilen ganimetleri, fetihnamelerle birlikte çevre devletlere gönderdikleri görülmektedir.²⁵⁸ Böylelikle elde edilen ganimetlerle, ganimetten pay alan sultan, ümera ve askerler lüks mal gereksinimlerinin bir kısmını karşılarken, söz konusu malları hediye etmek veya satmak yoluyla da dolaşıma açmaktaydılar. Seferlerde elde edilen gelirlerin yanı sıra, tabi devletlerin veya beyliklerin gönderdikleri vergiler arasında da lüks mal bulunmakta²⁵⁹ ve vergi yoluyla gelen lüks mallar, sultan yeniden dağıtana dek hazineye konulmaktaydı.

3.2. LÜKS TÜKETİM RİTÜELLERİ

Tüketim ritüelleri, birinci bölümde de söylendiği üzere, tüketimin yoğun şekilde yapıldığı özel günlerdir. Bu günleri özel yapan, sıradan günlerin aksine, tüketim faaliyetlerinde manidar bir artış görülmesidir. Ortaçağ Anadolu bürokrasisinin yaşam tarzlarına bakıldığında, sıradan günler ve tüketim ritüellerini birbirinden ayırmak oldukça zordur. Zira sıradan günlerde dahi oldukça lüks yaşam koşullarına sahiplerdi. Özellikle üst düzey devlet adamları veya sultanların, buldukları konum nedeniyle, her türlü ritüel meşruiyetleri açısından oldukça önemli gözükmektedir ve onlardan beklenen de tüketim ritüellerinin sıklıkla yapmaları ve bu ritüeller vasıtasıyla servetlerinin paylaşımına açmalarıdır. Dolayısıyla tüketim ritüelleri belli zaman aralıklarıyla tekrarlanmaktadır. Söz konusu tüketim ritüellerini, armağan alışverişleri, bezmler,

²⁵⁵ İbn Bibi (1996a: 187, 188, 336, 351, 422)

²⁵⁶ İbn Bibi (1996a: 336)

²⁵⁷ İbn Bibi (1996a: 318, 19)

²⁵⁸ İbn Bibi (1996a: 167)

²⁵⁹ İbn Bibi (1996a: 174, 190, 191, 307)

düğünler ve tahta çıkış ritüelleri olarak sıralayabiliriz. Tüketim ritüellerinde, sıradan günlerin aksine, daha yoğun ve lüks tüketim yapılmasının yanı sıra, daha kalabalık bir katılımcı grubu bulunmaktadır.

Söz konusu faaliyetler, planlanmış olsun ya da olmasın, meşruiyet, siyasi güç, hegemonya gibi, kişilerin toplumsal veya siyasi alanlarda konumlarını yükselten ya da en azından koruyan sonuçları beraberinde getirmekteydi. Tarih çalışmalarında, “ne oldu veya yapıldı” sorusuna görece kesin yanıtlar verilebilmekle birlikte, “neden oldu veya yapıldı” sorularına kesin yanıtlar verebilmek oldukça zordur. Yapılabilecek tek şey ise, var olan belgeleri göz önünde bulundurarak ve onlara dayanarak, insanları lüks tüketim faaliyetlerine ve ritüellerine iten nedenleri anlamlandırmaya çalışmak, yani onların zihniyetlerine sızabilmektir. Bizim anlamaya çalışacağımız ise tüketim ritüellerinin nasıl yapıldığını göstermeye çalışmakla birlikte, neden yapıldığını, insanları bunları yapmaya iten saiklerin neler olduğu konusunda tahminlerde bulunmaktır.

3.2.1. Hediye Alışverişi

Hediyenin²⁶⁰ gizil bir gücü vardır: İnsanlar arasında ilişki kurar, ilişkinin türünü belirler. Hediye, verilen hediyenin türüne göre, verilmesi iyi niyet göstergesi olabileceği gibi, aşağılama belirtisi de olabilmektedir. Diğer tüketim alanlarında olduğu gibi, hediye alışverişi de söz kullanmadan yapılan iletişimin, mesaj vermenin, konuşmanın bir biçimidir. Verilen hediye, sözün yerine geçerek, söylenmek isteneni söyler ve hediye veren kişi karşıdakinden söylenmek isteneni anlamasını bekler. Toplum, hediyenin anlamını, toplumun üyelerine kuşaklar boyunca bilinçsiz ve planlı olmadan aktarır. Bir başka deyişle, toplumdaki bireyler üzerinde fazla düşünmeden özümstedikleri hediyenin anlamını, hangi koşullarda verilmesi gerektiğini ve hangi durumlarda ne tür hediyelerin verilmesi gerektiğini bilirler. Söz konusu bilginin ya da geleneğin²⁶¹, kökeni veya gerçek nedeni üzerine fazlaca durulmaz. Hediyeye, mümkünse daha fazlasıyla ya da en

²⁶⁰ Hediye konusunda bkz. Akay (1999); Godbout (2003); Mauss (2006)

²⁶¹ Örneğin armağana dair kısa bir değinmesinde Aksarayî, bunun eski bir gelenek ve alışılmış bir kural olduğunu söylemektedir. Aksarayî (2000: 1)

azından aynı oranda karşılık vermek gerektiği bir zorunluluk haline dönüşmüştür.²⁶² Nitekim bu kural, Mauss'un deyimiyile teoride gönüllü olsa da, gerçekte bir zorunluluktur.²⁶³ Hediyeinin verilmesi gereken durumlarda verilmemesi veyahut hediyeinin kabul edilmemesi ilişkilerin bozulmasıyla sonuçlanabilmektedir.²⁶⁴ Sadece bireylerarası ilişkilerde geçerli olan bir kural değildir bu; aynı zamanda gruplar ya da devletlerarası ilişkiler için de geçerlidir. Bireylerarasında olduğu gibi, özellikle kapitalizm öncesi dönemde, devletlerarası ilişkilerde de hediye aynı anlamı taşımakta, aynı görevi görmektedir. İki ülke arasında, ilişki tesis etmek amacıyla, iyi ya da kötü ilişkilerin göstergesi olarak, gücün veya zenginliğin kanıtı olarak kullanılan bir ilişki biçimidir hediye. Hediyei veyahut sunulan herhangi bir şeyi kabul etmemek, dolaysız olarak hediyei veren kişiye yapılan bir aşağılama olarak kabul görür. Belki de söz konusu algı, kişiye ait malların, sahibinin ruhundan bir parça taşıdığına olan arkaik düşüncenin bir kalıntısıdır.²⁶⁵

Hediye veren kişi ya da grup, verdiği hediye yoluyla aynı zamanda prestijini yükseltirken, koşul olarak, alan kişiyi ya da grubu kendisi karşısında alçaltmış olur. Bununla baş edebilmenin tek koşulu, verilen hediyeeye karşılık daha fazlasını vermektir. Bu sadece hediye alışverişi yoluyla değil; ileride anlatılacağı üzere, insanın ötekilerle girdiği, servetin harcanmasına, yok edilmesine dayanan farklı ilişki koşullarında da olabilmektedir. Hediye, kapitalist öncesi toplumlar için, malların sıradan bir alıp verilmesinin ötesinde anlamlar taşımaktadır. Hediye sayesinde, ülkeye bir şekilde girmiş olan lüks mallar, tek elde, hareketsiz olarak kalmak yerine, sürekli bir dolaşım

²⁶² Bugün dahi Anadolu'da görülmekte olan, komşu tarafından verilen bir tabak yiyecek karşılığında, tabağın boş iade edilmesinin ayıp sayılması, hediyeinin karşılığının verilmesi gerekliliğinin bir göstergesidir.

²⁶³ Mauss (2006: 205)

²⁶⁴ Verilene geri çevirmek tepkiye neden olmaktadır. Örneğin Alâeddin Keykubad döneminde alınan Harput kalesinde, teslim olan Eyyûbi emirleri için düzenlediği bezemde Şemseddin-i Sevaab'ın, sultanın sunduğu hil'atı giymemesi ve yemeğe el sürmemesi sultanı oldukça kızdırmıştı. Bunun üzerine sultan, Eyyûbi emirlerine hayvan satılmasını bir fermanla yasaklamış, böylece emirler Harput'tan yürüyerek gitmekle cezalandırılmışlardır. İbn Bibi açık şekilde, sultanın bu muamelesini Sevaab'ın tavrı yüzünden olduğunu belirtmiştir. İbn Bibi (1996a: 442). Belki de bu nedenle, kardeşi Rükneddin Süleymanşah tarafından tahttan indirilmesinin ardından sürgünde yanına uğradığı kardeşi Elbistan Meliki Muğiseddin Tuğrulşah'ın, teatral armağan olarak nitelenebilecek tarzda, sahip olduğu her şeyi şahitler huzurunda kardeşine sunmasına karşılık, Gıyaseddin Keyhüsrev bunu reddetmek yerine, kendisine sunduğu bu hediyei kabul ettikten sonra, tekrar Muğiseddin Tuğrulşah'a iade etmesi, armağanın geri çevrilmemesinin gerekliliğinin bir nedeni olabilir. İbn Bibi (1996a: 59) Benzer şekilde, Diyarbakır meliki Melik Salih ve Ahlat meliki Balaban da aynı teatral armağan örneğini sergilemiş, Gıyaseddin Keyhüsrev de yine benzer şekilde davranmıştır. İbn Bibi (1996b: 64, 67)

²⁶⁵ Bkz. Mauss (2006: 218-223)

halinde bulunuyordu. Cimriliğin, malı elinde tutarak paylaşmamanın, harcamamanın ayıplanmasının²⁶⁶ önemli nedenlerinden bir tanesinin de, bilinçli, planlı üzerinde düşünülerek olmasa da, malın toplum içerisinde ya da toplumlararası paylaşımını, dolaşımını sağlayabilmek olabileceği akla yatkın gelmektedir. Belki de, söz konusu durum, hediyein arkaik kökeniyle uyumlu bir şekilde, binyıllar ötesinden taşınmış olan toplumsal bir bilinçaltı olabilir. Nedeni her ne olursa olsun, üretimin kısıtlı olduğu toplumlar açısından, servetin hediye yoluyla dolaşıma açılması, paylaşılması, malların dolaşımında, tek elde toplanmamasında önemli bir işlev üstleniyordu. Hediye vermek aynı zamanda misafirperverliğin de bir göstergesidir. Misafirler ya da elçilik göreviyle gelenlerin, her türlü ihtiyacının eksiksiz karşılanması ve imkân ölçüsünde hediye verilmesi adettendi.

Anadolu Selçuklularında da, kapitalist zihniyetin henüz gelişmediği, özellikle siyasal alanda, tasarruftan ziyade harcama, cimrilikten ziyade cömertlik hâkimdi. Cömertlik, serveti paylaşma, dağıtma erdemliliğin bir ölçütü olarak kabul edilmekteydi.²⁶⁷ Özellikle siyasal alanın hâkimlerinden beklenen, kendilerinde toplanan ekonomik sermayeyi, dağıtmalarıydı. Dağıtım için gereken imkânı sağlayan koşulların en önemlilerinden birisi hiç kuşkusuz hediye vermektir. Paylaşma yoluyla servetin yok edilmesi, olumlu karşılanır, israf olarak nitelenmezdi. Hediye alışverişi, siyasal alanın merkezinde bulunan faaliyetlerden bir tanesidir. Siyasal ittifakların kurulması aşamasında, siyasal desteğin, itaatın, tabiiyetin, sadakatin gösterilmesi için hediye alışverişi önemli bir faaliyetti. Başta sultan olmak üzere, siyasal alan aktörlerinin ticaret, savaş, vergi ve hediyeleşme yoluyla hazinelerinde bol miktarda lüks mal buldurmaktaydı. Kendi tüketim ihtiyaçlarının çok ötesinde hazinelerinde bulunan lüks mallar, söz konusu unsurların ekonomik sermayelerinin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Anadolu Selçuklu Devleti gibi bir Ortaçağ toplumunun siyasal alanında, ekonomik sermayeyi yatırım yoluyla arttırmanın, yatırıma dönüştürmenin pek fazla olasılığı yoktu ve zaten kâr amacını güden bir zihniyet de yoktu. Ekonomik sermayeyi arttırmanın en önemli yolu, siyasal sermayenin güçlendirilmesi suretiyle,

²⁶⁶ Örneğin bkz. Eflâkî (2006: 376). Nizâmü'l-Mülk eserine aldığı bir hikâyede, aşırı tasarrufun saltanatın çökmesinin alameti olduğunu söyler. Bkz. Nizâmü'l-Mülk (1999: 90)

²⁶⁷ Nizâmü'l-Mülk, cömertlik konusunda eserine şu sözleri almıştır: “Dünyada hiçbir iş cömertlikten ve ekmek vermekten daha iyi değildir”, “Cömertlik işlerin en yükseğidir; Cömertlik peygamber huyundandır.” Nizâmü'l-Mülk (1999: 91)

daha fazla ikta elde etmek, bir başka deyişle siyasal alandaki konumu yükseltmekle olmaktadır. Bunun olabilmesi için de, ekonomik sermayenin olumlu bir şekilde siyasal yatırıma dönüştürülmesi oldukça önemli bir yer tutmaktaydı. Farklı bir ifadeyle tekrarlayacak olursak, ekonomik sermayeyi arttırmanın koşulu, tasarruf etmek ve yatırıma dönüştürerek daha fazla kâr elde etmek değil; ekonomik sermayeyi tüketerek siyasal sermayeyi arttırmak ve bunun sonucunda daha fazla zenginlik elde etmektir. Bu anlamda bakıldığında, ekonomik sermayeyi siyasal sermayeye dönüştürmek amacıyla yapılan servetin tüketimi, dağıtım sürecinin tek olmasa da en önemli yollarından birisi, siyasal alanda üst seviyedekilere ve alt seviyedekilere armağan vermektir. Siyasal alanın unsurları arasında yoğun olarak yapılan söz konusu tüketim biçimi, kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, yönetenler ve yönetilenler arasında, sık olarak görülebilen bir iletişim kurma biçimi değildir.²⁶⁸ Görüldüğü durumlarda ise bu hediye biçimi, genellikle aşağıdan yukarıya doğru olmaktadır. Bununla birlikte Aksarayî'den anladığımız kadarıyla, huzura çıkarak teşekkür etmek ve şikâyetleri bildirirken hediye sunulmaktaydı.²⁶⁹ Halkın memnuniyeti için yapılan tüketim, saçı, halkın katılabildiği eğlenceler, vakıflar vs. gibi daha farklı yollarla yapılmaktaydı. Yönetenler sınıfı hediye alışverişini genellikle kendi aralarında yapmaktaydı.

Anadolu Selçuklu dönemi kaynakları hediye için ihsan, bağış, lütuf, peşkeş vs. gibi farklı sözcükler kullanmaktadırlar. Sözcükler değişse de, yapılaş biçimleri ve anlamları farklı değildir. Hediyeye karşılık vermenin yalnızca mal vermek biçiminde değil, fakat hizmet biçiminde de olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bir karşılık vermenin gerekliliği kendisini göstermektedir. Yukarıda da söylendiği üzere, Aksarayî'den anlaşıldığı kadarıyla, yönetenlerin huzuruna kabulüne karşılık bir hediye vermek geleneği hâkimdir. Bunun nedenlerinden bir tanesinin, belki de, yönetilenlerin, yönetenlerin huzuruna çıkmayı bir lütuf veya hediye olarak görüyor olmaları olabilir. Timurtaş Noyan'ın huzuruna çıkmak isteyen Aksarayî ise, söylediğine göre, bargâha çıkmasına aracılık edecek layık bir hediyeye sahip olmadığı için, hediye olarak bir kitap

²⁶⁸ Din adamları belli ölçülerde bu aracılığı sağlıyordu. Örneğin, Eflâkî'nin eserinde, Mevlana'nın kendisine yönetenler veya diğer zenginler tarafından verilen çeşitli hediyeleri, kendi müritlerine veya fakir kimselere dağıttığına dair pek çok örneğe rastlamaktayız. Bkz. Eflâkî (2006)

²⁶⁹ Aksarayî eserinin henüz başında armağan ile ilgili şöyle demektedir: “(...) teşekkür ve şikâyetlerin söyleyenine göre, yönetilenlerin yönetenlere hediyeler göndermeleri; yaratıkların, memleket ulularından herbirine layık türlü armağanlar sunmaları eski bir gelenek ve alışılmış bir kuraldı.” Aksarayî (2000: 1)

yazmaya karar vermiştir.²⁷⁰ Benzer şekilde, alt düzey devlet görevlilerinin, üstlerinin huzuruna çıkmaları da hediyesiz olmamaktaydı. Özellikle sultan huzuruna çıkarken, bol miktarda lüks hediye ile gidilmekteydi. Hediyeler yoluyla sultanın gönlünü hoş etmek, ona saygılarını sunmak ve onun gözüne girmek veya yerini sağlamlaştırmak ya da yükseltmek amacını taşıyorlardı.²⁷¹ Buna karşılık ise sultan kendisine getirilen hediyelerin fazlasıyla karşılığını vermekteydi. Böylece sultan, kudretini, zenginliğini sergilerken, karşısındakilere hiyerarşideki konumlarını hatırlatmaktaydı. Bununla birlikte, sultan aynı zamanda verdiği bol miktarda ve lüks hediyelerle, sadakati, hegemonyayı ve elbette meşruiyetini üretiyor ve yeniden üretiyordu. Görünen o ki, Anadolu Selçuklu siyaset piramidinde lüks mallar hediye veya vergi yoluyla, aşağıdan yukarıya doğru gitme ve yukarıda birikme, bununla birlikte yukarıda biriken malların ise yukarıdan aşağıya bir yeniden dağıtıma maruz kaldıkları görülmektedir. Aynı zamanda, piramitte aynı basamakta yer alan kişiler arasında da lüks maddelerin dolaşımı hediyeleşme biçiminde olmaktadır.

Piramidin tepesindeki sultan ve bir alt basamağındaki devletin ileri gelenleri, ülkedeki lüks malların oldukça önemli bir kısmını hazinelerinde bulunduruyor denilebilir. Zira ileri gelen ümera, tasarrufu altında bulunan geniş iktâ arazileri ve ganimetlerden aldıkları paylar vasıtasıyla oldukça büyük bir servete sahiplerdi. Hediye alışverişi yoluyla, hazinelerindeki lüks malları yeniden dağıtırken, bir yandan da karşılık olarak aldıkları hediyelerle hazinelerinin sürekli bir doluluk halinde olduğu düşünülebilir. Hediye olarak dolaşımda bulunan mallara bakıldığında bunlar, hil'at, nakit para, mücevherler, kıymetli taşlar, kıymetli kumaşlar ve elbiseler, çeşitli hayvanlar ve kölelerden oluşmaktadır.

Yukarıdaki bahislerden sonra, Selçuklu siyasal düzeninde hediyeleşmenin üç şekilde olduğu iddia edilebilir: Sultan ve ümera arasında, ümeranın kendi arasında ve ülkeler arasında.

²⁷⁰ “Senin hediye edebileceğin ne atın, ne de malın var; Eğer o hal ile mutlu olmayacaksa, sözle mutlu olsun.” Aksarayî (2000: 1, 2)

²⁷¹ İbn Bibi (1996a: 58, 238, 358)

Daha önceden de vurgulandığı üzere, sultan teorik olarak siyasal düzenin tepesinde olması hasebiyle, ekonomik ve siyasal gücün sahibi olan, bunu elinde toplayan ve dağıtımını yapan kişi konumundaydı.²⁷² Kendisine ülke içinden ve dışından gelen lüks malları hazinesinde, köleleri vuşak-hanede, hayvanları saray ahırında topluyordu.²⁷³ Kendisinde toplanan her türlü malı hediyeler yoluyla dolaşıma açması, sultanlık geleneğinden idi.²⁷⁴ Bir şeyin gelenek haline dönüşmüş olması, toplum tarafından denetlenmesi anlamına gelmekteydi. Siyasal alanda gelenekselleşmiş bir durum olan sultanın hediye vermesi, cömert olması, siyasal alanın aktörleri tarafından beklenen ve denetlenen bir faaliyet haline gelmesine neden oluyordu. Sultanın vereceği hediyeler, sınırsız, herkesten daha fazla, konumuna uygun şekilde, prestijini sergileyen, üstünlüğünü vurgulayan bir tarzda olmak zorundaydı. Zira Nizâmü'l-Mülk'ün de söylediği gibi, "Sultan bütün dünyanın aile reisidir; bütün padişahlar onun astıdırlar. Şu halde onun ev idaresi himmeti, cömertliği, sofrası hediyesi kendi çapında, bütün padişahlardan daha fazla ve daha iyi olur."²⁷⁵ Nitekim İzzeddin Keykavus I de bu cömertliği fazlasıyla sergileyen bir tavırla, Sinop seferi öncesi, Trabzon Rum Devleti'nin yöneticisi olan Kir Aleksî'nin, ava çıktığı sırada Selçuklu ordusu tarafından yakalandığı haberini getiren haberciye dahi, onu zengin edecek oranda hediyelere boğmuştu.²⁷⁶ Sultandan cömertlik yapması, hediyeler vermesi beklendiği gibi, sultanın verdiklerine karşılık ümeradan veyahut halktan beklenen de sultana itaat etmeleriydi. Bu anlamda bir karşılıklılık bulunmaktaydı.²⁷⁷ Sultanın siyasal ve ekonomik gücünü paylaşımına açmasının karşılığında, bizzat kendisine gösterilecek sadakat, itaat ve

²⁷² "Huda -kudret ve haşmet ona olsun- padişahı bütün insanların üstü yaratmıştır; cihandakiler onun astıdırlar; dirlik ve büyüklüğe onun sayesinde sahip olurlar." Nizâmü'l-Mülk (1999: 138)

²⁷³ İbn Bibi (1996a: 134). Nizâmü'l-Mülk, sultanın, asıl hazine ve sarfiyat hazinesi olmak üzere iki ayrı hazine oluşturması gerektiğini belirtmektedir: "Padişahların her zaman, daima iki hazinesi olmuştur: Biri, asıl hazine; (öteki) de sarfiyat hazinesi. Toplanan paranın çoğunu asıl hazineye; daha azını da sarfiyat hazinesine götürürlerdi; bir zaruret olmadıkça, asıl hazineden sarf buyurulmazdı; eğer bir şey alırlarsa, borç yolu ile alırlardı ve tekrar yerine koyarlardı. (Bu düşünce hâkim olmadığı zaman) (devletin) her ne geliri varsa, (hepsi) sarfedilir. Eğer ansızın paraya ihtiyaç olursa, gönül meşguliyeti doğardı; işlerde noksanlık ve gecikme olurdu. Vilayet (gelirlerin)den, hazine için tahsis edilmiş olan her parayı asla değiştirmezler ve (başka yere) havale etmezlerdi; böylece sarfiyat kendi usulünce karşılanırdı; hediyeler de, maaşlar ve hilatlar de noksanlık ve gecikme hiç olmazdı. Hazineler daima dolu olurdu. Padişahların işlerini düzeni böyle olur." Nizâmü'l-Mülk (1999: 154)

²⁷⁴ Sultanın sıradan veya seçkin kimselere hediye vermesinin gelenek olduğunu İbn Bibi'den öğrenmekteyiz. İbn Bibi (1996a: 168)

²⁷⁵ Nizâmü'l-Mülk (1999: 89)

²⁷⁶ İbn Bibi, sultanın haberciye mal, mülk, hil'at ve hediyeler vererek onu deniz ve maden ocağı gibi zengin yaptığından bahseder. İbn Bibi (1996a: 170)

²⁷⁷ Karşılıklılık kavramı için bkz. Polanyi (2010: 90-99)

bağımlılık beklemekteydi.²⁷⁸ Sultanın hegemonyasının temelini oluşturan faktörlerden en önemlilerinden birisi, hiç kuşkusuz, ekonomik ve siyasal gücünü paylaşırması ve bunun yeniden dağıtımını yapmasıydı.²⁷⁹ Sultanın elindeki en büyük güçlerden bir tanesi olan söz konusu ekonomik ve siyasal gücü, ümeranın rakip hanedan üyelerini tercih etmesi ihtimaline karşı, kendine itaat edecek ümera grubunu yaratmaya da hizmet etmekteydi.²⁸⁰ Nitekim I. Gıyaseddin Keyhüsrev İstanbul sürgünü sırasında, kızıyla evlendiği Mavrozomes'in akrabalarını ve adamlarını, sultan olduktan sonra, itaat altına almak maksadıyla makam ve hediyeler verme yoluna gitmişti. Sultanın bu cömertliği sayesinde elde ettiği sadakati, İbn Bibi şu sözlerle anlatmaktadır: “kalpler ona bağlılık, diller onu övme konusunda yarışa girdi. Zamanın asileri başlarını doğruluk ve itaat halkasına, ayaklarını da fermanlara uyma dairesine koydular.”²⁸¹ Aynı zamanda, Râvendî de benzer şekilde, “Malın iyisi, hür bir insanı, kendisine verildiği zaman kul haline getirendir”²⁸² demektedir. Aynı zamanda, sultan, savaşların veya kuşatmaların başarıyla sonuçlandırılmasının ardından, ümeraya ve savaşta yararlılık gösteren askere hil’at giydiren, hediyeler dağıtırdı. Bununla birlikte sultanın daha çok sevdiği insanlara daha fazla ihsanda bulunduğunu İbn Bibi’nin bir bahsinden anlamaktayız.²⁸³ Sultanın, ümerayı itaat altına almak amacıyla verdiği hediyelerin yanı sıra, emirler de çeşitli

²⁷⁸ “Eğer akıllı kimsenin sevgisini kazanmak ve onun kalbinde yer almak istiyorsan, Sana rızık olarak verilen şeylere onu da dâhil et ve sevgi ağıyla avlayarak ona ihsanda bulun.” İbn Bibi (1966a: 428)

²⁷⁹ Yeniden dağıtım kavramı için bkz. Polanyi (2010: 90-99)

²⁸⁰ Râvendî, yeniden dağıtım konusunun, sultanın kendisine sadakati sağlaması açısından çok önemli olduğunu belirtmiştir: “Valilerin âmilleri, muharebede silahları ve karşılıklı ok mücadelesinde, okları mesabesindedir. Yanında iş bilen adamlar olmadan hükümdar olanlar, hamileri olmadan muharebe ile karşılaşmış kimse gibidir. Âmillere karşı az tamahkâr davranmak ve çalışmalarını iyi mükâfatlandırmak, onların sana karşı sevgilerini muhafaza ettirecek ve senin iyiliğini istemelerini ve dostluklarını devam ettirecek şeylerdendir. Bil ki sen onların bir zerrelere tamah edersen onlar senin bir torba dolusu parana tamah ederler; onların rızıklarından bir dinar kesersen, onlar senin malından bir kantar keserler; sonra da hakkında kötü sözler söylerken, yaptığın iyilik ve yardımları inkâr ederler.” Râvendî (1999a: 129)

²⁸¹ İbn Bibi (1996a: 110)

²⁸² Râvendî (1999a: 107)

²⁸³ İbn Bibi, Sultan Rükneddin Süleymanşah’ın Ayaz isimli bir kölesine olan sevgisi nedeniyle, herkesten fazla bağış verdiğini belirtir: “Sultanın [Rükneddin Süleymanşah’ın] yalnız aklının köşesi değil bütün kalbi, o sevgi saçan ay yüzlü güzelin tarafına meyletti. O yüzden o köle, fazla bağış alma ve itibar konusunda devletin büyüklerini ve Sultanın yakınlarını geride bıraktı.” İbn Bibi (1996a: 83)

Aynı zamanda, sevgi nedeniyle olması da şükran nedeniyle de sultanların bol miktarda hediye verdiği ya da hediye verilmesini teşvik ettiği görülmektedir. Örneğin, Alâeddin Keykubad, Eyyübi Melikesi, Melike-i Adiliye ile gerçekleşecek evliliğinden kısa bir süre önce, Melike’yi karşılamak üzere yola çıktığı sırada hastalandığında, hastalığını tedavi eden Cerrah Vasil için yakınlarına, “Benim sağlığıma sevinen kimse Cerrah Vasil’e saygı göstereceğini buyurdu.” Bunun üzerine İbn Bibi’nin söylediğine göre “O günün sabahından önce bir günlük masrafını karşılamak için büyük zorluklar çeken Vasil, bir gecede bir neşter ucu sayesinde, Şam ve Rum emirlerinin, hatunların ve harem görevlilerinin yaptıkları bağıştan doğan servet ve zenginlik bakımından Karun ile, hatta denizle boy ölçüşür oldu.” İbn Bibi (1996a: 312, 13)

vesilelerle, sultana sıklıkla hediye vermekteydi. Aksarayî'den anladığımız kadarıyla hükümdarın huzuruna çıkarken, hediye götürmek adettendi.²⁸⁴ Sultana hediye vermek için pek çok fırsat bulunmaktaydı. Tahta çıkışlarda²⁸⁵, bezmlerde veyahut sultanın bir şehirden diğerine gitmesi sırasında ümera tarafından sultana bol miktarda hediye verilirdi.²⁸⁶ Sultana, piramidin alt basamağındaki görevlilerin sunduğu hediyeler çeşitli amaçlarla yapılmaktaydı. Örneğin, hükümdardan bir şey isteneceği ya da şikâyetle bulunulacağı sırada,²⁸⁷ bağlılıklarını sunmak²⁸⁸ makam ve mevki elde etmek veya arttırmak²⁸⁹ ya da bir geleneğin gereklerini yerine getirmek amacıyla sultana hediyeler sunulmaktaydı.

Bunun yanı sıra, ümera hediye, ihsanı kendi siyasal gücünü arttırmak amacıyla da kullanabilmekteydi. Söz konusu hediyeleşme biçimi, ümeranın siyasal piramitte eşit basamakta bulunduğu kişiler ya da basamağın daha alt katında bulunan insanlarla olmaktaydı. Daha önceden de söylendiği üzere, ümeranın siyasal alanda hayatta kalabilmesinin koşullarından bir tanesi de, yeterli siyasal güce sahip bulunması, bir başka deyişle çıkarlarını koruyabileceği siyasal ittifaklar içerisinde yer almasıydı. Siyasal alanda oldukça güçlü duruma gelmiş ümeradan kimselerin, ekonomik sermayesini bağışlar ve hediyeler yoluyla siyasal sermayeye çevirdiğinin örneklerini görebilmekteyiz. Ümera, kendisine ikta olarak verilen ya da yönetici olarak gittikleri şehirlerde, ilk iş olarak çeşitli hediyeler yoluyla şehrin ileri gelenlerini veya sıradan insanlarını kendi tarafına çekiyorlardı. Bunun bir adet olduğunu İbn Bibi'nin yazdıklarından anlıyoruz. Zahirreddin İli, taht mücadelesinde, İzzeddin Keykavus'a karşı ayaklanan Alâeddin Keykubad'ın yanında yer almıştı. Bununla birlikte, Alâeddin Keykubad'ı müttefiklerinin terk etmesi sonucu, Alâeddin Keykubad Ankara'ya çekilmek zorunda kalmış, Zahirreddin İli ise onun yanından ayrıldıktan sonra Niğde'ye gitmişti. İbn Bibi'nin belirttiğine göre, Niğde'ye vardığında ilk iş olarak, şehrin ileri gelenlerini ve halkını (ayan ve ahali) malla, bağışla, ikramla ve iltifatla itaat altına almış ve onların kalplerinin derinliklerini dinarlar ve hediyelerle fethederek onları kendine

²⁸⁴ Bkz. 269 nolu dipnot.

²⁸⁵ İbn Bibi (1996a: 237)

²⁸⁶ İbn Bibi'nin bildirdiğine göre, bir şehirden bir diğerine gittiği sırada sultana her zaman, sayısız hediye verilirdi. İbn Bibi (1996a: 58, 420)

²⁸⁷ Aksarayî (2000: 1)

²⁸⁸ İbn Bibi (1996a: 191)

²⁸⁹ İbn Bibi (1996a: 238)

bağlamıştı. Buna rağmen, bir süre sonra Niğde runudunun, onun adamlarına ve hizmetçilerine zarar vermeleri nedeniyle “Bunlar kimsenin beni kuşatmadığı ve kimse tarafından kışkırtılmadığı halde bu şekilde küstahlık etmektedirler. Yarın eğer biri, burayı kuşatmaya gelip, adet olduğu gibi nakit parayla, malla, toprakla ve emlak vaadiyle onları baştan çıkarırlarsa, durum nasıl olur?” diye korku duyması nedeniyle oradan ayrılarak Lülüve’ye (Ulukışla) sığınmıştı.²⁹⁰ Zahirreddin İli’nin şehre ulaştığında hediye, ikram ve iltifatla şehrin ileri gelenlerinin ve halkının kendine olan itaat ve bağlılığını sağlamaya çalışması ve bunun yanı sıra, sultan İzzeddin Keykavus yandaşlarının gelerek “adet olduğu gibi” çeşitli hediyeler ve toprak vs. vererek halkı kendisine düşman edebileceği kaygısını taşımasından anlaşıldığına göre, ümeranın ikta merkezi veya yönetici olduğu şehre gittiğinde, hediyeler vermesinin adet olduğunu, bunun kendilerine itaati sağlamak açısından önemli bir faaliyet olduğunu anlamaktayız.²⁹¹ Benzer şekilde, Zahirreddin İli’nin Niğde’den ayrılmasının ardından, sultanın Niğde’yi kendisine ikta olarak verdiği Emir-i Ahur Zeyneddin Başara, şehre vardığında ilk iş olarak halka ve seçkinlere bağış ve ikram vererek, onların gönlünü almıştı.²⁹² Ümeranın, kaynaklarda isimleri geçtiği sırada, söz konusu cömertliklerinin övülmesi, sadece yaşadıkları dönemde değil, fakat aynı zamanda ölümlerinin üzerinden uzun süre geçmiş olsa dahi bunların unutulmadığını, övgülere layık bulunduğu düşünülebilir.²⁹³

Ümeradan ileri gelenlerin aynı zamanda, siyasal gücünü arttırmak amacıyla, ümeranın diğer unsurlarını, ekonomik sermayesini kullanarak itaat altına aldıklarını ya da en azından kendi taraftarlığına çektiğini İbn Bibi’den öğrenmekteyiz. Ana kaynağımıza göre, Seyfeddin Ayaba, “ülkenin büyük beylerini kendine bağlamış, minnetlerde, bağış ve hediyelerde bulunarak onların boyunlarını itaat halkasına sokmuş”tu.²⁹⁴ Melikü'l-Ümera Seyfeddin Ayaba, ekonomik sermayesini de kullanarak eline geçirdiği siyasal gücü sayesinde, sultanın kim olacağı konusunda son sözü söyleyebilen, sultanın yetki

---

²⁹⁰ İbn Bibi (1996a: 139)

²⁹¹ Nitekim Taceddin Pervane de ikta olan Ankara’ya gittiği sırada, sıradan ve seçkin kimseleri bağışlarından ve yardımlarından pay sahibi yapmıştı. İbn Bibi (1996b: 25)

²⁹² İbn Bibi (1996a: 139)

²⁹³ Bkz. Aksarayî (2000: 28, 35, 48); Anonim (1952: 34); İbn Bibi (1996b: 31, 32)

²⁹⁴ İbn Bibi (1996a: 283)

alanına girecek ve ona baskı yapacak oranda güçlenmişti.²⁹⁵ Benzer şekilde Sahib Şemseddin Muhammed de, cömertliğini ve verdiği bol miktarda hediye siyasi gücünü arttırmak amacıyla kullanmıştı.²⁹⁶ Aynı zamanda, İbn Bibi'nin aktardığından, ümera arasındaki ittifakta hediye nasıl kullanıldığını görebilmekteyiz. Saadeddin Köpek'in, ümeranın ileri gelenleri tasfiyesi ve sultanı da aşan siyasi güce ulaşması sonucu sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev onun tasfiyesi amacıyla Sivas Sübaşısı Emir-i Candar Hüsameddin Karaca ile bir plan hazırladı. Plan çerçevesinde Emir-i Candar, Saadeddin Köpek'e sığınmak ve koruması altına girmek amacıyla ona yaklaşıyor gibi davrandı. Hüsameddin Karaca'ya inanan Saadeddin Köpek, onun şerefine bir eğlence meclisi düzenledi. Ona at, elbise, altın, köle, cariye gibi İbn Bibi'nin deyimleriyle anlatılmaya değer kadar hediye verdi.²⁹⁷ Bu örneklerin de gösterdiği üzere, ümera ittifaklarında hediyeleşme geleneğinin bulunduğunu iddia edebilmek mümkündür. Benzer şekilde, rakip olarak görülen güçlü birisinin öldürülmesinde de en yakınındaki kişilerin, çeşitli hediyelerle, taraf değiştirmesinin sağlandığı ve bu kişilerin, öldürme görevini üstlendiklerine rastlamaktayız. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in veliahd ilan etmiş olduğu II. Alâeddin Keykubad'ın öldürülmesi konusunda Aksarayî, veliahdın lalası Bedreddin Müslîh'i sorumlu tutmakta ve onun makamının yükselmesine neden olacak mal, mülk ve ikta vaatleriyle, Melik Alâeddin Keykubad'ı zehirlediğini iddia etmektedir.²⁹⁸ Elde bulunan kaynakların yetersizliği, siyasi alanda süren güç mücadelesinde hediye öneminin derinlemesine incelememize imkân vermiyor olsa da, kaynaklardaki mevcut izler, az da olsa siyasi alanda ilişki kurma, güç elde etme konusunda hediye belirleyici olmasa da, kullanıldığına dair fikir vermektedir.

3.2.2. Meclisler (Bezmler)

²⁹⁵ Bkz. Bölüm 2.4.

²⁹⁶ İbn Bibi (1996b: 95, 96)

²⁹⁷ İbn Bibi (1996b: 34).

²⁹⁸ Aksarayî (2000: 30) İbn Bibi ise onun zehirlendiğini kabul etmekle birlikte, araştırmalara rağmen failin bulunamadığından bahsetmektedir. İbn Bibi (1996b: 154) Bununla birlikte II. Alâeddin Keykubad'ın zehirlenmiş olması, failin Lalası Müslîh olmasa da, yakınlarından birisi olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Önemli olan nokta ise, tahta aday üç şehzade olması ve üçünün de etrafında ümera gruplarının oluşması ve tahta kendi destek verdikleri şehzadenin tek başına geçmesi amacıyla çaba gösteriyor olmasıdır. Ayrıca Alâeddin Keykubad II. hk. bkz. Turan (2010b). Ümeranın da dâhil olduğu, Alâeddin Keykubad II. ve diğer kardeşler arasındaki mücadeleler hk. bkz. Turan (2010d: 477-522)

Anadolu Selçuklularında eğlence meclisleri hakkında ne yazık ki İbn Bibi dışında detaylı bilgiyi bulabileceğimiz kaynak bulunmamaktadır. Bu nedenle, İbn Bibi'yi teyit edebileceğimiz bir karşılaştırma yapma imkânı bulunmadığından, ana kaynağımızı takiple, Anadolu Selçuklularında bezmlerin izini süreceğiz. Anlaşıldığı kadarıyla Anadolu Selçuklularında meclisler çok farklı şekillerde olabilmekteydi.²⁹⁹ İçkili veya içkisiz olabildiği gibi, halka açık (*bezm-i âlem / bezm-i am*)³⁰⁰ ya da halkın katılmadığı özel meclis (*meclis-i hâs*)³⁰¹ şeklinde de olabilmekteydi. Meclisler, gerek sosyal hayat, gerekse siyasal alandaki ilişkiler açısından oldukça önemlidir. Düzenlenen meclisler ihtişamın, zenginliğin sergilenmesi; meşruiyetin, itaatın, hegemonyanın sağlanması ve yeniden üretilmesi aşamasında etkili olabilmekteydi. Aynı zamanda, meclislerde girilen yoğun ve gösterişçi tüketim³⁰² ile hediye alışverişinin bulunması nedeniyle, Anadolu Selçuklularında lüks tüketimin yapıldığı en önemli alanlardan ve faaliyetlerden birisi olduğu söylenebilir. Meclislerin yapıldığı salonun (*soffe-i bâr*)³⁰³ dekorları ve bezimde görev yapmakta olan kişilerin giyim kuşamları, kısacası ev sahibinin zenginliğini sergileyebileceği her türlü nesne, meclisi düzenleyenin ihtişamını, zenginliğini sergilemekteydi. Nitekim meclislerin, iç siyaset ve dış siyasette bir ihtişam yarışına dönüştüğü, üstünlüğü kanıtlamanın kullanışlı bir aracı olduğu söylenebilir.

Meclisler çok farklı amaçlar ve fırsatlarla düzenlenebilmekteydi. Sultan veya ümera herhangi bir zamanda meclisler düzenleyebildiği gibi, sefer öncesi, sefer sırası veya sonrasında, zaman zaman halka veya bütün askerlere açık meclisler düzenlenmekteydi. Sultanın ordunun başında sefere çıkmadığı zamanlarda, sultanın otoritesini temsilen ordu komutanı olan kişi, sultan adına meclis düzenlemekteydi. Sultanın, otoritesini ve ihtişamını sergileyen ordu komutanının, yapmış olduğu tüketimin miktarı, aynı zamanda sultanın ihtişamını da artırır nitelikteydi. Abbasi Halifesinin, Moğol tehlikesi karşısında Alâeddin Keykubad'dan talep etmiş olduğu destek kuvvetinin başında bulunan Emir Bahaeddin Kutluğca, Musul'a vardığı zaman, Bedreddin Lülü' tarafından karşılanmış ve Emir Bahaeddin, Bedreddin Lülü'yu da davet ettiği bir eğlence meclisi düzenlemişti. İbn Bibi'nin aktardığı üzere, Bedreddin Lülü, eğlence meclisinin ihtişamına ve

²⁹⁹ Anadolu Selçuklu dönemi eğlence meclisleri hk. bkz. Ersan (2006); Uyumaz (2006)

³⁰⁰ İbn Bibi (1996a: 204)

³⁰¹ İbn Bibi (1996a: 83)

³⁰² Gösterişçi tüketim için bkz. Veblen (2005)

³⁰³ İbn Bibi (1996a: 181)

zenginliğine hayran kalmış, sultana övgüler yağdırmış ve ‘Böyle iş bilir kullarına bakarak Sultan’ın büyüklüğü, gücü ve haşmeti hakkında bir fikir elde edilebilir’³⁰⁴ demişti. Anlaşıldığı kadarıyla, Bahaeddin Kutluğca, dolaylı da olsa, sultan yerine, onun adına eğlence meclisi düzenlemiş ve sultanı yüceltmıştır. Sultanın ümerasından birinin düzenlediği lüks eğlence meclisi, aynı zamanda sultanın ihtişamı ve zenginliği konusunda fikir vermekteydi. Bununla birlikte, ümeranın seferde düzenlemiş olduğu eğlence meclislerinde, uyguladıkları bazı ritüeller ve takındıkları roller de, sultanın otoritesini temsil ettiklerini, sultanın gücünün kendi şahıslarında tecelli ettiğini gösterir niteliktedir. Örneğin, eğlence meclisinin başlangıcında, içilen ilk şarap sırasında düzenlenen ritüelde ordu komutanı, padişah karşındaymışçasına yeri öptükten sonra, şarabını içiyor ve bunun üzerine, eğlence meclisine katılmış olan diğer ordu komutanları da ayağa kalkıp padişahı överek, onun şerefine şaraplarını içmekteydiler.³⁰⁵ Ordu komutanları gibi, sultan adına elçilik görevi ile giden, elçiler de sultanın otoritesini ve şahsını temsil ediyor ve gittikleri yerde meclisler düzenliyorlardı. Gidilen ülkenin devlet adamları için düzenlenen meclisler, tam bir gösteriş, itibar yarışına dönüşmekte, sultanın veya kendisinin ihtişamını sergilemek adına sınırsız bir tüketim yoluna gidilmekteydi. Celaleddin Harzemşah’a elçi olarak gönderilen Çaşnigir Şemseddin Altunaba’nın, Harizmliler için düzenlemiş olduğu eğlence meclisinde sunduğu bol ve çeşitli yiyecekler ve sergilediği lüksle, onları hayrete düşürmüştü. Buna karşılık, Celaleddin Harzemşah’ın, Şemseddin Altunaba için düzenlemek istediği eğlence meclisine ise, İbn Bibi’nin aktardığına göre, ümera şunları söyleyerek karşı çıkmıştı: “Bu alışverişte bizim zararımız kârımızdan fazla olur. Onların o kadar fazla eğlence aleti var ki, yollar boyu hiçbir padişah o kadarını bir araya getirmede ve getiremeyecek de. Eğer direm yerine dinar döksek, onların hazırladığı lezzeti ve şahane yiyeceklerin, lal renkli şarabın ve gam dağıtan nağmenin onda birine ulaşamayız ve şerefimizden kayıp veririz.”³⁰⁶ İbn Bibi’nin aktarmış olduğu Harizmliler arasında geçen konuşma gerçekleşmemiş olsa dahi, kendisinin de devlet görevinde yer alan birisi olması hasebiyle, eğlence meclisi düzenlemedeki zihniyeti anlamamız açısından faydalı olduğu düşünülebilir. Böylece, en azından İbn Bibi’ye göre, düzenlenen meclisler prestij amacı da taşıyan bir yarışa dönüşebiliyordu. Bu amaçla, olabildiğince lüks ve yoğun tüketime

³⁰⁴ İbn Bibi (1996a: 280)

³⁰⁵ İbn Bibi (1996a: 327, 328, 347)

³⁰⁶ İbn Bibi (1996a: 386)

gidiliyordu. Benzer davranışı, elçilerin kabul edilmesinde de görebilmek mümkündür. Elçilerin veya çevre ülkelerden gelen üst düzey misafirlerin kabulü de, sultanlar arasında bir ihtişam yarışına dönüşmekteydi. İhtişamını sergileme yarışı, oldukça yoğun bir lüks tüketim sayesinde olabilmekte ve günlerce aralıksız sürebilmekteydi.³⁰⁷ Bir yandan eğlence meclisi lüks bir şekilde dekore edilirken, diğer taraftan ise verilen hediyeler yoluyla sultanın zenginliği ve gücü sergilenmekteydi. Tahta çıkış törenlerinde veya sefer sırası ve seferlerin başarıyla sonuçlanması durumunda düzenlenen bezm-i âm ise halk ile sultan hegemonyası arasında direkt bir temas noktasıydı. Seferler öncesinde ve sırasında askerlerin moralini yükseltmek amacıyla düzenlenen meclisler olduğu gibi, sefer sonrasında, kazanılan zaferlerin halka duyurulması ve bunun aracılığıyla da halka, sultanın hegemonyasının kabul ettirilmesi yolunda önemli bir etkinlik olduğunu düşünmenin yanlış olmayacağı, halka açık meclisler düzenlenmekteydi.³⁰⁸ Söz konusu bezmlerin yanı sıra, sultanın belli aralıklarla ümerayı topladığı veya ümeranın da kendi arasında düzenlediği bezmler bulunmaktaydı. Elbette bu bezmlerin amacı eğlence ve prestij gösterisi özellikleri taşınmasına rağmen, siyasal önemini de inkar etmemek gerekir. Bezmler, önemli siyasal kararların alındığı³⁰⁹ ve hatta bezmlerin genellikle içkili olması nedeniyle cinayetlerin işlenebilmesi için uygun fırsatlar oluşturmaktaydı.³¹⁰

3.2.2.1. Meclislerin Düzenlenmesi

Selçuklularda meclislerin, yukarıda bahsedilen öneminden dolayı düzenlenme şekli ve kurallarına oldukça önem verilmekteydi. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*'sinde,

³⁰⁷ Erzincan Meliki Alâeddin Davudşah, Alâeddin Keykubad ile arasında yaşanan gerginliği yatıştırmak amacıyla, Alâeddin Keykubad'ın huzuruna geldiğinde, melik için on bir gün boyunca eğlence meclisi düzenlenmiş ve "bir padişahın masraflarını karşılayabileceği bir hazine" hediye olarak melike verilmişti. İbn Bibi (1996a: 360, 61)

³⁰⁸ Bkz. Uyumaz (2006: 40, 42)

³⁰⁹ Örneğin, Alâeddin Keykubad'a karşı girişilecek komplo planları Seyfeddin Ayaba'nın düzenlediği ve ümeranın ileri gelenlerinin katıldığı bezmde karar verilmişti. İbn Bibi (1996a: 284)

³¹⁰ Bezmlerde öldürüldüğünü bildiğimiz sultanlar arasında I. Alâeddin Keykubad, IV. Rükneddin Kılıç Arslan bulunmaktadır. Bununla birlikte I. Alâeddin Keykubad'a suikast hazırlığında bulunan ümerayı tutuklattığı yer de yine bezmdir.

bezmlerin ve ziyafetlerin düzenlenmesine dair özel olarak üç bölüm ayırmıştır.³¹¹ Nizâmü'l-Mülk, söz konusu bezmlerin ve ziyafetlerin belirli düzenler, kural ve törensellik içerisinde olması gerektiğini dair önerilerini yazmıştır. Anadolu Selçuklularında da gördüğümüz üzere, bezmlerin kusursuzluğuna oldukça önem veriliyor, olanca lükslüğü ve ihtişamı konusunda taviz verilmemeye çalışılıyordu. Her şeyden önce, bezmlerle ilgilenmesi amacıyla sarayda emir-i meclis bulunmaktaydı. Emir-i meclis, sultanın düzenleyeceği eğlence meclislerinde mahiyetinde bulunan görevlilerle birlikte meclisin sorunsuz bir şekilde düzenlenmesini sağlamakla görevliydi.³¹² Ümeranın hizmetinde de meclislerini düzenleyen görevlilerin bulunduğu kuşku götürmez.

Sultanın düzenlemiş olduğu eğlence meclislerinin ne sıklıkla yapıldığına dair kesin bilgilere kaynaklardan ulaşamamaktayız. Alâeddin Keykubad döneminde oldukça sık olarak eğlence meclisi düzenlendiğini görmekle birlikte, bunun düzenli bir şekilde yapılıp yapılmadığını anlamak kaynakların kısıtlılığı nedeniyle güçtür.³¹³ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâmesi*'nde, "neşe ve eğlence olan bir hafta içinde 1 gün veya 2 gün de umumi kabul resmi vermek lazımdır"³¹⁴ demekle birlikte, her gün iyi sofraya kurmak ve yemek vermekte kusur etmemek gerektiğini de söylemektedir.³¹⁵ Aynı zamanda, Nizâmü'l-Mülk, sultanın hazırlaması gereken sofranın, makamına uygun şekilde, yani herkesin hazırlayabileceğinden daha iyi olması gerektiğini eklemektedir.³¹⁶ Nizâmü'l-Mülk'ten etkilendiğini bildiğimiz Alâeddin Keykubad'ın³¹⁷, bezm konusunda da, vezirin eserinde yazdıklarını önemseydiği düşünülebilir. Zira Alâeddin Keykubad'ın veya onun adına ümeranın düzenlemiş olduğu bezmlerde lüks konusunda sınırların oldukça zorlandığına şahit olmaktayız.

³¹¹ Bkz. Nizâmü'l-Mülk (1999) XXIX., XXX., XXXVI. fasıllar

³¹² Bkz. Bölüm 2.2.

³¹³ Örneğin, İbn Bibi'nin aktardığına göre, Alâeddin Keykubad 1230 yılında Yassıçemen zaferi ve ardından Erzurum'un fethinden sonra bir ay boyunca her gün eğlence meclisi düzenlemişti. (İbn Bibi (1996a: 413)

³¹⁴ Nizâmü'l-Mülk (1999: 85)

³¹⁵ Nizâmü'l-Mülk (1999: 91)

³¹⁶ "Her kişinin himmet ve cömertliği, onun ev idaresi (kedhudâi) nispetinde olmalıdır. Sultan bütün dünyanın aile reisidir; bütün padişahlar onun astıdırlar. Şu halde onun ev idaresi himmeti, cömertliği, sofrası hediyesi kendi çapında, (yani) bütün padişahlardan daha fazla ve daha iyi olur." Nizâmü'l-Mülk (1999: 89)

³¹⁷ İbn Bibi (1996a: 246)

Her zaman olmakla birlikte, özellikle çevre ülkelerden gelen misafirleri ağırlamak amacıyla düzenlenen meclislerde, lüks konusunda hiç de mütevazı davranılmadığını görmekteyiz. Hiç kuşkusuz bunun başlıca nedeni, çevre hükümdarlara güç gösterisi yapmak, zenginliği sergileyerek onların gözündeki itibarını arttırmak olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Sultanların özel meclisleri genellikle içkili ve müzikli olmaktadır. Meclislerde, düzenlenme nedenine göre, ümeranın ve ordunun ileri gelenleri³¹⁸, sultanın nedimleri³¹⁹, âlimler, çevre ülkeden gelen misafirler bulunmaktaydı. Söz konusu meclislere, katılmak bir itibar göstergesiydi.³²⁰ Katılımcılar, kendilerine belirlenen yerlere oturmakla birlikte, Sultan katılımcılardan ayrı, tahtında oturmaktaydı.³²¹ Aynı zamanda hizmet etmek ve sultanın ihtişamını sergilemek amacıyla altın külahlı sakiler³²², çalgıcılar ve devrinin önde gelen şarkıcıları³²³ da yerlerini almaktaydı. Çalgıcılar organun³²⁴, ud³²⁵, saz³²⁶, ney³²⁷, def³²⁸, barbut ve çeng³²⁹ gibi müzik aletleri çalmaktaydılar. Eğlencede kullanılan kadeh, bardak, tabak gibi araçlar, genellikle değerli madenlerden ve murassa olmakta³³⁰ ve örtüler kıymetli ve nadir kumaşlardandı.³³¹ Buhurdanlık, yanan öd ve amber ile meclisin yapıldığı yerin hoş kokması sağlanmaktaydı.³³² Yiyecek ve içeceğe dair, derli toplu bilgiler olmasa da, İbn Bibi'nin "İsa'nın havarilerinin yiyeceklerini tatması halinde gökten semavi yiyecekleri hiç beklemeyecekleri"³³³ veya "cennet sofrasına yaklaşan veya onun ayarında olan bir meclis"³³⁴ şeklinde tasvir ettiği sofralardan anlaşıldığı kadarıyla, dönem koşullarına göre olabildiğince lüks ve çeşitli yiyecekler sunulmaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla, aşçıların kurduğu sofranın kaldırılmasının ardından, çalgıcıların

---

³¹⁸ İbn Bibi (1996a: 258)

³¹⁹ İbn Bibi (1996a: 236, 256)

³²⁰ "Cihan padişahının huzurunda bulunmuş olan o kimseler kibirden göğe kafa tutarlardı." İbn Bibi (1996a: 324)

³²¹ İbn Bibi (1996a: 237, 257)

³²² İbn Bibi (1996a: 455)

³²³ İbn Bibi (1996a: 455)

³²⁴ İbn Bibi (1996a: 66)

³²⁵ İbn Bibi (1996a: 76)

³²⁶ İbn Bibi (1996a: 181, 324)

³²⁷ İbn Bibi (1996a: 324)

³²⁸ İbn Bibi (1996a: 153)

³²⁹ İbn Bibi (1996a: 351)

³³⁰ İbn Bibi (1996a: 83, 337, 455)

³³¹ İbn Bibi (1996a: 393)

³³² İbn Bibi (1996a: 381)

³³³ İbn Bibi (1996a: 236)

³³⁴ İbn Bibi (1996a: 257)

kendileri için belirlenen yere geçmesiyle³³⁵ müzik ve içki faslına geçilmekteydi.³³⁶ Şarkıcılar ve destan okuyanlar³³⁷ sefer sırasında veya sonrasında kurulan meclislerde, sultanın fetihlerinin övüldüğü şarkılar³³⁸ ve düşmanın devletinin yıkılmasını kutlayan neşeli şarkılar söylemekteydiler³³⁹. Sarhoşluk belirtileri görülmeye başlandığı zaman ise eğlence meclisinin sonuna gelmekte ve katılımcılar meclisten ayrılmaktaydı.³⁴⁰ Davetlilerin ayrılmasından önce ise hediye faslına geçilmekte ve sultan, onların her birine derecelerine göre hil'at ve zengin hediyeler vermekteydi.³⁴¹

3.2.3. Tahta Çıkış Törenleri

Tahta çıkış törenleri, sultanın, sultanlığını sergileme fırsatı yakaladığı ilk gündür. Söz konusu günde, yeni sultan, halkın, askerlerin ve devlet adamlarının görüşüne çıkar. Aynı zamanda tahta çıkış törenlerini, kabul ritüeli ve aynı zamanda geçiş ritüeli olarak adlandırmak da mümkündür. Her şeyden önce, olan şey bir statü değişimi, hiyerarşideki yükselme, olabilecek en yüksek basamağa ulaşmaktır. Bir gün öncesinin şehzadesi artık erginleşmiş, eşiği geçmiş ve sultana dönüşmüştür. Bu nedenle, sultan için en önemli günlerden birisi olarak sayılabilir, çünkü tahta geçiş töreniyle, şehzade yeni statüsü ile bütünleşmiş, eşiği aşmıştır.³⁴² Hanedan üyeleri, aldıkları eğitimlerle bu güne ulaşmak arzusu ve amacıyla yetişmişlerdir. Pek çok defa, hanedan üyeleri tahta ulaşmak adına hayatlarını ortaya koymuş, kardeşlerini veya babalarını öldürmüş ve taht kavgaları halktan ve askerlerden binlercesinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Tahta çıkma adına göze alınan veya gözden çıkarılan, hesaplanan veya hesaplanmayan bunca maliyet, bahse konu olan günün, tahta çıkan kişi açısından önemini anlamaya ve anlamlandırmaya biraz da olsa katkı sağlayacaktır. Elbette bu gün için sahne tasarımı, dekorlar, sahnelenen roller ve oyuncuların kostümleri günün önemine uygun olarak, mükemmel

³³⁵ İbn Bibi (1996a: 257)

³³⁶ İbn Bibi (1996a: 236)

³³⁷ İbn Bibi (1996a: 393)

³³⁸ İbn Bibi (1996a: 338)

³³⁹ İbn Bibi (1996a: 351)

³⁴⁰ İbn Bibi (1996a: 256, 347, 391)

³⁴¹(a.g.e., s. 274). Bununla birlikte hediyelerin bezmin başlamasından hemen önce de verildiği görülmektedir. İbn Bibi (1996a: 393)

³⁴² “Van Gennep bir halden diğerine geçişe eşlik eden ritlerin üç evreli olduğunu saptamaktaydı: Eski hal ya da statüden ayrılma, iki hal/statü arasındaki eşik ya da statüsüzlük durumu ve yeni hal ya da statüyle bütünleşme.” Özbudun (1997: 25)

olmalıydı. Meşruiyete, otoriteye ve güce atılan ilk adımda her şey kusursuz ve bol hazırlanmalı ve olmalıydı. Dolayısıyla, tahta geçiş törenleri, pek çok farklı tüketim ritüelinin bir araya gelebildiği tüketim ritüelleri bütünüydü. Tüketimde aşırıya kaçılması nedeniyle de söz konusu ritüel aşırı lüks olarak nitelenebilir. Aynı zamanda söz konusu tüketim ritüeli, halkın da tüketici olarak katıldığı³⁴³ dışlayıcı olmayan³⁴⁴ bir ritüeldi. Dönemin ana kaynağı olan İbn Bibi, sultanlığa geçiş ritüellerine dair geniş, detaylı ve oldukça canlı bilgiler vermektedir.

Sultanın ölümü üzerine, ileri gelen devlet adamları, yeni sultanın kim olacağı konusunu kararlaştırmak üzere toplanırlardı. Veraset sistemi bir hukuka göre belirlenmediğinden, hanedan üyelerinin hepsi tahtta eşit oranda hak sahibi idiler. Bu nedenle, ümeranın ileri gelenlerinin adaylar arasından birisi üzerinde görüş birliğine varmaları oldukça önemliydi. Zira uzlaşmanın olmadığı durumlarda, çatışma kaçınılmaz hale gelmekteydi. Bir başka deyişle, çatışmanın olabilmesi için, şehzadelerin farklı ümera grupları tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Taht kavgalarında görüldüğü üzere, şehzadeler farklı ümera gruplarının desteğine dayanmışlardı. Söz konusu ümera merkezde bulunan ümeradan olabildiği gibi, uçlarda yer alan göçerlerin liderleri de olabilmekteydi. Aynı zamanda, taht kavgalarında çevre ülke veya beylikler de çıkarları doğrultusunda adaylara destek verebilmekteydiler.³⁴⁵ Tüm bu koşullar nedeniyle, tahta geçişler birer darbe veya savaş şeklinde olmaktadır.

Sultanın ölüm haberi, merkezdeki ümera tarafından, tahta geçecek şehzadenin, tahta geçeceği şehre varmasına kadar, bir karışıklığa mahal vermemek adına, halktan, askerlerden ve doğallıkla hanedanın diğer üyelerinden gizlenirdi. Bununla, tahta geçiş sürecinin sorunsuz olması amaçlanmaktaydı. Ümeranın kararı doğrultusunda belirlenen müstakbel sultana, sultanlığa geçiş ritüeli yaparak tahtı devralması için, bir haberci

³⁴³ Halk, her iki anlamda da tüketici olarak ritüele katılmaktaydı: Bir yandan imkânları ölçüsünde, bu gün için servetlerinin bir kısmını buna ayırıyorlar ve servetlerinden/birikimlerinden harcama yoluyla tüketime katılırken, diğer yandan ise ritüel boyunca kendilerine sunulan lüks ya da sıradan malları tüketerek tüketime katılmaktalardı.

³⁴⁴ Dışlayıcı olmayan ritüeller halka açık yapılırken, dışlayıcı olanlar genellikle ümera ve ekâbirin katılma hakkına sahip olduğu ritüellerdi.

³⁴⁵ Örneğin, I. Kılıç Arslan'ın oğulları olan, Şahinşah ve Mesud arasındaki taht için yapılan mücadelede Danişmendliler Mesut'u desteklerken; Şahinşah'ı Bizans desteklemekteydi. Bkz. Abû'l-Farac (1999a: 349, 350); Alexiad (1996: 497-500); Turan (2010d: s.185). Anonim Selçukname'ye göre ise, Kılıç Arslan'ın üçüncü oğlu olan Melik Arab taht mücadelesinde Bizans'tan yardım almıştır. Bkz. Anonim (1952: 24)

heyeti, yanlarında ölen sultana ait birtakım eşya olduğu halde, gönderilirdi. Bu esnada, şehrin kapıları kapatılır ve güvenliği sağlamak amacıyla kapılara fazladan askerler yerleştirilirdi. Tahta çıkacak şehzade, kendisini tahta çıkmak üzere davet eden ümeranın bulunduğu şehre gelir³⁴⁶ ölen sultanın cenazesini gördükten sonra, ümera ve ekâbirin bulunduğu sade ve sessiz bir törenle yeni sultan için biat ve yemin merasimi yapılır ve ileri gelen iki emirin, birer elinden tuttuğu sultan, tahta oturtulurdu. Daha sonra sultanın öldüğü ilan edilir ve yeni sultana biat için, ileri gelenler ve din adamları davet edilirdi. Davetliler sultanın huzuruna çıkarılmadan önce, ileri gelen bir devlet adamı, sultanın öldüğüne ve yeni sultanın tahta çıktığına dair bir konuşma yapar³⁴⁷ ve ardından, aradaki perde muhafızlar tarafından kaldırılırdı. Candarlar ve silahdarların da yerlerini aldıkları halde, tahta oturtulan sultanın huzuruna çıkan din adamları, beyler ve diğer ileri gelenler yer öptükten sonra, el öpme faslıyla biatlarını gerçekleştirirlerdi. Bunun arkasından ise hep birlikte camiye giderek, Kadı'nın telkiniyle bağlılık yemini ederlerdi.³⁴⁸ Aynı zamanda “padişahlara mahsus beş nevbet” çalınırdı.³⁴⁹ Tahta geçişin kesinleşmesinin ardından, savaşla veya savaşız olarak, diğer hanedan mensupları tutuklanarak bir kaleye hapsedilir veya öldürülürdü.³⁵⁰ Taht üzerinde hak iddia edebilecek hanedan mensuplarının da bertaraf edilmesiyle, ölen sultan için üç günlük yas tutulur ve tahta geçiş töreninin başlaması için bu sürenin dolması beklenirdi. Matem elbisesi olarak, sultan beyaz atlas giyer,³⁵¹ ümera ve ileri gelenler külâhlarını ters çevirip³⁵² elbiselerinin üzerine beyaz örtü örterlerdi ve taziyede bulunurlardı. Üç günlük yas süresinin dolmasıyla birlikte, yoğun tüketimin ana temalarından birini oluşturduğu, tahta geçiş

³⁴⁶ Ümeranın tahta çıkması için davet ettikleri İzzeddin Keykavus Kayseri'ye, Alâeddin Keykubad ise Sivas'a gitmiştir.

³⁴⁷ Alâeddin Keykubad'ın cülusunda, ileri gelenleri sultanın huzuruna çıkarmadan önce Emir -i Çaşnigir Seyfeddin Ayaba, İbn Bibi'ye göre şöyle bir konuşma yapmıştır: “Siz imamlara ve büyüklere duyururum ki, Sultan İzzeddin Keykavus, Yüce Allah'ın rahmet denizine ulaşmış ve ‘Onda Rabbinizden gelen gönül rahatlığı’ tabutunu menzil tutmuş ve Alemlerin Rabbine kavuşmuş, cennetin en güzel yerlerine uçmuştur. Şimdi ise dünyaya mutluluk bağışlayan, dostlarını sevindirip düşmanlarını kahreden büyük Sultan Alaaddin Keykubad saltanat tahtını süsleyip, orayı ilahi kudretin yardımıyla başı dik kimselerin secde ettikleri bir yer yaptı.” İbn Bibi (1996a: 227)

³⁴⁸ İbn Bibi (1996a: 227)

³⁴⁹ Aksarayî (2000: 53)

³⁵⁰ Hanedan üyeleri genellikle, yeni sultanın tahta geçecek bir erkek evladı varsa öldürülürdü. Erkek evladın olmadığı durumlarda ise, bir erkek evladı olana kadar, tutuklu olduğu kalede yaşamasına izin verilirdi.

³⁵¹ Siyah renk Abbasi halifelliğini temsil eden renk olduğu için, hilafet makamına saygı nedeniyle, matem rengi olarak beyaz kullanılmaktaydı. Turan (2010d: 349)

³⁵² İbn Bibi (1996a: 228) Matem sırasında başlığın çıkarılması eski bir Türk âdetiydi. Turan (2010d: 349)

ritüeli başlardı.³⁵³ İlk iş olarak, sultan, meşruiyetinin temellerinden birini oluşturan, ikta ve mülkiyet menşurlarını yeniler ve yeni menşular verir, emirlere ve beylere hiyerarşideki yerlerine göre “kıymetli ve nefis hil’atlar”³⁵⁴ giydirir, aynı zamanda ülkenin dört bir tarafına, Aksarayî’nin söylediğine göre “böyle işler için görevlendirilen tecrübeli kişilerle”³⁵⁵ eski sultanın öldüğü haberiyle birlikte, taht değişikliğini bildirir,³⁵⁶ emirleri ve beyleri, bağlılıklarını sunmaları ve ikta menşurlarının yenilenmesi için hızlı bir şekilde gelmeleri için çağrıda bulunurdu. Aynı zamanda, şehirlerde ölen sultan için matem ve yeni sultan için kutlamaların yapılması buyrulurdu. Benzer şekilde, hilafet merkezi de dâhil olmak üzere, çevre ülkelere taht değişikliği, büyük miktarda lüks hediye ile birlikte haberciler gönderilirdi. Yeni sultana biat etmek üzere gelen beyler ve emirler hediyelerini sunar, biat ve yemin merasimini yerine getirir, isteklerini bildirir, bunun karşılığında ise ikta ve mülkiyet menşurlarını yeniletirlerdi.³⁵⁷

Sultanın, başkent dışarısında tahta çıktığı durumlarda, başkente varana dek, uğradığı şehirlerde, ulaşan haberlerle birlikte kutlamaların yapılması amacıyla hazırlıklar yapılır, şehirler süslenirdi. Emir-i Meclis, sultanın imajının oluşturulmasında en önemli kişilerden birisi olması nedeniyle, konaklanacak yerlerde, yapılacak eğlencelerin kusursuz olması için sahne ve dekoru gerektiği şekilde hazırlamak üzere önceden konaklanacak yere gider ve gereken hazırlıkları yapardı.³⁵⁸ Uğranılacak şehirlerin ileri gelenleri ve halkı, sultan şehre ulaşmadan, süslü arabalar ve seyyar köşklere birlikte, mehter takımları, şarkıcılar, meddahlar dolu arabalarla belli bir menzile karşılamaya

³⁵³ Tahta çıkış törenlerinde, ilk üç gün ölen sultan için yapılan cenaze töreni ve matem ile geçerken, üç günün ardından kutlamalar yapılmaya başlanırdı. Aksarayî söz konusu karışıklığı anlatmak amacıyla, Halife Harun er-Reşid’in ölümü ve oğlu Emin’in tahta geçişi dolayısıyla söylenen şu şiiri örnek olarak eserine eklemektedir: “Gözler ağlarken dişler gülüyor. Biz şimdi hem yas hem sevinç içindeyiz.” Aksarayî (2000: 66)

³⁵⁴ İbn Bibi (1996a: 228)

³⁵⁵ Aksarayî (2000: 53)

³⁵⁶ Aksarayî’nin aktardığına göre III. Gıyaseddin Keyhüsrev’in tahta çıkışının ardından, müjde fermanları ‘el-mulk li’llah (Mülk Allah’ındır)’ armasıyla ülkenin her tarafına gönderilmişti. Aksarayî (2000: 66)

³⁵⁷ İbn Bibi (1996a: 228)

³⁵⁸ Alâeddin Keykubad, Sivas’ta tahta çıkmasının ardından, başkent Konya’ya gitmek üzere yola çıktığında Emir-i Meclis, konaklama yapılacak Gedük’e giderek, konaklama araç gereçleri ile düzenlenecek eğlence için her şeyin mükemmel şekilde hazırlanmasıyla meşgul olmuştu. Yapılan eğlence, elbette yeni sultanın ihtişamını yansıtmak üzere lüks düzenlenmeliydi. Gedük’te düzenlenen ziyafette, İbn Bibi’nin benzetmesiyle, “İbrahim Aleyhisselâmın zengin sofralarının gözü üzerine düşse, ordaki yiyecek ve içecek bolluğuna bakarak kıskançlıktan çatlayacağı bir sofraya hazırlandı.” Her türlü meyvenin, mezenin ve bol şarabın olduğu ziyafete, “bülbül gibi ötüp insana huzur veren şarkılar” söyleyen şarkıcılar eşlik etmekteydi. İbn Bibi (1996a: 229)

çıkarlardı.³⁵⁹ Sultanı karşılayan kalabalık, bir başka kalabalıkla birleşmek üzere, onu şehre götürürlerdi. Sultanın şehre girmesinin ardından, halk ve ileri gelenler tarafından sultanın üzerine dirhem, dinar, inciler ve mücevherler saçılırdı.³⁶⁰ Şehirde yapılan kutlamalarla birlikte halkın da katıldığı ziyafetler düzenlenir, ileri gelenler sultana hediyeler ve bağlılıklarını sunarken, buna karşılık sultan da onların ikta mülkiyet menşurlarını yeniler ve hil'atler giydirdi.

Asıl kutlamaların yapıldığı ve tüketimin haddi aştığı yer ise başkentti. Örneğin Alâeddin Keykubad tahta çıkmak üzere başkent Konya'ya gelirken, şehir ipekli kumaşlarla süslenmiş, görünen yerlere kıymetli elbiseler koyulmuştu. Halk, padişahın gelişi şerefine saçmak amacıyla yıllarca biriktirdiklerini bir kenara koymuş ve bu önemli gün için bayramlık elbiselerini giyip, en kıymetli mücevherlerini takmışlardı. İleri gelenler ve halk, diğer şehirlerde yapıldığı üzere sultanı karşılamak üzere şehirden, her birine kıymetli silahlar, görülmemiş aletler koydukları, gelin ve cennet kasırları gibi süsledikleri beş yüz seyyar ve üç yüz sabit köşkü, mandaların boynuna yükleyerek, çıkmışlardı.³⁶¹ Kalabalığa şarkıcılar ve müzik de eşlik etmekteydi. Sultanın gelişiyle birlikte, hazırlanan koçlar ve sığırlar kurban edilerek, altın, gümüş saçılarak, hediyeler verilmişti. Şehre doğru hareket edildiği sırada, kimisi yaya kimisi atlı bin fityan, padişah alayının etrafını sarmıştı. Bununla beraber, Şam güzleri, Taşkent yayları ve Gilan ve Hint yapısı altın siperleriyle padişahın ihtişamını sergileyen silahdarlar ile kıymetli elbiseler ve altın sırmalı bohçaları kucakalarında almış olan camedar sultana eşlik etmekteydi. Padişahın ihtişamını, gücünü ve zenginliğini sergileyen Kazvin'li, Deylem'li, Frenk, Rum ve Rus beş yüz çavuş demir topuz, güz ve nacaklarıyla sultanın rikabının yanında koşmakta, bellerinde altın kılıçlarıyla 120 candar padişahın etrafını sarmıştı.

Şehre yaklaşılmasıyla, ümera atlarından indi ve Emir-i Çaşnigir Seyfeddin Ayaba, padişahın atının dizginini çekmek suretiyle şehre yaya olarak girdiler. Sultanın tahtına

³⁵⁹ İbn Bibi (1996a: 140, 230)

³⁶⁰ İbn Bibi, biraz abartıyor gibi görünse de, Alâeddin Keykubad'ın Kayseri'ye ulaştığında ilkbahar yağmuru damlaları gibi dinar, dirhem ve inciler saçarak yapılan tüketimin miktarını anlamak açısından yine de önemlidir. İbn Bibi (1996a: 231)

³⁶¹ İbn Bibi (1996a: 232) İbn Bibi Alâeddin Keykubad Konya'ya geldiği vakit, halkın, sultanı karşılamak üzere Obruk mevkiinde gittiklerinden bahseder.

yerleşmesiyle birlikte İbn Bibi'nin tabiriyle³⁶², rahmet yağmuru ve Allah'ın lütfu gibi sınırsız, hadsiz hesapsız altın ve gümüş saçılmıştı. Nitekim saçılanları toplayan halktan kimseler, büyük bir servet elde etmişti. Yine İbn Bibi'nin tabiriyle “elde ettikleri servet ve sâmanla kıyamet gününe kadar sıkıntıdan kurtuldular”.³⁶³ Tahta oturma töreninin ardından, ileri gelenlerin katıldığı, her türlü yiyeceğin eksiksiz olduğu bir ziyafet ve arkasından şarabın ve mezenin ölçüsüz olduğu bir bezm düzenlenmişti.³⁶⁴ Bezmin sona ermesiyle, Konya emirleri ve serverleri, padişahın kabul yerine yani divan-ı bargâha giderek, sultana lüks mallardan hediyelerini sunmuş ve karşılığında padişahın iltifatlarını almışlardı.³⁶⁵

Ertesi gün, sultan ileri gelen devlet adamlarını huzuruna kabul etmiş ve onlardan uç bölgesi ve hâkimiyeti altındaki emirlere fermanlar gönderilerek sultanın huzuruna çıkmaları amacıyla çağırılmalarını buyurmuş, bunun üzerine muhtelif yerlerde bulunan ümera gelerek sultanın huzuruna çıkmıştı. Çağrıya karşılık vererek huzura çıkan beylerden Melikü'l-Ümera Hüsameddin Çoban ve Melikü'l Ümera Seyfeddin Kızıl, İbn Bibi'nin tabiriyle sayılması uzun zaman alacak kadar bol miktarda hediye sunmuş ve bunun karşılığı olarak da akıllarından geçen her şeye ulaşmış, makamları ve rütbeleri yükseltilmişti.³⁶⁶ Ülke ümerasası yanı sıra, çevre ülkelerin temsilcileri de sultanın cülusunu tebrik etmek amacıyla, bol miktarda hediye ile Konya'ya gelmekteydi. Bunlar arasında hiç kuşkusuz en önemlisi, sultanın tahta çıkışını kutsayacak ve kendisine gereken meşruiyeti önemli ölçüde sağlayacak olan, Abbasi halifesinden gelen elçiydi. Hilafet merkezinden, son derece saygı duyulan bir şeyh olan Ebu Abdullah Ömer b.

³⁶² İbn Bibi (1996a: 235)

³⁶³ İbn Bibi (1996a: 235) Elbette İbn Bibi olayları abartmaktadır, hanedanı yüceltmek istemekte ve anlaşılabilir Alâeddin Keykubad dönemindeki “altın çağ”ın özlemini duymakta ve o dönemi mitselleştirmektedir. Bununla birlikte İbn Bibi'nin anlattıklarını tümünden bir kenara atmak da mümkün değildir. Tahta çıkış törenlerinde, İbn Bibi'nin verdiği bilgiler oranında olmasa da, cülus törenlerinin dışında kalan herhangi bir güne oranla çok yoğun oranda bir tüketimin gerçekleştiğine şüphe etmek için hiçbir neden bulunmamaktadır.

³⁶⁴ İbn Bibi'nin aktardığına göre, “Hicazlı açlara anlatılsa onlar için ‘açken doyuran’ ayetinin inmeyeceği, aç ve haris mideleri dünyanın dört yönü gibi dört köşe edeceği, İsa'nın havarilerinin yiyeceklerini tatması halinde gökten semavi yiyecekleri hiç beklemeyecekleri kesin olan bir sofraya kurdular. Ay ve Pervin halkası gibi yuvarlak ve parlak, tasavvuf şeyhlerinin kalpleri gibi sağlam ve temiz kaseleri inci gibi sıra sıra dizdiler. Sofra kaldırıldıktan sonra şarkıcılarının güzellikleri ve hoş nameleri ile süsledikleri, aşıkların yüzündeki hüznü perdesini kaldıran ve onları mutluluk ülkesinde gezdiren bir eğlence meclisi (bezm) düzenlediler.” İbn Bibi (1996a: 236)

³⁶⁵ Sunulan hediyeler arasında mücevher, elbise, altın gümüş gibi eşya dolu sandıklar ile köleler ve atlar bulunmaktaydı. İbn Bibi (1996a: 237)

³⁶⁶ İbn Bibi (1996a: 238)

Muhammed el-Sühreverdî gönderilmişti. Şeyhin yaklaştığını duyan sultan Alâeddin Keykubad, kalabalık bir heyeti şeyhi karşılamak amacıyla göndermiş, arkasından da kendisi “eski padişahların öbür dünyadan bu dünyaya gelmeleri mümkün olsaydı öyle düzenli ve muhteşem bir kabile görmediklerini itiraf edecekleri bir kabile ve seçkin askerlerden oluşan bir birlikle”³⁶⁷ şeyhi karşılamak üzere başkentten ayrılmıştı. Kendisine eşlik eden Sultan ve maiyetindeki kalabalık heyetle başkente getirilmesinin ardından şeyh, ertesi gün Sultan’ın huzuruna davet edilmiş ve sultanın halife tarafından saltanatının onaylanması ve kutsanması merasimi yapılmıştı. Şeyh, önce halife tarafından sultana gönderilen hil’ati giydirmiş ve kenarları halifenin imamecileri tarafından örülmüş olan imame, sultanın başına koyuldu ve adet olduğu üzere halife makamından getirilen kırbaç ile sultanın sırtına 40 kırbaç vuruldu. Arkasından, halife tarafından gönderilen, son derece lüks bir şekilde, murassa yular ve başlık ve altın nal ile donatılmış katır huzura getirildi. Yine adet olduğu üzere, sultan ileri gelenlerin huzurunda, halife tarafından gönderilen atın tırnağını öpmesinin ardından, hilafet makamından saçmak amacıyla getirilmiş olan saç tabakları, orada bulunanların üzerlerine saçıldı. Günün sonunda ise şeyhin onuruna verilen ziyafet ve düzenlenen sema ile sultanın hilafet tarafından tahta çıkışının onaylanması töreni sona erdi.³⁶⁸ Böylece sultan, halifeden almış olduğu hâkimiyet alametleri ile halk nazarında olduğu kadar, Abbasi halifesini dini otorite olarak gören ve kendilerini ona bağlı hisseden devletlerin de karşısında meşruiyet sağlamış oluyordu.

Görüldüğü üzere, tahta çıkış veyahut geçiş ritüeli, “adet” olduğu üzere yapılan saçılar, verilen hediyeler ve düzenlenen ziyafet ve bezmler ile lüks tüketimin haddi aştığı ve birden çok tüketim ritüelinin bir araya geldiği ve aynı zamanda kuralları, yapılış tarzları belli, genellikle standartlaşmış en önemli tüketim ritüellerinden bir tanesiydi. Halkın da, o güne özel olarak ayırmış olduğu çeşitli tüketim maddeleriyle birlikte katıldığı tahta çıkış töreniyle, halk ve sultan birbirlerini tanır ve onaylardı. Diğer taraftan, ümera ve ileri gelenler, sultana sundukları hediyeler ve sultan uğruna yaptıkları tüketimle, ona verdikleri değeri sergilerler, bunun karşılığında ise adet olduğu üzere, sultan tarafından ikta ve mülkiyet menşurları onaylanırdı. Benzer şekilde sultanın, kendisine biat edilmesine karşılık olarak ileri gelenlere sunduğu hediyeler de, ümeranın sultanı

³⁶⁷ İbn Bibi (1996a: 249)

³⁶⁸ İbn Bibi (1996a: 251)

velinimetleri olarak görmelerinin ve hediyeler yoluyla ona bağlanmalarının ilk adımlarından birisini oluşturmaktaydı.³⁶⁹ Kısacası, tahta çıkış töreni, sultanın çocukluğundan itibaren eğitimini almış olduğu sultanlık rolünü, kalabalık bir oyuncular grubu olduğu halde, sergilemesinin ilk fırsatıydı.

Tahta geçme törenlerinin ardından sultan, ihtiyaç duyduğu takdirde devlet görevlilerinin görevlerini değiştiriyor, bir kısmını azlederken, güvенеbileceği, kendisine sadık görünen görevlileri önemli görevlere atıyor, terfi ettiriyordu. Tahta çıkma töreninde, tüketim vasıtasıyla sultanın gözüne girerek yükselmenin mümkün olabileceğine dair bazı izler görülmektedir. Örneğin, Alâeddin Keykubad'ın cülusu sırasında, Kayseri sübaşısı olan Hokkabazoğlu Seyfeddin, yeni sultan başkente giderken, Kayseri'den geçtiği sırada varını yoğunu tahta geçişi kutlamak için harcamasından kısa bir süre sonra Alâeddin'in en yakın adamlarından birisi olmuştur.³⁷⁰ Sultanı karşılamak ve tahta çıkışını kutlamak için yaptığı, bütün servetini, birikimini yok edecek kadar yoğun tüketimin etkili olmuş olması olasılığı hiç de imkânsız değildir.³⁷¹ Bununla birlikte sultanların, meliklikleri sırasında kendi hizmetinde bulunan köleleri önemli mevkilere getirmeleri daha sık olarak görülen bir uygulamaydı.³⁷²

3.2.4. Düğünler

Evlilikler, sosyal veya siyasi ilişki kurmanın bir biçimidir. Anadolu Selçuklu sultanlarının veya ümerasının yaptığı ve kaynaklara yansıyan evliliklere bakıldığında bu

³⁶⁹ İbn Bibi'nin söylediğine göre, I. Gıyaseddin Keyhüsrev cülusunda "her sınıftan emire ve büyüklere, kıyamet gününe kadar sayılmayacak kadar çok kıymetli hediyeler, pahalı kumaşlar ve nakid paralar" dağıttı. Bu sayede, "sıradan ve seçkin kişilerin kalpleri, Sultan'ın sevgi ve saygısıyla dolup taşı. Onun emir ve yasaklarına uymaya karar verdiler. Bağış ve hediyeler hür kişilerin dizginini kulluk ağacına bağladılar." İbn Bibi (1996a: 39)

³⁷⁰ Bu konu hk. bkz. bölüm 2.4.

³⁷¹ Hokkabaz oğlu Seyfeddin'in tüm servetini yok edercesine yaptığı tüketimi İbn Bibi şöyle anlatır: "(...) Hokkabaz oğlu Seyfeddin Ebu Bekir, hazinesinden çıkardığı incileri padişahın güzel yüzünü görme şerefine saçıp sahip olduğu her şeyi onun hizmetine sundu. Öyle ihtişamlı bir karşılama töreni hazırladı ki, kıskançlıktan güneş ve ay küresini çatlatayazdı. Yıllarca biriktirdiği her şeyini Sultan'a hediye (peşkeş) olarak sundu. Cennet sofrasını andıran bir eğlence sofrası düzenledi. Cefakar zamanı, sille tokat o meclisten kovarak onu layık olduğu hüznler dünyasına gönderdi. İnsanların yolunu sapıtma işinden alıyordu. Öd ağacının yanışı ve udun sesi meleğin beynini ve feleğin kulağını musiki ve Tatar miskiyle doldurdu." İbn Bibi (1996a: 231)

³⁷² Anonim (1952: 34)

durum açıkça görülmektedir. Yapılan evlilik yoluyla, iki aile birleşmekte ve akraba konumuna gelmekte, böylelikle siyasal alanda kurulan ittifakları pekiştirmekte, aynı zamanda gelin olarak kadın, gerektiğinde bir rehine gibi de kullanılabilmekteydi.³⁷³ Bununla birlikte evlilikler için yapılan tüketimi ise “tüketim çılgınlığı” ve hazırlanan karşılıklı çeyizler, hediyeler ve düzenlenen düğün törenleri aracılığıyla yapılan tüketimi ise “tüketim yarışı” olarak adlandırmak abartılı bir yorum olmayacaktır. Eğlence meclislerinde olduğu gibi, düğünler konusunda da İbn Bibi dışındaki kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle yapılan evlilikler ve düğünlerdeki tüketim açısından İbn Bibi’yi takip etmek durumundayız. Ana kaynağımız, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubad’ın yaptıkları evlilik hakkında, canlı bir anlatımla geniş bilgi vermektedir. Düğünler, bir seçim aşaması ve karşı tarafa bunun bildirilmesinin ardından iki iç içe geçmiş aşamadan oluşmaktaydı: çeyizlerin ve hediyelerin değişimi, düğün törenleri ve şenlikler.

3.2.4.1. Çeyiz ve Hediyeler

İzzeddin Keykavus’un evlenmesi için uygun eş, ümera tarafından, Erzincan meliki Fahreddin Behramşah’ın kızı olan Selçuki Hatun seçilmiş ve sultana önerilmiş, sultan ise yapılan öneriyi yerinde bularak bu evlilik için gerekenin yapılmasını emirlerine bildirmişti.³⁷⁴ Alâeddin Keykubad ise, seçimi kendisi yaparak fikrini ümeraya bildirmişti: “Benim düşünceme göre, bağlılığımızı güçlendirmek ve akidlerimizi geçerli kılmak için [Eyyûbi Meliki] Adil’in oğullarıyla akrabalık ilişkisi kurmak lazım. O durumda saltanatımızın gücü ve padişahlığımızın etkinliği artar. Dostlarımızın sayısı kabarrır.”³⁷⁵ Her iki sultan da, karşı tarafa durumu bildirmek amacıyla gönderdikleri ümera ile birlikte hazinenin imkânlarını bu iş için seferber ettiler. İbn Bibi, İzzeddin Keykavus’un “evlilik antlaşması” amacıyla gönderdiği kişinin kim olduğu veya götürdüğü hediyelerin ne olduğunu konusunda açık bir şey söylememektedir; söylediği

³⁷³ Eyyûbi Melikesi Melike-i Adiliye ile evlenen Alâeddin Keykubad, karısını, Celaleddin Harzemşah’a karşı, Eyyûbi melikleriyle oluşturmaya çalıştığı ittifakta, Eyyûbi Melikleri’nin isteksizlik göstermeleri üzerine, tehdit olarak kullanmıştı. Eyyûbi Meliklerine elçi olarak giden Emir Kemaleddin Kamyar, “Eğer bu yardım çağrısına uymazsanız, yarın Allah korusun, bir tehlike meydana gelir. Sultan’ın haremünün namahrem ellere düştüğünü görürseniz, o zaman pişmanlık duymanız ve hamiyet duygularınızın kabarması bir işe yaramaz” diyerek, onları ittifak konusunda ikna edebilmişti. İbn Bibi (1996a: 388)

³⁷⁴ İbn Bibi (1996a: 193)

³⁷⁵ İbn Bibi (1996a: 310)

tek şey, seçkin kimselerden biriyle, türlü hediyeler ve nefis armağanlar gönderdiği'dir.³⁷⁶ Buna karşılık Alâeddin Keykubad'ın, siyasal strateji çerçevesinde seçmiş olduğu Eyyûbi melikesine gönderilen hediye ve elçi konusunda daha net bilgiler vermektedir. Eş konusunda seçimini yapan Alâeddin Keykubad, hemen hazineden, bu iş için gereken kıymetli taşlarla süslenmiş eşyalar, taşlar, para ve mallardan yeterince alarak, evlilik antlaşması yapmak üzere Hokkabaz oğlu Naib Seyfeddin'i görevlendirmiştir. Emir üzerine Naib, "hazineden, elbise odasından, haremden, ahırdan, kıymeti, değeri, zerafeti, güzelliği, göz alıcılığı en üst noktada olan ve eşi benzeri bulunmayan zarif taçlardan, kakmalı bileziklerden, altın halhallardan, kıymetli elbiselerden, huri gözlü seçkin cariyelerden, soylu atlardan, Horasan ve Irak işi kaplarından, yük develerinden meydana gelen hediyeler hazırladı. Dergâhın itibarlı kişileriyle yola düştü."³⁷⁷ Malatya bölgesine vardığında ölen Seyfeddin'in görevini, Şemseddin Altunaba üstlenerek, hediyelerle birlikte Şam'a ulaşan kişi oldu.³⁷⁸ Gerek İzzeddin Keykavus'un elçisi, gerekse Alâeddin Keykubad'ın elçisi Şemseddin Altunaba oldukça olumlu karşılandılar. Erzincan meliki Fahreddin Behramşah, elçinin kendisine geliş sebebini anlatmasının ve hediyeleri sunmasının ardından "Yüce ve Ulu Allah'ın sonsuz lütuf ve kerem hazinesinden ben kulu için gönderdiği böyle bir iyilik hangi dille anlatılabilir. Eğer Hazreti Sultan'dan, evladımın onun kutlu haremine katılması emri gelmişse, bu benim için en büyük iftihar vesilesi, benden sonra gelecekler için de itibar kaynağı olacaktır. Böyle büyük bir padişahın bize böylesine bir iltifatta bulunmuş ve kulunu yüceltmek için böyle bir karar almış olması bizi son derece memnun etti." dedikten sonra, çeyiz hazırlıkları için üç ay mühlet istedi.³⁷⁹ Şemseddin Altunaba ise, Eyyûbi meliklerinin huzuruna çıktığında, hediyeleri onlara takdim ederek, sultanın ihtişamını ve zenginliğini sergiledi.³⁸⁰ İbn Bibi'ye göre, Alâeddin Keykubad'ın göndermiş olduğu hediyeleri alan

---

³⁷⁶ İbn Bibi (1996a: 193)

³⁷⁷ İbn Bibi (1996a: 310)

³⁷⁸ İbn Bibi (1996a: 311)

³⁷⁹ İbn Bibi (1996a: 193)

³⁸⁰ Şemseddin Altunaba'nın hediyeleri sunuş biçimini İbn Bibi şöyle anlatmaktadır: "Mücevherleri ve kakmalı eşyaları, altın ve gümüş tabakların içine koydu. Yükleri, erkek köleleri, carileri onların hoşlarına gidecek şekilde sununca (...)" İbn Bibi (1996a: 311)

Eyyûbi sultanları, onun cömertliğine övgüler yağdırdılar. Bunun arkasından nikâh akdedildi ve o dönemin lüks mallarından olan şeker dağıtıldı.³⁸¹

Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus'un, kızı ile evlenmek istemesine çok sevinen Erzincan meliki Fahreddin Behramşah, çeyiz hazırlıklarını tamamlamak için üç aylık mühlet istemişti. Evliliklerde ya da evlilik yoluyla kurulan akrabalıklar ve siyasi ittifaklarda karşılıklılık esas olduğundan, Fahreddin Behramşah'ın da çeyiz hazırlamada tüketimin sınırlarını zorlayarak kendi zenginliğini sergilemek ve sultana, yeni müttefikinin ihtişamını, imkânlarını sunarak ne kadar doğru bir seçim yaptığını göstermek istediği söylenebilir. Zira İbn Bibi'nin anlattıklarına bakılırsa, Melik çeyiz konusunda, servetinin imkânlarını zorlamış, “dünyanın muhasebecilerinin, hesap adamlarının yazıp hesabını tutmaktan aciz kaldıkları, denizin kıskançlıktan gözyaşı akıttığı, en zengin kimselerin dahi gıpta ile baktığı”³⁸² bir çeyiz hazırlamıştı. Bu amaçla vilayetinin her yerinden sanatkârlar ve becerikli ustalar çağırılmış ve bunlar üç ay boyunca çeyizi hazırlamak için uğraşmışlardı.³⁸³ Eyyûbi melikesi için hazırlanan çeyiz hakkında İbn Bibi, Selçuki Hatun'un çeyizinde olduğu gibi detaya girmemektedir. Eyyûbi Meliklerinin, Şemseddin Altunaba'yı bir süre hazırlıklar tamamlanana kadar orada tutmalarından anlaşıldığı kadarıyla³⁸⁴, çeyiz hazırlıkları yapılmıştır. Bununla birlikte bu sürenin ne kadar olduğu veya ne tür çeyizler hazırlandığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece Eyyûbi Meliklerinin, örf ve adetlere uyarak mücevher taşlarla süsledikleri, altın ve gümüşten yaptırdıkları yedi köşkü katırların sırtına yerleştirdiklerini ve aynı zamanda yanlarında Mısır, Şam, Rum ve Musul beldelerinden getirdikleri oyuncular, hokkabazlar ve kavalcılar bulunduğunu belirtmektedir.³⁸⁵ Elbette, Eyyûbi Meliklerinin böyle önemli bir günde ve kendilerine verilen onca hediyeden sonra çeyiz konusuna gereken itınayı gösterdikleri söylenebilir. Zenginliğin,

³⁸¹ İbn Bibi cömertçe şeker dağıtıldığına şu sözlerle şahitlik etmektedir: “O merasimde o kadar şeker dağıtıldı ki Adem'in yaratılışından Kıyamet gününe kadar kimse öylesini görmedi.” İbn Bibi (1996a: 311)

³⁸² İbn Bibi (1996a: 194)

³⁸³ “Sanatkârlar, kumaşları kesme, biçme, işleme ve mücevherlerle süsleme işlerini yaptılar. Sultan'ın temiz haremine huri olan o gelin için mücevher işlemeli başörtülerinden, kıymetli taşlarla süslenmiş halhallardan, nefis yüzüklerden, kıymetli küpelerden, sırmalı paha biçilmez elbiselerden, altın ve gümüş kaplardan, ev eşyaları ve kâselerden, kıymetli kitaplardan, Hoten ve Çin kokularından, ay yüzlü erkek ve kadın kölelerden, altın nallı katırlardan, rüzgâr ve şimşek gibi hızlı giden atlardan, yüklenmiş soylu develerden oluşan” bir çeyizin hazırlandığını İbn Bibi'den öğrenmekteyiz. İbn Bibi (1996a: 193)

³⁸⁴ İbn Bibi (1996a: 311)

³⁸⁵ İbn Bibi (1996a: 313)

ihtişâmın ve gücün sergilenmesi konusu, daha önceden verilen örneklerden de anlaşıldığı kadarıyla, Ortaçağ'da oldukça önem verilen bir meseleydi. Seyyar köşklerin altın ve gümüşten yapılması dahi bir zenginlik ve itibar gösterisiydi. Çeyizlerin hazırlanmasının ardından gelin alayı, düğün törenlerinin yapılacağı şehre hareket ederdi.

3.2.4.2. *Düğün Kutlamaları*

Verilen ilk hediyelerin ve hazırlanan çeyizlerin ardından, tüketimin had safhaya çıkacağı düğün törenlerinin yapılması amacıyla gelin alayı yola çıkardı. Düğün törenleri eğlence meclislerinin, hediyeleşmenin ve saçların bir arada bulunduğu servetin yok edilmesinin, tüketilmesinin en önemli alanlardan bir tanesiydi. Törenler günlerce ve gelin alayının, başkente giderken konakladığı farklı şehirlerde yapıyor ve törenlere halkın katılımı da sağlanıyordu.

İzzeddin Keykavus'un evleneceği Selçuki Hatun'un çeyizinin hazır olduğunu bildirmek ve nikah akdini yapmak amacıyla, İbn Bibi'nin söylediğine göre, "dünya âlimlerinin büyüğü, fazılların seçkini, kadıların örneği, imamların başı olan Kadı Şerefeddin"³⁸⁶ görevlendirilmişti. Büyük bir âlimin görevlendirilmesinin nedeninin, Fahreddin Behramşah'ın itibarını yükseltmek amacıyla olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, Sivas'a vardığında Kadı Şerefeddin'i karşılayan Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah, gelişini şerefine halka türlü cömertliklerde bulundu ve arkasından Sultan'a, Kadı'nın gelişini bildirmek amacıyla önden giderek başkente ulaştı. Bunun üzerine Sultan, ileri gelen emirlerden Çaşnigir Emir Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara, Bahaeddin Kutluca, Mübarizeddin Çavlı ve diğer başka ileri gelen devlet adamından oluşan bir heyetle Kadı'yı karşılamak üzere görevlendirdi. İzzet ve ikramla karşılanan Kadı şerefine şehre ulaşıldığında mükellef bir sofraya kuruldu.

Kadı'nın gelişinin ertesi günü, halka açık bir toplantı (bâr-ı âm) düzenlendi. Toplantının sonunda ise odasına giden Kadı Şerefeddin'e, sultan hediyeler sundu. Ertesi gün ise, ileri gelenlerin katılabildiği nikâh akdi aynı zamanda aşırı tüketimin başlangıcı oldu. Toplantıya ümeranın yanı sıra, başkadı, büyük imamlar, şehir kadıları, havuzu su

³⁸⁶ İbn Bibi (1996a: 194)

yerine, misk ve amberle karıştırılmış gül suyunun doldurulduğu, saraya davet edildi. Sultanın emri üzerine her birinin önüne altın ve gümüşle süslenen tabaklar içerisinde 1000, 500, 200, 100 ve 50 miskal ağırlığında altınlar konuldu. Bahsi geçen ortamda nikâh akdi yapıldı ve sultan yarısı peşin, yarısı ise daha sonra olmak üzere 100 bin kırmızı dinar başlık vermeyi üstlendi. Nikâh akdinin tamamlanmasının ardından, dergâhın sofasına altın ve mücevherler saçıldı, halka açık ziyafet verildi. Herkes yiyip içerek, sultanın maddi ihsanından da faydalandılar. Günün sonunda Kadı Şerefeddin'in odasına çekilmesiyle birlikte, sultan yine bir gün önce olduğu gibi Kadı'ya, hil'at, çok miktarda elbise, at ve katır, erkek ve kadın köleler gönderdi. Ertesi gün ise, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah'ın götürmekle görevlendirildiği başlık hazırlandı.³⁸⁷ Emir-i Meclis'in yanı sıra, bazı beylerin karıları da, geline eşlik etmekle görevlendirildi. Emir-i Meclis, Kadı Şerefeddin, beylerin hanımları, lüks kıyafetler kuşanarak yola çıktılar.

Erzincan'a doğru yola çıkan, Sultan'ın kafilesini, Melik Fahreddin Behramşah tarafından gönderilen bir heyet, yanlarında sarayın ve şehrin musiki takımı olduğu halde, şehre belli bir mesafede karşıladılar ve Erzincan'a varmalarıyla, kafiledekilerin konumlarına uygun ikametgâhlara yerleştirildiler. Konya'da Sultan'ın yapmış olduğu tüketime karşılık verme sırası bu sefer melikteydi. Melik, kafilenin geldiği ilk gün, ileri gelenler için içkili ve müzikli bir meclis düzenledi.

Ertesi gün, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah, sultan tarafından gönderilen eşyayı, malları ve hazineyi, listesini çıkararak, Melik'e gönderdi. Bunun üzerine, Melik, Sultanın cömertliğine övgüler yağdırmasının ardından, eşyayı kendisine getiren hazinedarlara ve bohçacılara hediyeler verdi. Melik'in hazırlamış olduğu çeyiz o kadar çoktu ki, onları toparlayıp düzene koymak için, kafileden on gün izin istemek zorunda kaldı. Bu süre, kafilede yer alan ümera için düzenlenen eğlence meclisleriyle geçirildi ve aynı zaman Melik tarafından, Sultanın ümerasına 300 büyük, orta ve küçük hil'at, 300 bin dinar ve atlar hediye olarak gönderildi. Çeyizin hazırlanmasının ardından, kafile yola koyuldu. Bununla birlikte, Emir-i Meclis önden giderek Sultana keyfiyeti haber

³⁸⁷ İbn Bibi'ye göre başlık için Üstadü'd-Dar, Emir-i Meclis'e "altından, gümüşten, mücevher işlemeli ev aletlerinden, renkli elbiselerden, deve ve katır yüklerinden, eyeri ve gemi altından, örtüsü atlastan atlardan meydana gelen başlığı" teslim etti. İbn Bibi (1996a: 197)

verdi. Kafilenin yola çıktığını öğrenen Sultan, şehrin süslenmesi ve yapılacak eğlenceler için hazırlıkların yapılması emrini verdi. Gelin alayının başkente ulaşmasının ardından düzenlenen eğlence meclisinin, gecenin üçte ikisinin geçince sona ermesinin ardından, gerdek töreni yapıldı.³⁸⁸

Ertesi sabah ise, Sultan mümkün olduğu oranda lüks bir eğlence sofrasının hazırlanmasını buyurdu. Öğlen yemeğinin ardından başlayan içkili, çalgılı ve zevk veren maddelerin bulunduğu eğlence meclisleri, bir hafta boyunca devam etti. Eğlencelerin sonunun gelmesiyle birlikte, Sultan cömertlik gereklerini yerine getirmek amacıyla, Melik Fahreddin Behramşah'ın temsilcisi olan Kadı Şerefeddin'e bol miktarda hediye gönderdi. Söz konusu hediyeler, 500 hil'at, 700 bin dirhem gümüş akçe, tam takımlı 100 at ve 100 katır, çeşitli elbise ve kumaşların yüklü olduğu 200 at ve katır gibi hediyeler gönderildi. Kadı Şerefeddin ise Sultanın kendisine göndermiş olduğu görevlilere, rütbelerine göre hil'at, para ve hayvan gibi hediyeler verdi. Karşılıklı hediyeleşmelerin ardından, birkaç gün sonra tüketim çılgınlığının yaşanmış olduğu düğün törenleri sona ererken, Fahreddin Behramşah'ın göndermiş olduğu heyet, tekrar Erzincan'a gitmek üzere yola çıktı.³⁸⁹

İbn Bibi eserinde, abisi İzzeddin Keykavus'un düğününün aksine, Alâeddin Keykubad'ın Eyyûbi Melikesi ile yaptığı düğünü daha az detay vererek, kısaca anlatılmıştır. Buna rağmen, düğün sırasında yapılan tüketimin izleri yine de gözlemlenebilmektedir. Alâeddin Keykubad, gelin alayını karşılamak amacıyla gittiği Malatya'da, Eyyûbi Melikesinin gelin alayını yalnız bırakmayan Eyyûbi Melikleri

³⁸⁸ Gerdek töreni olarak adlandırmamızın nedeni, İbn Bibi'nin gerdek tasvirindeki bol miktarda törensel öğenin yer almasıdır. İbn Bibi, Sultan'ın cömertliğinin ve tüketimin dahi devam ettiği gerdek törenini şöyle tasvir eder: "Sultanların güneşi, hatunların ayıyla zifaf odasına girince saba rüzgârının bulutu attığı gibi o güzellik örneğinin, o iffetli gül dalının yüzünden örtüyü attı. Onun güzel göğsüne kıymetli mücevherler döktü. O güzellik dünyasına öpücük kondurup, misk saçan, parlak zülfünü okşadı. Onun üzerine hanımın dadıları, edep dizleri üzerine çökerek, Padişahın ayağından çizmeyi çekince birden bire fakirlik bağından kurtulup zenginlik huzuruna kavuştular. Ebedi rahatlarını padişahın çizmesinin topuğunda buldular. Ondan sonra Padişah, saltanat tacını başından çıkarıp, elbisesinin bağlarını ve belindeki padişahlık kemerini çözdü. Endamını, çemenin selvilerinin kışkandıdığı gül destesine ve şeker parçasına benzeyen o güzeli sıkıca kucakladı. Şeriatin izin verdiği ölçüde birleşme ve gerdek icaplarını yerine getirdi." İbn Bibi (1996a: 199). Elbette İbn Bibi'nin anlatımı büyük oranda hayal ürünü öge barındırmaktadır. Bununla birlikte, devlet kademelerinde görev alan bir bürokratin kafasındaki Sultan imajını görebilmek açısından, İbn Bibi'nin anlatımı önemlidir. Aynı zamanda İbn Bibi'nin anlattığı lüks tüketim, abartılı olsa bile tamamen yanlış olmasa gerekir.

³⁸⁹ İzzeddin Keykavus'un düğün töreni için bkz. İbn Bibi (1996a: 192-201)

şerefine, halka açık bir eğlence meclisi düzenledi ve onları yanında oturttu. Eğlence meclisi sonrası, gerdek gecesinin ardından, harem dadılarına ve hizmetçilerin seçkinlerine, Şam'dan Sultanın cömertliğinden faydalanmak amacıyla gelen görevlilere büyük miktarda hediye bağışladı. İlerleyen günlerde yedi gün boyunca düzenlenen eğlence meclislerinin ardından, sekizinci gün Eyyûbi Melikleri, Anadolu Selçuklu ümerasının eşliğinde uğurlandı. Ümeranın dönüşüyle birlikte, Sultan da Malatya'dan Kayseri'ye hareket etti. Sultanın Kayseri'ye varmasının şerefine, şehir halkı altınlar saçtı. Kayseri'de bir süre kalmasının ardından, kışı geçirmek amacıyla önce Antalya'ya oradan ise Alanya'ya gitmiştir.³⁹⁰

---

³⁹⁰ Alâeddin Keykubad'ın düğün töreni için bkz. İbn Bibi (1996a: 309-315)

SONUÇ

Tüketimi yalnızca ekonomiye, bireysel hazza veyahut farklı, tek bir nedene bağlamak ve tek bir neden üzerinden incelemek, tüketimin ihtiva ettiği derin anlamı ve etkileşimde olduğu pek çok boyutu gözden kaçırmak anlamına gelmektedir. Birinci bölümde anlatılmaya çalışıldığı üzere, tüketim, temelinde ekonomik olsa da, siyasal, toplumsal, kültürel ve psikolojik pek çok alanla etkileşim halinde olan, onlardan etkilenerik dönüşen ve aynı zamanda onları etkileyerek dönüştüren önemli bir faaliyet alanıdır. Söz konusu karşılıklı etkileşimle birlikte, mekân ve zamana bağlı olarak, farklı tüketim kültürleri gelişir ve bunlar farklı kaygılarla uygulanır. Bununla birlikte, özel mülkiyetin gelişiminin ardından, bir “lüks tüketim” kavramı da kendini gösterir. Lüks tüketim maddeleri kavramı ise tarihsel süreç içerisinde belirlenen ve sürekli değişim içerisinde olan bir kavramdır. Hangi maddelerin lüks olduğunu belirleyen, dönemin maddi koşullarıdır. Ancak, lüks tüketim tanımında değişmeyen bir şey varsa, o da toplumun büyük çoğunluğu tarafından ulaşılamıyor olmasıdır. Bir başka deyişle, toplumun geniş kesimleri tarafından ulaşılabilen veya yapılabilenler sıradandır, lüksün karşıtıdır. Elbette lüks tanımı yalnızca malların niteliksel özelliklerini kapsamamakta; aynı zamanda niceliksel olarak da belirlenebilmektedir. Toplumda herkesin ulaşabildiğinin lüksün karşıtı, yani sıradan olduğu belirtilmişti, fakat niteliksel olarak sıradan bir madde, niceliksel olarak lüks olma özelliği de taşıyabilmektedir. Basit bir örnekle tanımlamak gerekirse, mutfakta et pişiyor olması sıradan olarak tanımlanabilse de, Melikü'l-Ümera Seyfeddin Ayaba örneğinde görüldüğü üzere, mutfakta her gün 80 koyun pişirilmesi bir lüktür. Böylelikle, lüks tüketim, bir yandan toplumun kısıtlı bir kesimi tarafından karşılanabilirken, diğer yandan ise, bu sınıflar lüks tüketim aracılığıyla sınıfsal konumlarını vurgularlar. Sınıfsal konumların veyahut zenginliğin sergilenmesinde hiç kuşkusuz, sıradan günlere nazaran geniş katılımların ve yoğun bir tüketim faaliyetinin olduğu, tüketim ritüellerinin rolü önemlidir.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden ve ikinci bölümde üzerinde durulmaya çalışıldığı üzere, Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasal yapısı, lüks tüketimin ve lüks tüketim ritüellerinin yapılmasını gerektiren bir yapıya sahipti. Siyasetnameler ve dönemin diğer kaynaklarına yansıdığı üzere, yönetenlerden beklenen de tam olarak buydu. Bir başka deyişle, geniş ekonomik imkânlarına sahip olan siyasal aktörlerin, çeşitli tüketim

ritüelleri vasıtasıyla servetlerini paylaşmaları, onlardan beklenmekte ve erdemli bir yöneticinin sahip olması gereken özelliklerden bir tanesi olarak görülmekteydi. Dahası, söz konusu paylaşım aynı zamanda, yönetenlerin meşruiyetleri açısından da önem arz etmekteydi. Toplumun beklentisinin yanı sıra, modern bürokrasinin olmadığı toplumların tipik özelliklerinden birisi olan can, mal ve iş güvencesinin yanı sıra, siyasal alandaki güç dengelerini sağlayacak bağımsız bir hukuk sisteminin olmayışı, siyasi aktörleri, yoğun şekilde lüks tüketimin de kullanıldığı, siyasi ittifaklar kurmaya zorluyordu. Sultan ve ümera, siyasal alanda güçlü olabilmek adına, ekonomik sermayelerini, çeşitli tüketim ritüelleri aracılığıyla siyasal sermayeye dönüştürmekteydiler.

Üçüncü bölümde üzerinde durulduğu üzere, ekonomik sermayeyi, siyasal sermayeye dönüştürme aşamasında, hediye alışverişi, düzenlenen meclisler, tahta çıkış törenleri ve düğünler gibi tüketimin olağanın üzerine çıktığı, tüketim ritüelleri oldukça önemli bir konum işgal etmekteydi. Yukarıda saydığımız bu tüketim ritüelleri vasıtasıyla, siyasal ilişkiler kurulmakta ve güçlendirilmekteydi. Aynı zamanda, tüketim ritüelleri birer güç savaşımı alanıydı. Düzenlenen çeşitli tüketim ritüelleri, düzenleyenin zenginliğini, ihtişamını ve cömertliğini sergilemesi amacıyla kullanılıyor ve bunların, düzenleyenin siyasal gücüyle orantılı olarak ihtişamlı olmasına özen gösteriliyordu. Özellikle kapitalizm öncesi toplumların siyasal alanlarını, lüks tüketim ritüellerinden ayırmak, söz konusu ritüellerin anlaşılmasının önündeki en büyük engellerden birisi olarak gözükmektedir. Üçüncü bölüm boyunca anlatılmaya çalışıldığı üzere, siyasal aktörlerin söz konusu ritüelleri düzenleme veya bunlara dâhil olma nedenleri, eğlence veya haz ilkesinden daha fazla siyasal ve toplumsal kaygılarla ilgilidir.

Hiç kuşkusuz lüks tüketim, tüketim ritüellerinin çok ötesine taşan bir faaliyet alanıdır. Söz konusu tüketim faaliyetleri içerisinde, siyasi aktörlerin ciddi miktarda mali kaynak sarf ederek kurmuş oldukları vakıflar ve mimari yapılar, çevrelerine topladıkları ve destekledikleri ilim, edebiyat ve din adamları, siyasal alanda daha güçlü olabilmek adına oluşturdukları kapı halkı ve orduları da dâhil etmek mümkündür. Söz konusu tüketim faaliyetleri bağımsız olarak, tarihçiler tarafından incelenmekle birlikte, bu çalışmalar, lüks tüketim faaliyetleri açısından ve bununla bağlantılı olarak toplumsal ve

siyasal meşruiyet, hegemonya, otorite bağlamında incelenmemiştir. Söz konusu faaliyetleri, tüketim ve siyasal etkileri açısından incelemek, çalışmamızın boyutlarını aşmakla birlikte, değerlendirilmesi gereken bir boşluk olarak görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac, G. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*. (Ö. R. Doğrul, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akay, A. (1999). *Armağan*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Aksarayî, K. M.-i. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (M. Öztürk, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Battûta, İ. (2004). *İbn Battûta Seyahatnâmesi* (Cilt I). İstanbul: YKY.
- Baudrillard, J. (2010). *Tüketim Toplumu*. (F. K. Hazal Deliçaylı, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baykara, T. (1997). *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211): Gazi-Şehit*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Baypars Tarihi: Al-Melik-Al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*. (2000). (Ş. Yaltkaya, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bibi, İ. (1996a). *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name)* (Cilt I). (M. Öztürk, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bibi, İ. (1996b). *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name)* (Cilt II). (M. Öztürk, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bloch, M. (2005). *Feodal Toplum*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bocock, R. (2009). *Tüketim*. (İ. Kutluk, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Bourdieu, P. (2010). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. (R. Nice, Çev.) London & New York: Routledge.
- Braudel, F. (2007). Tarih ve Toplumsal Bilimler. A. Boratav (Dü.) içinde, *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde* (D. Erksan, Çev., s. 115-163). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*. (H. D. Andreasyan, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Burgu, Y. S. (2011). *Anadolu Selçukluları: Alâeddin Keykubad ve Zamanı*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Burke, P. (2006). *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*. (M. Küçük, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Cahen, C. (2008). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. (E. Üyepazarcı, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çetin, A. (2003). Memlûkler Devrinde Kârimî Tüccarları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII(35), 71-87.
- Çetin, A. (2008). Bir Mevlevî Eseri Menâkıbu'l-Ârifin'de İktisat Tarihimize (Ticaret) Dair Bilgiler. *Gazi Türkiyat*(2), 89-100.
- Douglas, M., & Isherwood, B. (1999). *Tüketimin Antropolojisi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Efendi, Ö. H. (2003). *Ahkâmü'l-Evkâf*. (H. Derzinevesi, & M. K. Kasapoğlu, Dü) Lefkoşa: Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayını.
- Eflâkî, A. (2006). *Ariflerin Menkıbeleri*. (T. Yazıcı, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- el-Azimî, E. A. (1988). *Azimî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538 = 1038/39-1143/44)*. (A. Sevim, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- El-Hüseynî, Ş. E.-H. (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*. (N. Lugal, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Demirciler ve Simyacılar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- er-Râvendî, M. b. (1999a). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)* (Cilt I). (A. Ateş, Çev.) Ankara: TTK Yayınevi.
- er-Râvendî, M. b. (1999b). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)* (Cilt II). Ankara: TTK Yayınevi.
- Ersan, M. (2006). Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı. *E. Ü. Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI(1), 73-106.
- Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. (M. Küçük, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gasset, O. y. (2007). *İnsan ve "Herkes"*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Godbout, J. T. (2003). *Armağan Dünyası*. (D. Hattatoğlu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*. (A. Yaran, Çev.) Ankara: Onur Yayınları.

- Huberman, L. (2008). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. (M. Belge, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- İbnu'l-Cevzî, S. (2011). *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*. (A. Sevim, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- İbnü'l-İbrî, E.-F. (2011). *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*. (Ş. Yaltkaya, Çev.) Ankara: TTKYayınları.
- Iggers, G. G. (2007). *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme*. (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, E. (2001). Selçuklu Tarihi İçin Seçme Kaynakça. *Cogito*(29), 183-189.
- Karamustafa, A. T. (2012). *Tanrının Kural Tanımaz Kulları: İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1500)*. İstanbul: YKY.
- Kaya, S. (2006). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kayaoğlu, İ. (1981). Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIV, 359-373.
- Kaymaz, N. (1999). *Pervâne Süleyman: 13. Yüzyılın İşbirlikçi Emîri Muînüddîn Süleyman*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kaymaz, N. (2009). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-Dîn Keyhüsrev ve Devri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kaymaz, N. (2011). *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*. Ankara: TTK Yayınları.
- Khoniates, N. (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. (F. Işıltan, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Kinnamos, I. (2001). *Ioannes Kinnamos'un Historiası (1118-1176)*. (I. Demirkent, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Komnena, A. (1996). *Alexiad*. (B. Umar, Çev.) İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Konuş, F. (2006). *Selçuklular Bibliyografyası*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Köprülü, F. (2003). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Köprülü, F. (2006). Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları. *Tarih Araştırmaları 1* (s. 74-160). içinde Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mack, R. E. (2005). *Doğu Malı-Batı Sanatı: İslam Ülkeleriyle Ticaret ve İtalyan Sanatı 1300-1600*. (A. Özdamar, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Marx, K. (2011). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Maslow, A. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 4(50), 370-396.
- Mauss, M. (2006). Bağış (Hediye) Üzerine Bir Deneme Arkaik Toplumlarda Mübadele Biçimi ve Nedenleri. M. Mauss içinde, *Sosyoloji ve Antropoloji* (Ö. Doğan, Çev., s. 203-308). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Meteos, U., & Grigor, P. (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. (H. D. Andreasyan, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nietzsche, F. W. (2010). *Güç İstenci*. (N. Epçeli, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Nizâmü'l-Mülk. (1999). *Siyâset-Nâme*. (M. A. Köymen, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV.XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2009). *Babaîler İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Orçan, M. (2008). *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Otnes, C. C. (2007). Consumption Rituals. (G. Ritzer Ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (Cilt II, s. 753-754). Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Özbaran, S. (2005). *Tarih, Tarihçi ve Toplum*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özbudun, S. (1997). *Ayinden Törene: Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevi*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Pirenne, H. (2009). *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (U. Kocabaşoğlu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pirenne, H. (2010). *Ortaçağ Kentleri*. (Ş. Karadeniz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. (A. Buğra, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Pryor, J. H. (2004). *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş: Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*. (F. Tayanç, & T. Tayanç, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Quentin, S. D. (2006). *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. (E. Özbayoğlu, Çev.) Alanya: DAKTAV.
- Schivelbusch, W. (2012). *Keyif Verici Maddelerin Tarihi: Cennet, Tat ve Mantık*. (Z. A. Yılmaz, Çev.) Ankara: Genesi Kitap.
- Sevim, A., & Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sombart, W. (1998). *Aşk, Lüks ve Kapitalizm : Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzerine*. (N. Aça, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sombart, W. (2005). *Kapitalizm ve Yahudiler*. (S. Gürses, Çev.) İstanbul: İleri Yayınları.
- Sönmez, E. (2008). *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı*. İstanbul: Daktylos Yayınevi.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*. (E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tosh, J. (2008). *Tarihin Peşinde*. (Ö. Arıkan, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar : Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Turan, O. (2002). Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku. (H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca, Ed.) *Türkler*, 7, 189-199.
- Turan, O. (2010a). Keyhüsrev I Maddesi. O. Turan, A. Çetin, & B. Koç (Ed.) içinde, *Makaleler* (s. 467-480). Ankara: Kurtuba.
- Turan, O. (2010b). Keykubad II Maddesi. O. Turan, A. Çetin, & B. Koç (Ed.) içinde, *Makaleler* (s. 565-567). Ankara: Kurtuba.
- Turan, O. (2010c). Saadeddin Köpek. O. Turan, A. Çetin, & B. Koç (Ed.) içinde, *Makaleler* (s. 705-712). Ankara: Kurtuba.
- Turan, O. (2010d). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (2010e). Süleyman-Şah II. O. Turan, A. Çetin, & B. Koç (Ed.) içinde, *Makaleler* (s. 751-778). Ankara: Kurtuba.

- Turan, R. (2002). Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat. (H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca, Ed.) *Türkler*, 7, 151-169.
- Türk, H. B. (2012). *Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Uyumaz, E. (2006). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Resmî Eğlence/Bezm Meclisleri. *İ.Ü. Tarih Dergisi*(43), 37-51.
- Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*. (1952). (F. N. Uzluk, Çev.) Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Ankara: TTKYayınları.
- Veblen, T. (2005). *Aylak Sınıfın Teorisi*. (Z. Gültekin, & C. Atay, Çev.) İstanbul: Babil Yayınları.
- Weber, M. (2008). *Sosyoloji Yazıları*. (T. Parla, Çev.) İstanbul: Deniz Yayınları.
- Weber, M. (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (M. Köktürk, Çev.) Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Witteck, P. (1999). *Menteşe Beyliği*. (Ş. Gökyay, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Yanıklar, C. (2006). *Tüketimin Sosyolojisi*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Zorlu, A. (2006a). *Üretim Kapitalizminden, Tüketim Kapitalizmine Üretim ve Tüketim Teorileri*. Ankara: Glocal Yayınları.
- Zorlu, A. (2006b). *Modern Tüketimin Tarihinden Tüketim Araştırmalarına Tüketim Sosyolojisi*. Ankara: Glocal Yayınları.
- Zubritski, Mirtopolski, Kerov. (2011). *İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum*. Ankara: Sol Yayınları.